

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**DÖNÜŞEN KENTLERDE YÖNETSEL AÇIDAN MAHALLENİN
VE MAHALLE MUHTARLIĞININ DEĞİŞİMİ
(SAKARYA ÖRNEĞİ)**

Onur AYDOĞDU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Aziz TUNCER

NİSAN - 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DÖNÜŞEN KENTLERDE YÖNETSEL AÇIDAN
MAHALLENİN VE MAHALLE MUHTARLIĞININ
DEĞİŞİMİ (SAKARYA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur AYDOĞDU

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Kamu Yönetimi

“Bu tez 16/04/2025 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Aziz TUNCER	Başarılı
Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ	Başarılı
Doç. Dr. İsmail ŞİMŞİR	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Onur AYDOĞDU

16/04/2025

ÖN SÖZ

Akademik çalışmalara fayda sağlayacağına inandığım bu tezi tamamlamamda bana desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Aziz Tuncer Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda tüm eğitim hayatımdaki desteklerinden dolayı aileme ve çalışmamı tamamlayabilme gücünü bana veren sevgili eşime sonsuz teşekkürler.

Onur AYDOĞDU

16/04/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MAHALLE VE MAHALLE MUHTARLIĞI	3
1.1. Geleneksel Osmanlı Şehirlerinin Genel Hatlarıyla İzahı	3
1.1.1. Osmanlı Şehirlerinin Devraldığı Miras.....	3
1.1.1.1. İslam Şehri Özellikleri.....	4
1.1.1.2. Anadolu Selçuklu Şehri Özellikleri.....	9
1.1.2. Osmanlı Şehirlerinin Kuruluşu	12
1.1.3. Osmanlı Şehirlerinin Genel Özellikleri	13
1.2. Osmanlı Şehrini Oluşturan Geleneksel Mahalleler (1829 Öncesi)	18
1.2.1. Osmanlı Geleneksel Mahallesi.....	18
1.2.1.1. Mahallenin Fiziki Yapısı ve Unsurları	19
1.2.1.2. Mahalledeki Toplumsal Yapı ve İlişkiler	23
1.2.2. Gayrimüslimlerin Geleneksel Mahallelerdeki Konumu	27
1.2.3. Geleneksel Mahallelerin Yönetimi	29
1.3. Tanzimat Döneminin İncelenmesi ve Mahalle Muhtarlıklarının Ortaya Çıkışı.....	31
1.3.1. Kent Yapısındaki Değişimlerin Osmanlı İktisat Yapısındaki Yeniliklerle İlgisi	32
1.3.1.1. Liman Kentlerinin İktisadi Açıdan Gelişmesi.....	33
1.3.1.2. Kent Merkezlerine Yönelen Göç Dalgası	35
1.3.2. Tanzimat'ın Kent Yapısı Üzerindeki Etkisi.....	37
1.3.3. Muhtarlıkların Kuruluşu, Görev ve Yetkileri	43
1.3.3.1. Muhtarlık Seçimleri ve Genel Değerlendirme	47
1.3.3.2. Nizamnameler ve Muhtarlık Kurumu	49
2. BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLANINDAN GÜNÜMÜZE MAHALLENİN VE MAHALLE MUHTARLIĞININ DEĞİŞİMİ.....	53

2.1. 1923-1950 Arası Dönemde Kentin Yapısına Devletin Müdahalesi Ve Muhtarlık Teşkilatının Konumlandırılmaması	53
2.1.1. Ulus-Devlet Anlayışının Kente ve Mahalleye Yansıması	54
2.1.2. Cumhuriyet İdeolojisinin Mahalle Yapısına Etkisi.....	57
2.1.3. Mahalle Muhtarlık Teşkilatının Konumlandırılmaması.....	60
2.2. 1950-1980 Arası Dönemde Mahalle ve Muhtarlık Teşkilatı.....	64
2.2.1. İkinci Göç Dalgasının Kentlere Yönelmesi ve Gecekondu Mahallelerinin Oluşumu	65
2.2.2. Gecekondu Mahallelerindeki Toplumsal İlişkiler ve Melezleşme	67
2.2.3. 1950-1980 Arası Dönemde Muhtarlık Teşkilatı İle İlgili Yapılan Düzenlemeler.....	70
2.3. 1980'lerden Günümüze Kentin Dönüşmesi Ve Muhtarlık Teşkilatı İle İlgili Yasal Düzenlemeler.....	72
2.3.1. Küreselleşmenin Mahalleye ve Muhtarlık Teşkilatına Yansıması	73
2.3.1.1. Kentsel Dönüşüm Politikalarının Mahalle Olgusuna Etkisi	76
2.3.1.2. 1980-2000 Arası Dönemde Muhtarlık Teşkilatı İle İlgili Yapılan Düzenlemeler	81
2.3.1.3. 2000'lerden Günümüze Kadar Geçen Süreçte Yapılan Düzenlemeler	86
2.3.2. Yeni Yaşam Alanları Olarak Site Tarzı Yerleşimler	88
2.3.2.1. Site Tarzı Yerleşimlerin Avantajları	90
2.3.2.2. Site Tarzı Yerleşimlerin Dezavantajlar.....	91
3. BÖLÜM: SAKARYA İLİNE GENEL BİR BAKIŞ VE MUHTARLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELER.....	94
3.1. Sakarya İli Hakkında Genel Bilgiler	94
3.2. Sakarya İli Kentleşmesinin 1999 Depremi Öncesi ve Sonrası Dönüşümü	95
3.3. Sakarya İlindeki Muhtarlarla Yapılan Görüşme.....	98
3.3.1. Görüşme Formu İçeriği	100
3.3.2. Görüşmelerin Analizi	102
3.3.3. Genel Bir Değerlendirme	108
SONUÇ	111

KAYNAKÇA.....	115
ÖZ GEÇMİŞ	131

KISALTMALAR

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AYYÖŞ	: Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı
BKZ	: Bakınız
DETSİS	: Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
KAYA	: Kamu Yönetimi Araştırma Projesi
KVKK	: Kişisel Verilerin Korunması Kanunu
MERNİS	: Merkezi Nüfus İdaresi Projesi
SBB	: Strateji ve Bütçe Başkanlığı
SEMOS	: Sakarya Elektronik Muhtarlık Sistemi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

ÖZET	
Başlık: Dönüşen Kentlerde Yönetmel Açıdan Mahallenin ve Mahalle Muhtarlığının Değişimi (Sakarya Örneği)	
Yazar: Onur AYDOĞDU	
Danışman: Prof. Dr. Aziz TUNCER	
Kabul Tarihi: 16/04/2025	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 131 (ana kısım)
Tarih boyunca dönüşen kent yapıları, adı mahalle veya herhangi bir yaşam merkezi olsun, oranın sosyal, kültürel ve fiziksel değişimine neden olmuştur. Osmanlı dönemi geleneksel mahallelerinde de bu durum kendi içerisinde yönetmel bir takım ihtiyaçları doğurmuş ve mahalle muhtarlığı bu ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmış, önemli roller üstlenmiştir. Dönüşüm iktisadi, fiziki, nüfus sayısı ve küreselleşme açısından devam ettikçe mahallenin ve dolayısıyla kentlerin ölçekleri büyümüş, mahalle muhtarlığı işlevselliğini yitirmiştir. Bir de bu sürece devlet idaresinin yönetmel kaygıları eklenince, mahalle muhtarlığı hak ettiğı değeri elde edememiştir. Geline son noktada, sahip olduğı tarihsellik ve potansiyel işlevselliğinin çok uzağında kalan muhtarlık kurumu modern kentlerin gölgesinde kalmıştır. Çalışmamızın ilk bölümünde geleneksel Osmanlı mahalle yapısının içerisinde barındırdığı unsurlar ve muhtarlık kurumunun ortaya çıkışı aktarılmış, Tanzimat döneminin dönüştürücü etkisi üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Akabinde Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen süreç incelenmiş ve değişimin devamlılığı üzerinde durulmuştur. Nihayetinde ise yerel yönetimler açısından katılım ve vatandaşa birincil olarak yakınlığın vücut bulmuş hali olan muhtarlık kurumunun Sakarya ilindeki mevcut konumu yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde yaşam alanları olarak mahallelerin ve muhtarlık kurumunun Osmanlı geleneksel mahalle döneminin çok uzağında olduğı aşıkardır. Bu durum karşısında mahalle muhtarlıklarının dönüşüme ayak uydurması adına işlevselliğinin çeşitli yöntemlerle artırılması ve sahip olduğı tarihsel mirasın geri kazandırılması tezimizin ana gayesidir.	
Anahtar Kelimeler: Dönüşen Kentler, Mahalle, Muhtarlık Teşkilatı, Yerel Yönetimler, Sakarya	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Changes of Neighbourhood and Neighbourhood Mukhtar's from Administrative Perspective in Transforming Cities (Sakarya Case)	
Author of Thesis: Onur AYDOĞDU	
Supervisor: Prof. Dr. Aziz TUNCER	
Accepted Date: 16/04/2025	Number of Pages: vi (pre text) + 131 (main body)
Throughout history, transforming urban structures, whether they are called neighborhoods or any other living center, have led to social, cultural and physical changes. In the traditional neighborhoods of the Ottoman period, this situation gave rise to a number of administrative needs and neighborhood mukhtar organisation emerged as a result of these needs and assumed important roles. As the transformation continued in terms of economic, physical, population and globalization, the scales of neighborhoods and thus cities grew and neighborhood mukhtars lost their functionality. When the administrative concerns of the state administration were added to this process, the neighborhood mukhtar has not gained the value it deserves. At this point, the institution of the mukhtar, which is far from its historicity and potential functionality, has been overshadowed by modern cities. In the first part of our study, the elements of the traditional Ottoman neighborhood structure and the emergence of the mukhtar organisation were explained, and an evaluation was made through the transformative effect of the Tanzimat period. Subsequently, the process from the Republican period to the present day was analyzed and the continuity of change was emphasized. Finally, the current position of the mukhtar organisation, which is the embodiment of participation and primary proximity to the citizen in terms of local governments, in Sakarya province has been tried to be examined by semi-structured interview method. As a result of the results obtained, it is obvious that neighborhoods as living spaces and the mukhtar organisation are far away from the Ottoman traditional neighborhood period. In the face of this situation, the main goal of our thesis is to increase the functionality of neighborhood mukhtar organisation with various methods in order to keep up with the transformation and to restore its historical heritage.	
Keywords: Transforming Cities, Neighbourhood, Mukhtar Organisation, Local Administrations, Sakarya	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihi açısından avcı toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişle başlayan dönüşüm süreci, içinde barındırdığı dinamikler değişkenlik gösterse de hayatın devam eden akışı içerisinde sürekli varlığını korumaktadır. İnsanoğlu olarak bizlerin hayatta kalabilmesini sağlayan en yegane unsur ise bu dönüşümün sonuçlarına ayak uydurarak varlığımızı sürdürüyor olabilmemizdir. Bu bağlamda, Osmanlı geleneksel mahalle yapılarının sahip olduğu özelliklere değinilip Osmanlı şehirlerinin kuruluş süreçleri incelendikten sonra, Tanzimat sürecinin dönüştürücü etkisi altında kalan mahalleler ve mahalle muhtarlıkları tezin ana konusunu oluşturacaktır. 1829 yılı tarihsel bir nokta olarak ele alınacak olup, bu tarihin öncesi ve sonrasında meydana gelen dönüşümler ve bunların dinamikleri tarihsel bir boyutta aktarılacaktır. Bu süreçte devlet idaresinin geçirdiği kritik süreçler, yaşanan büyük göç hareketleri ve merkezîyetçi anlayışın yerel yönetimlere ve dolayısıyla mahalle muhtarlıklarına yansımaları dikkat çekicidir. Genel perspektifte, dönüşen bir kent yapısı içerisinde kendisini değiştiren mahalleler ve kurulduğu gündeki misyonu ile işlevsiz halde bırakılan mahalle muhtarlıkları Sakarya örneği üzerinden incelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada tarihsel açıdan ele alınan mahallelerin ve mahalle muhtarlıklarının önemine dikkat çekilmek istenilmiştir. İhtiyaç halinde görevini fazlasıyla yerine getiren mahalle muhtarlıklarının, yeni tasarlanacak bir yapıda, son derece işlevsel olarak kullanılabileceği vurgulanmıştır. Sakarya'daki muhtarlarla yapılan görüşmeler ile mevcut düzendeki muhtarlık kurumunun durumu incelenecek olup, daha işlevsel bir muhtarlık kurumu için çeşitli öneriler üretilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın Önemi

Osmanlı geleneksel mahalle yapısı ve muhtarlık kurumuy ile ilgili tarihsel açıdan bilinmesi gereken hususların ön plana çıkarıldığı bu çalışmanın bize göre en önemli noktası yerel yönetimler için denetleyici ve halkın temsilcisi olarak konumlandırılacak mahalle muhtarlıklarının kıymeti harbiyesinin anlaşılabilmesidir. Bu minvalde, güncel yazında sıklıkla vurgulanan yerel yönetimler açısından katılımın önemi bizce de kıymetli bir

hususdur. Mahalle muhtarlıkları kurulduğu günden 2000'lerin başına kadar geçen süreçte çokta planlı bir organizasyonun içerisinde olmadan bu amaca hizmet etmiştir. Bu durumun idrak edilmesi ve modern kentlerde gelenekselin çok uzağında bulunan mahallelerin ve mahalle muhtarlıklarının yeniden konumlandırılması yerel yönetimler açısından önemli bir kazanım olacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı tezimizde değinilmek istenilen her bir konu için yazında ön plana çıkmış çok kıymetli eserlere ulaşılmıştır. Kurgusal açıdan tümevarım yöntemiyle inşa etmeye gayret gösterdiğimiz çalışmamızda mahalle ve mahalle muhtarlıklarının ortaya çıkış ve varlıklarını sürdürüş süreçleri tarihsel kronoloji ile izah edilmeye çalışılmıştır. Tezin son kısmında ise fenomenolojik ve yarı yapılandırılmış görüşme teknikleriyle Sakarya ilindeki muhtarların görüşleri incelenmiş olup, betimsel analiz yöntemiyle genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

1. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MAHALLE VE MAHALLE MUHTARLIĞI

1.1. Geleneksel Osmanlı Şehirlerinin Genel Hatlarıyla İzahı

Osmanlı Devleti'nin her bir olgusunda tarihin derin izlerine rastlanması imparatorluğun ne denli köklü bir medeniyete sahip olduğunun göstergesidir. Bünyesinde barındırdığı etnik, kültürel ve dini farklılıkların adeta bir mozaik olarak temsil edildiği bu büyük imparatorluğun oluşumu sürecinde belli unsurların temel olarak yer tuttuğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu girift yapının her bir parçasını izah etmek şüphesiz ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bununla birlikte bütün içerisinden bir parçayı ele alıp incelemeye çalışmak, söz konusu parçanın öncesini ve sonrasını bilmemek, konunun tam olarak anlaşılmasına neden olabilir.

Tezin önemli bir kısmını teşkil edecek olan Osmanlı geleneksel mahalle olgusu incelenmeye başlanmadan önce, Osmanlı şehirleriyle1 ilgili genel bir izahın yapılması araştırmanın daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır. Buradan hareketle sırasıyla Osmanlı şehrinin devraldığı mirasa, Osmanlı şehirlerinin kuruluşuna, şehirlerin fiziksel – toplumsal yönlerine ve son olarak yönetsel açıdan Osmanlı şehrine genel hatlarıyla değinilmeye çalışılacaktır. Bu sayede Osmanlı şehri, genel çerçevesi çizilmiş bir 'bütün' olarak düşünüldüğünde, içerisinde bir 'parça' olarak yer alan Osmanlı geleneksel mahallesine odaklanmak daha kolay olacaktır.

1.1.1. Osmanlı Şehirlerinin Devraldığı Miras

Osmanlı geleneksel şehrinin oluşumuna katkı sağlamış ve sonrasında da oluşan şehrin her bir köşesinde kendi varlığını hissettirmiş olgular söz konusudur. Bu olgular bağlamında Osmanlı şehirlerinin devraldığı mirası Bayramoğlu Alada dört temel başlık altında incelemiştir (Bayramoğlu Alada, 2008, s. 29). Bunlar; eski Türk şehirleri, İslam şehri

1-)Şehir veya kent kavramları sosyal bilimlerin çoğu kavramında yaşanan ortak bir tanımda buluşma gücünü yaşamaktadır. Bu çalışmada şehir veya kent kavramı iki farklı dönem için iki farklı şekilde kullanılacaktır. Tanzimat dönemine kadar ki süreçte Osmanlı şehirleri tapu defterlerinde kullanılan tabirle, "Cum'a kılınur ve bâzârı durur" yer olarak tanımlanacaktır. Tanzimat döneminden sonrası şehir veya kent kavramları için ise, Ferdinand Tönnies'in kavramlaştırdığı cemaat (gemeinschaft) – toplum (gesellschaft) ikileminin ikincisinden yararlanılacaktır. Sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya konulan böyle bir ikilem, Osmanlı özelinde bir araştırma yapıldığında kır-kent ayrımını en iyi şekilde sunmaktadır. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Topal, 2004, s. 278)

özellikleri, Bizans'tan devralınan miras ve Anadolu Selçuklu şehri özellikleridir. Osmanlı şehrine kalan miras konusunda 'devamlılığı' açısından bu çalışmada İslam şehri özelliklerine ve Anadolu Selçuklu şehri özelliklerine önem verilecektir. Bundan ötürü eski Türk şehirlerine ve Bizans'tan devralınan mirasa ayrı bir başlık altında değinilmeden bu iki unsur Anadolu Selçuklu şehri özellikleriyle birlikte açıklanacaktır. Dolayısıyla iki başlığa indirgenen bu kaynaklar Osmanlı şehrine kalan miras olarak görülecek ve hem Osmanlı şehrinin hem de Osmanlı şehrinde yer alan geleneksel mahallelerin daha iyi anlaşılabilmesi için genel olarak izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1.1. İslam Şehri Özellikleri

İslam dininin kaynakları arasında yer alan Kur'an ayetleri ve Hadisler, şehir ve şehir hayatı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Yüce Allah, indirmiş olduğu kitabında hep önemli şeyler üzerine yemin etmiştir. Beled suresinde de Allah (c.c.) 'belde' üzerine yemin etmektedir. Bu da beldelerin önemini açıkça göstermektedir. Yine çeşitli ayetlerde geçen "beldetün tayyibetün" ve "el-beledül emin" gibi tabirlerle beldeye bir takım olması gereken sıfatlar yakıştırılmıştır (Baltacı, 2005, s. 82). Hadislerde ve ayetlerde de yine şehir ve şehir hayatı ile ilgili birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Bunlara da yeri geldikçe değinilmeye çalışılacaktır.

Her dinde olduğu gibi İslam dininde de çeşitli dini kurallar ve bunların hayata yansımaları şehirler üzerinde kendisini hem somut şekilde göstermiş hem de yeri geldiğinde soyut varlığını hissettirmiştir. Bu minvalde İslam şehirlerinin dini referans alması ve şehrin bu durumu yansıtması şehirlere ayrı bir kimlik katmaktadır. Fakat İslamiyet'in ilk tebliğ edilmeye başlandığı yıllarda referans olarak alınabilecek Mekke şehrine bakıldığında bu şehre müşriklerin hakim olması ve köklü kültürel miraslarını şehre yansıtmaları nedeniyle böyle bir durumun başlangıçta mümkün olmadığı, bu oluşumun zamanla vuku bulduğu görülmüştür.

Mekke şehri tüm diğer faktörlerin yanı sıra İslamiyet'in ortaya çıktığı yer olması sebebiyle son derece önemli bir şehirdir. Bu sebepten ötürü Kur'an-ı Kerim'de bu şehre "Ummul-kura" (En'âm Suresi 92. Ayet, tarih yok) şehirlerin anası tabiri kullanılmakta ve şehir adeta kutsal statüde değerlendirilmektedir.

Mekke şehrinin İslamiyet ile tanışmadan önceki yapısına bakıldığında; Mekke şehri, iktidarı aralarında paylaşan, yetki ve görevleri babadan oğula geçen on reis tarafından

yönetilmektedir ve etraftaki diğer şehirlerle kıyaslandığında sadece Mekke şehir devleti yapısına sahipti (Hamidullah, İslâm'a Giriş, 2012, s. 14). Böyle bir oluşumun var olduğu Mekke'de İslam dini ortaya çıksa da burada kendisine vücut bulamayacaktır. Hicret ile birlikte Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine'ye göç edecek ve nihayet burada ilk İslam şehir devletini kuracaktır.

Medine, İslam şehri ütopyasından da öte bir 'gerçeği' yansıttığı için son derece önemli bir örnektir. Bu örnek şehirde, din ve siyaseti bir şehir devleti altında birleştirip Medine'de yaşayanlara huzurlu bir ortam sağlamak adına yazılı bir anayasa² hazırlanmıştır. Dünyevi meselelerde Müslümanlarla Müslüman olmayanların eşitliğinden bahseden bu metinde, devlet reisinin ve vatandaşların görev ve hakları da açıkça yer almıştır (Hamidullah, İslâm'a Giriş, 2012, s. 24-25). Buradan hareketle İslam dininin elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kendinden sonraki dönemler için örnek oluşturacak yönetim şekli, belli konulardaki hükümleri ve daha birçok husus önce Medine'de ve fethin ardından Mekke'de kendini göstermiştir.

İslam şehri özellikleri genel hatlarıyla incelenmeye başlanmadan önce önemli bir husustan bahsetmek gerekir. Nasıl ki Osmanlı şehrinin devraldığı bir miras söz konusu ise İslam şehirlerinin de devraldığı bir miras vardır. Burada bu detayın genişletilmesi mümkün olmasa da şu kadarını söylemek gerekir ki; Müslüman şehirlerinde bulunan birçok yapı, kurum, kuruluş vb. şeyler evvelinde de var olmuş olsa dahi kimisinin aynı fonksiyonlarla kullanılmadığı bilinmektedir. Örneğin Müslüman şehirlerinde yer alan bir pazar veya çarşı Roma'nın forumuna, yine Müslüman şehirlerinde yer alan bir cami ne Roma'nın Bazilikasına ne de Hristiyan kilisesine tam olarak karşılık gelmez. Bu örneklerle, Roma'da asıl amacı temizlik olmasının yanı sıra eğlencesiyle de ünlü olan hamamlarda eklenebilir (Kuban, 1953, s. 54). Özetle, İslam şehirleri kendilerine kalan miras üzerinde inançlarına uyan bir takım değişiklikler yaparak varlıklarını inşa etmişlerdir.

İslam şehirleri yönetsel açıdan incelendiğinde ilk örnek olarak, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu şehir devletine başkanlık yaptığı ve kendisine göre ideal olan yönetim şeklini burada gerçekleştirdiği görülmektedir. Taşrada ki yöneticiler ise bu dönemde genel olarak ikiye ayrılmışlardır. Bunlardan birinci grupta yer alanlar

2-)Medine Vesikası olarak bilinen bu metinle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Hamidullah, İslâm Anayasa Hukuku, 2005)

merkezden atanan vali-hakimler iken ikinci grupta yer alanlar ise Müslümanlığı kabul etmeden önce o beldede yöneticilik yapmış olup hala bu görevlerine devam edenlerdir. İkincilerin birinci gruptan farkı ise yanlarında yine merkezden atanan İslam dinini öğretici ve tanıtıcı görevlilerin gönderiliyor olmasıdır (Akyüz, Hz. Peygamber Dönemi Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 59).

Yönetimsel açıdan yukarıda izah edilmeye çalışılan İslam şehirleriyle ilgili ‘kısmi otonomiye sahip olmayan bir yönetim anlayışına sahip’ denilmesi her zaman geçerli olmasa da gerçeği yansıtmaktadır. Bunun sebebi ise İslam şehirlerinde ki kurumların adeta devletin uzanan eli misali olmasıdır. Şehirlinin bu kurumlarda doğrudan bir yapıcı özelliği yoktur. Buda İslam şehirlerinde politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğuna neden olmaktadır (Ergenç, 2013, s. 85). Kuban bu perspektif ile şöyle demektedir:

“Kültürel bakımdan, bütün İslam şehirlerinin baş özelliği, politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğudur. Bu yüzden de, Müslüman şehirlerinde görülen fiziki düzensizliği, şehirlinin müşterek yaşama iradesini temsil eden herhangi bir sorumlu makamın varlığından haberdar olmayan[ların] ... davranışında aramak doğru olabilir.” (Kuban, 1953, s. 55)

İslam şehri fiziki yapısı genel olarak şu şekilde oluşmaktadır: Şehrin ortasında cami ve meydan, caminin hemen yanında şehrin idare merkezi ve çarşısı, merkeze ulaşan geniş caddeler, bu caddelere bağlı biraz daha dar caddeler, dar caddelere bağlı sokaklar, kabristan (Baltacı, 2005, s. 84). İslam şehirlerinin buna benzer bir formda inşa edildiğini söylemek doğru olsa da iktidarın yönlendirici özelliği olmadan şehrin organik gelişmesi kendi kendine bir ‘geometrik düzen’ oluşturmamıştır (Kuban, Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, 1953, s. 55). Dolayısıyla İslam şehirleri ‘planlı bir şekilde inşa edilmiştir’ şeklindeki ifadeleri bu açıdan düşünmek faydalı olacaktır. Bunların yanı sıra şehrin mahallelere, organik bir bağ endişesi duyulmadan bölünmüş olması, onun en büyük fiziksel ve sosyal özelliğini yansıtmaktadır (Ergenç, Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet, 2013, s. 87).

İslam dünyası genişledikçe İslam şehirleri de büyümeye başlamıştır. Bazı İslam devletleri çok büyük başkentlere sahip olmuştur. Bu gibi yerlerde her ulustan insanların bir arada yaşadığı, evlerin taştan yapıldığı ve yine evlerin birçok kattan oluştuğu bilinmektedir. Bazı İslam şehirleri surlarla çevrilmiştir ve bu şehirlerdeki kimi mahalleler surlarla birbirinden ayrılmıştır (Mazaheri, 2005, s. 219-222). “İslam şehirlerini klasik batı

şehirlerinden ayıran en önemli yapısal özellik; içsel örgütlenme gösteren farklı şehir topluluklarının birbirlerinden ayrı ve bağımsız mahallelerde iskan edilmekte oluşudur.”

(Bayramoğlu Alada, 2008, s. 39)

İslam şehirlerinde ki toplumsal yapıyı ve meskeni incelemeyen önce bir husus üzerinde durmak faydalı olacaktır. Herhangi bir dini inanışın insanların sadece kalplerine ve ruhlarına hitap eden bir ahlaki kurallar bütünü olmadığı hayatın diğer alanlarına yaptığı etkilerle görülebilir. Bu açıdan kendi değerlerini bir medeniyet dini olarak her alanda belirten İslam dini de insan ömrünün çoğu vaktini içinde geçirdiği meskenlerle ilgili bir takım düzenlemeler yapmıştır. Bu konuyla ilgili çeşitli hadislerde geçen konulardan özetle bahsetmek gerekirse mesken geniş olmalı, komşuluk hukukuna dikkat edilmeli, inşa edilen binaların boyları komşusunu rahatsız etmemeli, yolların genişliğine dikkat edilmeli, yerleşkenin coğrafi sahası kötü olmamalı, kuyuların sağlığa uygunluk açısından temizliğine özen gösterilmeli ve fuzuli inşaatlardan kaçınılmalıdır (Canan, 1995, s. 17-36).

İslam şehirlerinde hem tasarruf için hem de hadislerle öğretilen bilgiye dayanılarak çoğu evler bitişik nizam şeklinde yapılmıştır. Bu durum komşular arasında ki ilişkileri de etkilemiştir. Hicretten hemen sonra muahat hareketiyle birbirlerine kardeş yapılan insanlar daha sonrasında bu gibi mesken düzenlemeleriyle birbirlerine karşı sorumlu hale getirilmişlerdir (Akyüz, Hz. Peygamber Dönemi Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 66).

İslam şehirlerinde komşuluğun çok önemli olduğu hem ayet hem de hadislerle belirtilmiştir. Örneğin Nisâ suresinde Allah, ‘anaya, babaya’ dedikten sonra bir kısım kişileri daha belirtir ve sonra ‘yakın komşuya’ iyilik edin, der. Ayetin devamında: “Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenene kimseyi sevmez” denilerek toplumsal bir öğütte bulunmaktadır (Nisa Suresi 36. Ayet, tarih yok). Komşulukla ilgili bir hadiste ise Peygamberimizin şöyle söylediği rivayet edilmektedir: “Cibrîl hiç durmadan komşu hakkında hürmet olunmasını bana vasiyet ederdi. (Bu vasiyeti o kadar çok yapmıştım ki) hattâ ben yakında Cibrîl (Allah’ın emriyle) komşuyu komşuya mîrâsçı yapacak sandım” (Sofuoğlu, 1989, s. 6006). Bu konuyla ilgili bir başka hadiste yine Peygamberimizin şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Allah’a ve son güne îmân etmekte olan kimse komşusuna ezâ etmesin. Yine Allah’a ve son güne îmân etmekte olan kimse konuklarına ikrâm etsin. Yine Allah’a ve son güne îmân etmekte olan her kişi hayır söylesin yâhud sussun.” (Sofuoğlu, 1989, s. 6009)

İslam şehirlerinde dinin toplumsal yapıyı kutsal değerler doğrultusunda yönlendirmesi sonucu toplumsal yapı birbirine son derece kenetlenmiş, birbirinin yardımına koşan ve bir o kadarda birbirini denetleyen bir mekanizma olarak meydana gelmiştir. Çeşitli sosyal uygulamalar elbirliğiyle hem komşusunu hoşnut etmek için hem de dolayısıyla Allah'ın rızasını kazanmak adına gönüllülük esasına göre yapıla gelmiştir. Yine şehirlerde kurulan çeşitli kurumlar da bu amaca hizmet ederek kendi üzerlerine düşeni yerine getirmeye çalışmışlardır (Akyüz, Hz. Peygamber Dönemi Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 76-77).

Çoğu İslam şehri için camiden sonra toplumsal ilişkilerin yüz yüze yaşandığı yerlerden biriside çarşı ve panayırlardır. Çeşitli coğrafyalarda farklı şekillerde kurulan çarşı ve panayırlar söz konusudur. Genellikle çarşıların iki ucunda bulunan, belli bir saatten sonra çarşı ve pazarlar boşalınca geceleri sıkıca kapatılan ve bekçiler tarafından gözlenen kapılar vardır. Genel olarak her çarşı yalnız bir zanaatkar grubuna ayrılmıştır. Bunların haricinde çevre köylülerin ürünlerini getirip sattıkları pazarlar da vardır. Bu pazarların yanı sıra devletlerarası ve yerel niteliği olan, yılın belirli dönemlerinde kurulan panayırlarda bulunmaktadır (Mazaheri, 2005, s. 226-231).

Dönemin ticaret ağını oluşturan bu gibi yerlerin düzenleyici görevlisi muhtesibtir. Pazar ve çarşılarında yapılan hilekarlıkları önlemekle ve Allah'ın farz olarak her Müslümanı mükellef kıldığı tebliğ görevini yapmakla görevli olan bu görevliler genelde erkek olmakla birlikte Hz. Peygamber döneminde gerek okuma yazma bilmeleri sebebiyle gerekse denetlenecek pazarın satıcılarının kadın ağırlıklı olması sebebiyle kadın muhtesiblerin de atandığı olmuştur (Akyüz, Hz. Peygamber Dönemi Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 71-73).

Çok genel hatlarıyla İslam şehir özelliklerinden bahsedilmeye çalışılan bu bölümde Osmanlı şehirlerine ve mahallelerine miras kaldığı düşünülen hususlar üzerinde durulmuştur. Değinilen bu konuların sonucunda şu söylenebilir ki, değinilmeye çalışılan her bir konu Osmanlı şehrinde ve geleneksel mahallesinde kendisini biraz daha girift bir şekilde gösterecektir.

1.1.1.2. Anadolu Selçuklu Şehri Özellikleri

Osmanlı şehrine miras olarak birçok unsuru bırakan Anadolu Selçuklu şehrinin incelenmeye çalışılacağı bu başlık altında aynı zamanda eski Türk geleneğinden kalan unsurlara ve Bizans'ın etkisine değinilecektir.

Bir bölgedeki coğrafi şartlar ve iktisadi durum, o bölgede yaşayan kişilerin yaşam şeklini tarih boyunca yakından ilgilendirmiştir. Anadolu Türklerinin yaşam şekli yazında genel olarak üçlü bir tasnifle açıklanmıştır. Bunlar göçebe veya konar-göçerlik, köylü sınıfı ve şehirde yaşayan kesimdir (Köprülü M. F., 2003, s. 75). Bozkırların yazın sıcağında hemen sararması sonucu hayvancılıkla uğraşan kişilerin hayatlarına devam edebilmeleri için yaylalara çıkması bir zorunluluktur. Bu şekilde göçen bir hayat göz önüne getirildiğinde belirli yaylak ve kışlaklar arasında devam eden bir yaşam şekline konar-göçerlik denir (Baykara, 2004, s. 188-189).

Göçebe hayat tarzını yaşayan insanların yol boyunca birçok defa rast geldiği çeşitli köyler vardır. Buralarda yaşayan kesim verimli arazilerin üzerinde yerleşik hayata geçmişlerdir. Moğol istilası ile orta Asya'dan kaçan birçok Türk, Anadolu'nun Bizans'tan kalma köylerine yerleşmiştir. Aslında Bizans köylerinden kastedilen, Bizans'ın son dönemlerde karşı karşıya kaldığı akınlar ile otonomilerini kaybetmiş şehirleridir (Köprülü M. F., 2003, s. 79-81). Türkler Bizans'tan devraldığı şehirlerde kendisine ait olan kale, şehristan ve rabattan oluşan üç elemanlı yapısını inşa etmeye çalışmamıştır. Bunun sebebi zaten devralınan kentlerde buna benzer bir yapılanmanın var olmasıdır (Cezar, 2005, s. 299).

Bizans'tan bahsedilmişken şöyle bir detaya değinmek faydalı olacaktır. Türk fetihleri karşısında kendi şehirlerini koruyan Bizanslılar olduğu kadar bir takım Bizanslılara karşı kendilerine yardım etmesi talebiyle Türklerden yardım isteyen Bizanslılar da olmuştur. Bu durum Türklerin fetihlerini kolaylaştırdığı gibi (Cahen, 2011, s. 166) bir kısım Hristiyanların -adil yönetimin de etkisiyle- Bizans'a karşı olan nefretlerini arttırmıştır (Turan, 2010, s. 77). Bizanslılar ile Türkleri birbirine yaklaştıran bu durumun sonucunda bir Bizans şehri yakınında bir Türk şehrinin meydana gelmesi savaşırsız bir dönüşümün çok güzel bir örneğini teşkil etmiştir (Kuban, Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, 1953, s. 59). Buradan hareketle şu rahatlıkla söylenebilir ki Selçuklu kentleri hemen hemen Bizans kentlerinden kalan

mirasın üzerine inşa edilmiştir. Bunun nedeni çok eskilerden beri varlığını korumuş ve gelişimini büyük ölçüde tamamlamış olan Bizans kentleri yerine, tamamen yeni bir yerleşim merkezinin oluşmasına yukarıda bahsedilen faktörlerin izin vermemesidir (Cahen, 2011, s. 191). Tüm bunlara ek olarak Baykara'ya göre Türklerin, yoğun kalabalıklar halinde Anadolu'da ki şehir hayatına pekte zorluk çekmeden dahil olması, geldikleri coğrafyada şehir hayatına aşina olmalarından kaynaklanmaktadır (Baykara, 2004, s. 193).³ Bahsi geçen bu şehirleri destekleyici olarak mevcut yol şebekelerinin de varlığı ve zamanla gelişmesi, söz konusu yerlerde oluşan kasaba ve şehirlerin gelişmesini etkileyecek önemli bir faktördür (Baykara, 2004, s. 24).

Anadolu şehirleri, Bağdat ve Halep gibi kendi bünyesinde çeşitli etnik unsurlara, dinlere, toplumsal sınıflara ve mesleklere mensup insanların ortaklaşa sorumluluk duygusuyla yaşadığı şehirlerdir. Bu şehirler belirtilen unsurlar arasındaki farkları azaltıcı bir işlevselliğe sahiptir (Köprülü M. F., 2003, s. 85). Öyle ki ayrımcılığa, İslam ülkelerinde Bizans'a göre daha ender rastlanırdı diyen Cahen, çeşitli halkların Anadolu kentlerinde birlikte oturduklarını da aktarıyor (Cahen, 2011, s. 152-153). Anadolu Selçuklu Devleti'nin etkisiyle yeni bir şekle bürünen şehirler, "madde ve manada kaynaşmışlığın anlamını bulmuş... [ve] ...bu dünyayı değer terazisinde öbür dünyadan önde tutan bir anlayışı değil; sonsuz olanı, fani olandan ayıran bir anlayışı getirmiştir." (Ünlü, 2005, s. 249)

Anadolu Selçuklu şehirlerinde çeşitli görevlerde bulunan bir takım kişiler vardır. Bunlar çok genel şekilde kadı, naib, vali, şahne, muhtesib, esnaf temsilcisi, iğdiş-başı, büyük tacirlerden olan hâcegân gibi kişilerdir (Akyüz, Selçuklularda Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 257). Şehirlerin düzenini sağlamakla görevli olan bu kişilerin yanı sıra, "Selçuklu şehirlerinin sağlamlığı, elinin emeğini de, alnının terini de bir ibadet bilincine dönüştüren insanlar sayesinde başarılmıştır." (Ünlü, 2005, s. 252) Bu söylemi sübjektiflikten kurtarıp biraz daha genişletmek gerekirse; o dönemdeki Türk toplumunu temsil eden toplumun her bir ferdi, bugün devletten sunulması beklenen kimi hizmetleri kendileri yapmaya çabalamışlardır. Bu toplumsal yardımlaşma olayı, İslam'ın

3-) Bu bilginin aksine Kuban a.g.m.'sinde, göçebelerin ve köylülerin şehir hayatına pekte kolay adapte olamadığına ve dolayısıyla eskiden kalan yaşam şekillerini yeni şehirlerinde sürdürmeye devam ettiğine değiniyor. Yine aynı konuyla ilgili Cahen'de a.g.e.'de fiziki olarak kent dışında yaşayan Türkmenlerin şehrin kültüründen başka bir kültür oluşturduğunu söylüyor.

teşvik ettiği sosyal yardımlaşma düsturuyla birleşince daha da iyi neticeler ortaya çıkartmıştır (Baykara, 2004, s. 201).

Selçuklular döneminde İslamiyet'in de etkisiyle sosyal yardımlaşma son derece fazladır. Genellikle vakıf olarak kurulan hayır kurumlarını tüm şehirlerde az ya da çok görmek mümkündür (Akyüz, Selçuklularda Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 260). Sadece insanların ihtiyaçlarına hizmet eden değil aynı zamanda çeşitli hayvanlara ve bitkilere de yardım eden çok farklı alanlarda faaliyet gösteren vakıflar vardır (Ünlü, 2005, s. 252). Vakıf iktisadi işletmeleri sayesinde şehirler kendi ayakları üzerinde durmayı başarmışlardır. Aynı şekilde ticaret yolları üzerine yapılan vakıf kervansaraylar ile gelişen Selçuklu ekonomisi günden güne kendisini geliştirmiştir (Kala, 2014, s. 67). Anadolu Selçuklularda Konya şehri örneğinde olduğu gibi şehir ikamet ve çarşı alanı olarak ikiye ayrılmıştır. Birçok şehirde bu alanların yan yana olmasına rağmen çoğu zaman iç içe geçmemiştir. Şehirlerin içinde yer alan ufak çarşıların yanında devletlerarası ticaretin genişlemesi sebebiyle büyük pazarlar kurulmuştur. Çok kalabalık olan bu alanların hemen yanında kurulan hanlardan-dükkanlardan dolayı kimi pazar yerleşkesinin etrafı zamanla şehir haline dönüşmüştür. Söz konusu çarşı ve pazarların denetimi, Selçuklularda hükümetin bir parçası olan ve İslam şehirlerinde de görülen muhtesibin görevidir (Akyüz, Selçuklularda Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri, 2005, s. 256-262).

Selçukluların bu dönemde iktisadi hayatı düzenleyici ve yönlendirici birçok tedbire başvurduğu görülmektedir. Devlet sigortasının ilk örneklerine rastlanılan bu dönemde kervansaraylar ticari hareketliliğin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. İmkanları açısından adeta ufak bir köyü anımsatan bu kervansaraylar, uzaktan bakılınca bir kaleyi andırmaktadır. Kendi bünyesinde ticari faaliyette bulunan kişilerin her türlü ihtiyacını karşılayabilecek şekilde inşa edilen bu alanlar, Selçuklular ve şehirleri için son derece önemli yerlerdir (Turan, 2010, s. 105-112).

İktisadi hayattan bahsedilmişken Selçuklularda ve Osmanlı'nın kuruluşunda çok önemli bir yeri olan ve Köprülü'nün 'İslam şövalyeliği' (Köprülü M. F., 2003, s. 90) olarak ifade ettiği ahiliğe kısaca değinilmeye çalışılacaktır. Ahilik, kelime anlamı olarak Arapça 'kardeşim' veya Türkçe 'cömert, eli açık' anlamında kullanılmaktadır. Türk – İslam medeniyetinin bir ürünü olarak Anadolu'da ortaya çıkmıştır (Ceylan, 2013, s. 12-13). Fütüvvet anlayışı ile ahilik arasında kuvvetli bağlar söz konusudur. Moğollardan kaçıp

Anadolu'ya ve İran bölgelerine gelen Asyalı zanaatkarlar, buradaki yerli zanaatkarlar ve tüccarlar ile rekabet edebilmeleri adına böyle bir örgüt kurdukları düşünülmektedir (Çağatay, 1981, s. 55-56). Ahilik teşkilatının temelleri o kadar iyi atılmıştır ki, bu kuruluşun uygulamış olduğu yöntemler daha sonralarında belediye ve kasabaların belediyecilik hizmetlerinde çeşitli yöntemler ile resmileşerek kullanılmıştır (Çağatay, 1981, s. 111).

1.1.2. Osmanlı Şehirlerinin Kuruluşu

Osmanlı şehirlerinin kuruluşuyla ilgili yazın incelendiğinde şöyle bir tez ileri sürülebilir. Osmanlı devleti henüz bir imparatorluk olmadan önce çok temel olarak iki şekilde şehirlerini kurmuştur. Bunlardan ilki, fetih yoluyla elde edilen yerlerde yapılan birtakım düzenlemeler ve iskan çalışmaları ile o yerlerin Osmanlı yurdu haline getirilmesidir. İkincisi ise biraz daha organik bir şekilde kendi sistemi sayesinde bölünerek çoğalan bir şehirleşmedir. Bu iki yöntemin ortak noktaları olduğu gibi birbirinden ayrılan bir takım yönleri de söz konusudur.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde burada ki şehirlerin nüfus yoğunluğu fazla değildir. Yeni şehirler kurmadan Bizans'tan elde edilen şehirlere yerleşen Türkler, ayırım yapmadan şehrin her yerine yerleşmişlerdir. Bu durum Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında bir ilişki ortaya çıkarmıştır. Osmanlıya kalacak olan bu miras şehir hayatında kendisini bir hayli gösterecektir. Osmanlı Devleti döneminde de yeni ele geçirilen topraklar aynı Selçuklu Devletinde uygulanan yöntemler ile Türk şehri haline getirilmiştir. Hatta Osmanlı bu konuda güçlü ve örgütlü bir yapıya sahip olduğu için daha başarılı olmuştur denilebilir (Cezar, 2005, s. 298-301).

İstanbul, Osmanlı devletinin adeta bir prototipi olmasından ötürü çoğu konuda kendisine atıfta bulunabileceğimiz bir şehir ve aynı zamanda fetih yoluyla elde edilen yerler bahsine de son derece uygun bir örnektir. Fatih'in İstanbul seferinin başarılı olmasından sonra İstanbul'un İslami açıdan derhal yeniden inşası söz konusu olmuştur. Bu aşamada tarikatların önemli katkısı görülmüştür (İnalçık, İstanbul: Bir İslam Şehri, 1995, s. 243-246). Aslında İstanbul fetih edilmeden öncede çeşitli yöntemler ile ele geçirilmeye çalışılmıştır. Cami yapma izniyle birlikte 14. yüzyılın sonunda Konstantinopolis'e ilk Müslüman mahallesi kurma hakkı elde edilmiştir. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmet yeni başkentin nüfusunu nasıl olursa olsun arttırmak istemiştir. Daha öncelerinden de

uygulanan ve başlı başına bir araştırma konusu olabilecek çeşitli iskan politikaları ve zorunlu göçler ile İstanbul'a dört bir taraftan insan getirtilmiştir. Genel olarak uygulanan iskan politikalarında gözlenen etnik dayanışma unsuruna göre yerleştirmeler, İstanbul gibi kozmopolittik yerlerde çokta dikkate alınmamıştır (Kuban, 2004, s. 185-188).

Osmanlı şehirlerinin kurulmasıyla ilgili ikinci teze bakıldığında kendi sistemi içerisinde doğal yöntemler ile şehrin oluştuğu görülebilir. Öyle ki, Anadolu'nun yurt edinilmesinden sonra Türkler çeşitli şehirlere yerleşmişlerdir. Bu vakitten sonra yönetimin üst kademelerinde bulunan kişiler ve dini inançların temsilcileri, devletin gayet memnun bir şekilde sağladığı imkanlar sayesinde şehirlere hizmette bulunmuşlardır (Cezar, 2005, s. 301).

Selçukluların devamı niteliğinde olan Osmanlı Devleti Türkmen-Yörük sistemi ile hayvancılığı, İktâ-Tımar Sistemi ile bitkisel tarımı planlayarak hem üretimi hem de vergi gelirlerini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu artı ürün çıktısını çeşitli vakıf işletmeler ile halka geri sunmayı birincil işi olarak gören Osmanlı Devleti bu yöntem sayesinde birçok şehrin kurulmasına doğrudan veya dolaylı katkıda bulunmuş ve aynı zamanda mevcut olan şehirlerinde gelişmesini sağlamıştır. Özellikle ticaret yolları üzerinde kurulan vakıf kervansaraylar, hanlar, vakıf menziller, tekkeler, zaviyeler ve misafirhaneler yeni yerleşkelerin kurulmasına önayak olmuştur (Kala, 2014, s. 69-70).

1.1.3. Osmanlı Şehirlerinin Genel Özellikleri

İçerisinde birçok değer var olduğu sosyal bir alan olan Osmanlı şehirlerinin detaylı şekilde incelenmesi bu çalışmanın ötesine geçeceğinden ötürü, bu başlık altında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Osmanlı şehrinin fiziksel, toplumsal, ekonomik özelliklerine değinildikten sonra nasıl yönetildiği açıklanarak bu bölüm tamamlanacaktır. Osmanlı şehirlerinin fiziki yapısı incelendiğinde şehir planı hususunda genel olarak uyulan bir düzen söz konusudur. Fakat daha önce de belirtildiği gibi, bu durum Osmanlı şehirlerinin 'planlı' bir yapıya sahip olduğunu tam anlamıyla yansıtmaz. Şehir planında egemen olan öğelere bakıldığında; cami, bedesten ve imaret siteleri öne çıkmış vaziyette görülür. Bu yapı içerisinde merkezde caminin mi yoksa bedesten denilen yapıların mı olduğu tartışılması mühim bir konu değildir. Çünkü bu iki yapının hangisinin merkezde olduğu tartışılan bir konu olsa da her ikisinin yan yana olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Cami ve bedestenin hemen yanlarında çok fonksiyonlu hanlar, çarşılar ve

pazarlar yer almaktadır. Şehir planı bu ana yapılanmaların çevresinde yer alan mahalleler ile tamamlanır. Bu oluşumda çalışmamızı ilgilendiren belki de en önemli unsur imaret siteleridir. Bunun nedeni, imaretlerin tesis edildiği yerlerde büyük ve kalabalık semtlerin oluşmasına yardımcı olmasıdır (Ergenç, Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet, 2013, s. 88).

Cansever, Osmanlı şehirlerinin var olana uyması, yani doğal bir yapılanma içerisinde olmasını şu cümleler ile aktarmaktadır.“...topografyanın ve yol dokusunun kendi icaplarına göre yönelmesi suretiyle varlığın, yaradılışın, gerçeklerin icaplarının her birine uymak imkanı böylece insanlık tarihi boyunca benzeri az olan bir düzeyde, Osmanlı şehirlerinde gerçekleştirilmiştir.” (Cansever, 2005, s. 311) Bu önemli tespitleri yaptıktan sonra bu durumun ne kadar değerli olduğunu belirtmek için şunları söylemektedir: “batının herhangi bir var olan gerçeğe uymadan teknokratça alınmış bir karara göre dikilmiş, ...tabiata hiçbir yer bırakmayan, ...evlere yönelik ve farklılaşma imkanı vermeyen, sosyal mesafeler düzeninin oluşmasını [engelleyen], ...merkezi otoritenin emredici yapısı ile karşılaştırmak yeterlidir” (Cansever, 2005, s. 312).

Osmanlı şehirlerinin açık bir özelliği de çok merkezli bir yapıya sahip olmasıdır. Bu yapıyı oluşturan ana unsur, genel olarak özel faaliyet türleri etrafında toplanan bağımsız birimler olarak yerleşen mahallelerdir. Mahallede oluşabilecek her türlü probleme karşı beraberce çözüm üretilmesi ve mahallelinin hayatlarını devam ettirmeleri bu çok merkezli yapıların kendi başlarına ayakta kalabilmelerinin bir örneğidir (Cansever, 2005, s. 318-321).

Hemen belirtmek gerekir ki Osmanlı şehirlerinde batılı anlamda bir beledi örgütlenme olmadığı için şehirlerin gelişmesinde, bir takım sorunların giderilmesinde ve temel ihtiyaçların karşılanmasında toplumsal iradenin varlığı son derece önemli olmuştur (Cezar, 2005, s. 305-306). Bir başka önemli husus ise ‘batıda şöyle beledi örgütler vardı fakat Osmanlı da bunlar yoktu’ demek işin kolaycılık kısmını teşkil etmektedir. Bu durum karşısında Osmanlıda hayatın devamlılığını sağlayan kurum ve kuruluşlar birçok eserde bu perspektif ile adeta ‘bizde de beledi örgütler vardı’ yarışına girilerek açıklanmıştır. Bu çalışmada böyle bir kaygıdan uzak olunarak Osmanlı’nın kendi toplumsal dinamiği içerisinde bu ihtiyaçlarını nasıl giderdiği, hangi kurumların şehirde var olduğu genel hatlarıyla izah edilmeye çalışılacaktır.

Dini, kültürel ve sosyal eserler Osmanlı şehirlerinde genel olarak şahıslar tarafından yaptırılrsa da padişah ve yüksek görev sahiplerinin ilgisi ve desteği göz ardı edilemez bir durumdur. Toplumun birçok ihtiyacını gideren bu tarz eserler Osmanlının her şehrinde kendini göstermiştir. Vakıf adı altında toplanabilecek bu eserlerin ortaya çıkışıyla ilgili birçok etken vardır. Osmanlı sisteminde ki ‘kudret servete üstündür, kudret isterse serveti de ve onun sahibini de mahvedebilir’ anlayışı vakıf müessesesinin var oluşunu izah etmeye yetecek bir anlayıştır (Kozak, 1994, s. 27).

Vakıf kelimesinin İslam hukukunun asli kaynaklarında yer alıp almadığı tartışmalı bir konu olsa da sadaka temelli birçok ayetin ve hadisin var olduğu bilinmektedir. Özellikle Al-i İmran suresinin 92. ayetinde zikredilen “sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça tam hayra nail olamazsınız.” buyruğunu tam olarak anlayamayıp Allah Resulüne soran sahabeler, karşılığında vakıf müessesini tarif eden bir açıklama almışlardır (Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 1996, s. 50-55). Yine, “Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O hâlde hayırda yarışınız.” (Bakara Suresi 146. Ayet, tarih yok), “Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de başkalarına ihsan et.” (Kasâs Suresi 77. Ayet, tarih yok) gibi ayetler vakıf müessesesinin dayandığı dini temelleri açıklayıcı örnek ayetlerden sadece bir kaçıdır. Baltacı da vakfı dini açıdan “Allah’ın rızasını kazanmak için O’nun verdiği nimetleri, o nimetlerden mahrum olan kullarına tahsis etmektir” (Baltacı, 2005, s. 95) diye tanımlar. Hayırseverlik Osmanlı toplum dokusunun bir parçasıydı fakat vakıfların kurulmasında yukarıda izah edilen nedenlerin dışında da bir takım nedenler söz konusudur. Örneğin vakıflar mülkiyeti elinde tutmanın bir türü, sermaye yatırımının bir çeşidi, himaye etmenin bir yoluydu (Singer, 2004, s. 14-15).

Vakıfların muhtaç olma şartı aramadan toplumun her kesimine yardım amacı güttüğü ve toplumsal ihtiyaçları karşıladığı görülmektedir. Bunun yanında vakıflar servet dağılımına ilişkin bir takım işlevler de üstlenmiştir. Vakıflar aracılığıyla tam anlamıyla üst tabakadan alt tabakalara servet transferi olmasa da üst tabakanın servetinin kendi mülkiyetinden çıkarak toplumun ihtiyaçları doğrultusunda topluma sunulması sağlanmıştır. Kazanç sağlama arzusunu zayıflatmadan, gelir servet dağılımını dengeleyen vakıflar aynı zamanda da sınıf çatışmasını engelleyici bir işlev üstlenmiştir (Kozak, 1994, s. 72-75). KöprülÜ, vakıf vesikaların öneminden bahsettikten sonra iyi bir şekilde incelenmesinin

şehir tarihi, iskan tarihi ve mahallelerin nasıl teşekkül edildiği hususlarında aydınlatıcı kaynaklar olabileceğine değinmiştir (Köprülü F. , 2013, s. 184).

Osmanlı şehirlerindeki esnaf yapılanması incelendiğinde İslam ve Selçuklu esnaf birliklerinden kalan mirasın devamı niteliğinde bir yapılanma görülmektedir. Özellikle fütüvvet geleneğinin ve ahiliğin ilke ve kurumlarının devamı niteliğinde olan bu birlikler geçmişte olduğu gibi Osmanlıda da kendi iç denetimlerine sahip bir yapıda olmuşlardır. Zamanla bu birlikler devletin merkezi otoritesi altında kalmalarından dolayı ilk halinde ki bağımsız hüviyetinden uzaklaşmışlardır. Ayrıca lonca düzeni sayesinde, esnaf grupları üzerinde sağlanan kontrol Osmanlı devletinin her döneminde vazgeçemediği bir durumu teşkil etmiştir (Ergenç, Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet, 2013, s. 90).

Kadının, resmi olarak seçilen kişiyi sicile kaydedip merkezden o kişiye berat gönderilmesi göz önünde bulundurulmazsa şeyhin, kethüdanın ve yiğitbaşlarının o esnaf birliğinde ki meslek mensupları tarafından doğrudan seçilip görevlendirildiği bilinmektedir (Ergenç, 1976, s. 1273). Bu esnaf örgütlerine ait daha birçok özel düzenlemenin ve o döneme ait ekonomik müdahalelerin varlığı bilinse de konunun genişlememesi adına bunlara değinilmeden sadece şu husus üzerinde durulacaktır. Osmanlı şehir hayatında ki her kurum gibi esnaf örgütleri de o toplumun medeniyet anlayışının bir parçasını teşkil ettiğinden ötürü, gerek ekonomik gerekse toplumsal anlamda bir takım düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Örneğin ekonomik açıdan ihtiyaca göre üretim yapmışlardır ve fiili olarak bunu uygulayarak işsizliğin ve aşırı üretim sonucu oluşan buhranların önüne geçmek istemişlerdir. Toplumsal açıdan da avarız sandıkları ile bir nevi sosyal yardım ve kredi fonu gibi çalışıp ihtiyacı olanlara destek olunmuştur (Gündoğdu, 2011, s. 76-77). Bu gibi uygulamalardan ötürü söz konusu örgütlerin yaşamlarını uzun süre devam ettirmeleri sağlanmıştır. Ne zaman Osmanlı devlet idaresinde aksaklıklar başlamış ise domino etkisi ile bu örgütlerde kendilerine düşen nasibi o zaman almışlardır. Şüphesiz bu durum hem ekonomik hem de toplumsal olarak Osmanlı geleneksel işleyişini etkileyecek nedenlere sebep olmuştur.

Osmanlı şehirleri Avrupa şehirleri gibi bağımsız bir mali yapı ve idari açıdan da hükümdara karşı özerk kurumlar oluşturamamıştır. Avrupa şehirlerinde ki gibi bir mücadeleyi gerektirecek ne şartlar gelişmiştir ne de böyle bir ihtiyaç duyulmuştur. Bundan ötürü de 19. yüzyıla kadar Osmanlı şehirlerinde geleneksel idari bir yapı kendini göstermiştir. Özetle Osmanlı şehirlerinin yönetimi için, “Osmanlı şehirlerini şehrin

sakinleri değil, hükümdar adına onun memurları yönetmiş; beledi ve mülki fonksiyonlar birbirinden ayrılmamıştı.” (Ortaylı, 2000, s. 124) denilebilir. Bu duruma belki de en iyi örnek, tüm İslam ülkelerinde kendisini gösteren kadılık müessesesidir.

Osmanlıda ki kadılık müessesesi benzeri İslam devletlerinkinden daha geniş yetkilerle donatılmıştır.⁴ Hem Osmanlı şehrinin idaresi hem de yargı görevlerini bir arada yapmaya çalışan ilmiye sınıfından olan kadılar aynı zamanda bütün yönetici zümre gibi askeri sınıfın bir üyesidir. Kadının görevlerini tek tek belirtmek mümkün olmasa da Osmanlı şehrini ilgilendiren önemli görevlerinden bazıları şöyledir; sanatkar ve esnafın kontrolü, şehrin ekonomik hayatıyla yakından alakalı olarak fiyat tespiti ve kontrolü, şehirlerin altyapısal tesislerinin denetimi, imar nizamının korunmasını gözetmek, asayiş çeşitli yardımcıları ile sağlamak ve denetlemek (Ortaylı, 2016, s. 13-14).

Kadı'nın bunlara benzer görevleri tek başına gerçekleştirmesi söz konusu olamayacağından kendisine yardımcı olan birçok görevlisi olmuştur. Şehir halkının ve esnaf gruplarının bazı hizmetleri kendileri yerine getirdiği bir ortamda, kadının yardımcılara düşen asli görev şehre beledi hizmet getirmekten çok, hizmetleri yaptırmak ve bunun için halkı gerektiği ölçüde örgütlemektir. Bunun haricinde kadının görevleri şehrin içerisiyle sınırlı değildir. Kadı, her nahiyenin başına o bölgenin ulemasından olanları naib olarak tayin etmiştir. Bu kişiler kadının sorumlu olduğu işleri onun adına gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir (Ortaylı, 2000, s. 125).

Şehir düzeninin sağlanması hususunda kadılara bağlı yardımcı konumunda olan muhtesiplere bakıldığında genel olarak söylenebilir ki; muhtesipler kadı gibi belediye işleri ile ilgilenen ve kadının icra işlerini yapan memurlardır. Muhtesib, bir olayla ilgili ispatlama çabasına girmeden örfi ve idari yollarla hüküm verme yetkisine sahiptir (Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, 1995, s. 299). Çarşı ve pazarların denetimi, fiyatların kontrolü, genel ahlakın sağlanması (ki bu görevi İslam şehir devletlerinde daha yoğun iken Osmanlının özellikle son dönemlerine doğru terk edilmiştir), narh tespitine yardımcı olma gibi görevleri olan muhtesibin bu görevleri yeniçeri ocağının kaldırılması ile artmış ve daha sonrasında da bu tarz işleri yürütecek ayrı ayrı kurumların meydana getirilmesiyle muhtesiblik 19. yüzyıl ortalarında tamamen lağvedilmiştir (Ortaylı, 2010, s. 300-302).

4-) Kadının geniş yetkilerle donatılması karşılığında sorumluluğu da bir o kadar fazladır. Yazında bu konuyla ilgili IV. Murat'ın Bağdat Seferi'ne çıktığı sırada karları kürenmeyen yollarından dolayı idari görevini aksattığı düşünülen İzmit kadısının astırıldığı örneği uç noktada bir örnek olduğundan ötürü çok sık kullanılmıştır. Bkz. (Ortaylı, 2016, s. 13-14)

İlgili dönemi takip eden Tanzimat Dönemi ile birlikte çeşitli nazırlıklar kurularak her alanda olduğu gibi yönetim alanında köklü değişiklikler yapılmıştır.

1.2. Osmanlı Şehrini Oluşturan Geleneksel Mahalleler (1829 Öncesi)

Osmanlı geleneksel mahalleleri hem merkezi hem de yerel yönetimler açısından çok önemli fonksiyonlara sahiptir. Tezin konusu gereği mahallenin ve mahalle muhtarlığının yönetsel açıdan işlevselliğinin değişimi incelenmeye çalışılsa dahi içerisinde dini, kültürel, sosyal ve iktisadi pek çok toplumsal olguları barındıran mahalleyi sadece yönetsel açıdan ele almak pek mümkün değildir. Mahallenin ve mahalle muhtarlığının yönetimini şekillendiren sosyal, tarihi ve ekonomik çok çeşitli faktörler görmezden gelindiği takdirde bu durum sağlıklı bir sonuç elde etmenin önüne geçeceğinden ötürü öncelikle mahallenin fiziki ve iktisadi yapısı incelenecektir. Ardından bu fiziki ve iktisadi oluşumun içerisinde yer alan mahalle sakinlerinin gündelik yaşamlarına değinilecek ve nihayet belirli bir şekle bürünen bu mahallelerin yönetiminde rol alan önemli unsurlar açıklanacaktır. Tüm bunlar yapılırken tarihsel bir sınırlama ile 1829 öncesi5 Osmanlı geleneksel mahallesi ele alınacaktır.

1.2.1. Osmanlı Geleneksel Mahallesi

Osmanlı yönetim anlayışına bakıldığında mahalleleri ve köyleri yönetim birimi olarak ilk kademede görmek mümkündür. Benzer yanları olan bu iki birimin ilki kentlerde ikincisi kırsal alanlarda kendisini göstermektedir. Mahallelerle kıyaslandığında köyler daha otarşik bir yapıya sahipken her ikisi de kapalı bir topluluk olarak dikkat çekmektedir (Ortaylı, 2000, s. 106). Bu başlık altında geleneksel mahalleleri incelemeden önce kelime anlamı olarak mahalle ele alınacaktır.

Sosyal bilimlerde yer alan pek çok kavram, çeşitli araştırma konularının merkezinde yer alabildiğinden, farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve kullanılabilmektedir. Bu doğrultuda, mahalle kelimesi de farklı araştırmalarda temel özelliklerini korusa da odaklanılan alanlara göre farklı anlamlarda ve değişen tanımlamalarla kullanılabilmektedir.

5-) Bu tarihsel sınırlama Osmanlı geleneksel mahallelerinde ilk defa kendisini gösterecek olan mahalle muhtarlıklarıyla alakalıdır. 1829 ve sonrasında geleneksel mahalle yapısında ve yönetiminde gözle görülür bir değişimin olması böyle bir sınırlamayı ve bununla birlikte ayrı bir incelmeyi gerektirmektedir. İlerleyen bölümlerde bu tarihin sonrasında meydana gelen değişimlere değinilecektir.

Mahalle kelimesi, “Bir şehrin, kasabanın veya büyükçe bir köyün en az beş yüz nüfusa sahip olan bölümlerinden her biri” (TDK, 2024) şeklinde tanımlanmıştır. Ancak bu tanım, mahalleyi geniş bir alan içindeki küçük bir bölge olarak yalnızca coğrafi bir çerçevede ele almakta ve mahallenin barındırdığı diğer sosyokültürel unsurları ikinci planda bırakarak göz ardı ettiği için dar kapsamlı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Bayramoğlu Alada, Osmanlı geleneksel mahallesi için iki yönlü bir bakış açısı kullanmayı tercih etmiştir. İlkinde, devletin genel iktidar yapısı içerisinde mahalleyi; asayiş, denetimi, vergi toplamayı kolaylaştıran yönetsel bir alt birim olarak yorumlamıştır. İkinci tespitinde ise çeşitli yönlerle kamusalılığı örülmüş, bireysel ilişkilerin son derece yoğun olduğu, kişinin gerek kurumsal gerekse toplumsal sarmallar içinde bulunduğu toplumsal yer olarak açıklamıştır (Bayramoğlu Alada, 2008, s. 17). Şüphesiz bu iki bakış açısı içerisinde bulunan unsurlar doğrudan veya dolaylı olarak birbirini etkileyen hususlardır. Yazında bu konuyla ilgili genel olarak başvuru olan tanım ise şöyledir; “Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişiler[den] oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımıyla, aynı mescitte ibâdet eden <<cemâ’at>>in aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir.” (Ergenç, 1984, s. 69)

Her birinin bir diğerini etkilediği fiziki, sosyal, iktisadi ve yönetsel unsurlardan bahsedilerek mahalle daha yakından incelenmeye çalışılacaktır. Bu şekilde sonraki başlıklarda mahalle muhtarlıklarıyla ilgili bilgilere geçildiğinde, muhtarın yönetsel işlevlerinin mahalleye özgü ve bir o kadar da gerekli olduğu daha rahat anlaşılabilecektir.

1.2.1.1. Mahallenin Fiziki Yapısı ve Unsurları

Mahallelerin fiziki yapısı incelenmeye başlanmadan önce nasıl ortaya çıktıklarına bakmak gerekir. Osmanlı devletinin adeta birer minyatür örneklerini teşkil eden geleneksel mahallelerin kuruluş süreçleri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin bir mahallenin kuruluşunda eskiden devlet hizmetinde bulunmuş bir görevlinin şehre yerleşmesi etkili olabileceği gibi çeşitli vergi avantajları nedeniyle bir şeyhin zaviyesi etrafında kümelenmiş bir topluluk da mahalleyi oluşturabilmektedir. Bu hususla ilgili mahalleyi kuran kişilerin kendi adlarını bir mescide veya kurdukları mahalleye verdikleri sıkça görülmektedir (Metin, 2009, s. 46-54). Bunların yanı sıra birde fetih edilen yerlere nakledilme veya iskana zorlama yöntemiyle kurulan mahalleler vardır. Fethedilen

dervişlerin ve Anadolu’da ki yerleşim yerlerinin isimlerinin bu tarz mahallelere verildiği görülmektedir (Halaçoğlu, 1989, s. 649-650).

İslam şehirlerinin fiziki özellikleri ile Osmanlı şehrinin fiziki özellikleri arasında benzer bir yapılanma söz konusudur. “Osmanlı şehri, suya düşen taşın etrafına yaydığı halkalar gibi büyüdü. Bu tanıma göre taş (merkez) câmii idi. Çarşı, birinci halkayı oluştururken, mahalleler diğer halkaları oluşturuyorlardı.” (Kazıcı, 2014, s. 81) Her bir mahalle bu tanıma benzer bir fiziki yapılanma içerisinde; merkezinde cami, caminin hemen yanında çarşı-pazar ve bu alanlara ulaşımı sağlayan kendine has özellikleri olan sokaklardan oluşmaktaydı. (Kazıcı, 2014, s. 81-82)

Osmanlı şehrinin temel birimi olan mahallenin idare merkezi şüphesiz camidir. Caminin veya mescidin bazı özellikleri mahallenin kendisine has yapısına çok önemli katkılar sağlamıştır. Bunlar; dini işlevinin yanı sıra halkı belirli zamanlarda bir araya getiren sosyal bir kurum olması, merkezi otoritenin emir ve yasaklarını halka bildirmek için etkin olarak kullanılması, toplumu ilgilendiren ortak kararların tartışıldığı ve neticeye bağlandığı mekan olması gibi özelliklerdir (Metin, 2009, s. 46).

Osmanlı geleneksel mahallesi için cami veya mescit anıtsal bir mekandan çok işlevsel bir özelliğe sahiptir. Camilerin hemen yanlarında irili ufaklı birçok yapı söz konusudur. Sınıf, kütüphane, sağlık hizmeti, aşhane, hocaların odaları gibi yerlerde ücretsiz yeme-içme ve yatma olanağı sağlanmıştır. Bunun haricinde Osmanlı’da planlanmış bir meydan oluşumu söz konusu değildir. Meydanlar genelde caminin, pazarın veya çeşmelerin etrafında doğal olarak oluşmuştur. Bu meydanların oluşmasında yapıların fonksiyonel olarak inşa edilmeleri etkili olmuştur ve önemli sokaklarının bu meydanlara çıkması planlanmamıştır (Kuban, 1953, s. 70).

Genellikle merkezde ki caminin hemen yakınında kurulmaya gayret gösterilen pazarlar, İslam şehirlerinin çoğunda aynı yapısal özelliklere sahiptir. Aynı malların üreticileri, satıcıları, imalatçıları birbirine yakın yerlerde bulunmaktadırlar ve pazarın belirli bölümleri belirli ticari ürünlerin satışı için ayrılmıştır. Raphaela’nın tasnifine göre üç çeşit özgün pazar tipi vardır. Bunlar: Bedesten, çarşı ve pazardır. Bedestenin çok katlı örnekleri olsa da çarşı genelde tek katlıdır ve üzeri küçük kubbelerle kapalıdır. Özellikle bedesten gibi yerler o dönemde bankaların olmamasından dolayı zengin kişilerin değerli eşyalarını emanet ettikleri yerlerdir. Pazarlar ise daha çok sokaklara doğru uzanan ve çok çeşitli ürünlerin satıldığı açık alanlardır (Raphaela, 2009, s. 70).

İktisadi faaliyetlerin mahallelerin iç kesimlerinde yani evlerin altında yapılması o dönem için uygun görülmeyen bir durumdur. Bu konuyla ilgili İstanbul Kadısı'na padişah tarafından gönderilen hüküm gayet iyi bir örnek teşkil etmektedir:

“...Emin Beğ mahallesinde ba'zı aşçılar evler alıp içinde kârhâne edip, çarşılarda bey' etmek için koyunlar pişirip, küllî ateşler etmekle evlerimizden ihtirâz eyleriz deyû mahalle halkı gelip, şekvâ eyledikleri ecilden buyurdum ki, vusul buldukda göresin. Arz eyledikleri gibiyse onun gibi aşçı taifesine pazarda bey' için dükkânlarında pişirip, evlerinde nesne pişirtmeyip men' ve ref' eylesin...”

(Altınay, 2000, s. 234)

Gündüzleri erkekler işyerlerine gittiğinde sokaklar kadınların ve çocukların rahatça gündelik hayatlarını geçirdiği alanlar haline geliyordu. Bunun yanı sıra çoğu evin ahşaptan oluştuğu düşünüldüğünde işyerlerinin neden olabileceği yangın durumlarından kaygı eden ahalinin şikayetleri üzerine böyle bir hükmün verilmiş olduğu düşünülebilir. Geleneksel mahallelerin en dikkat çeken hususlarından biriside çıkmaz sokaklardır. ‘Kamusal’ alandan ‘özel’ alana geçişi sağlayan çıkmaz sokaklar çeşitli şekilde yorumlanmıştır. Kimilerine göre bu sokaklar evlerin ferdiyetçi bir şekilde yerleştirilmesi sonucunda oluşmuştur (Kuban, 1953, s. 70), kimilerine göre ise var olana saygıdan ötürü doğal bir oluşumun sonucudur (Cansever, 2005, s. 311). Faroqhi ise, arabaların girebilmesine izin vermeyen bu dar ve çıkmaz sokakları mahalle sakinlerinin bir denetim aracı olarak kullanımından bahsetmektedir (Faroqhi, 1997, s. 166). Böylece söz konusu sokaklara giren bir yabancı kişi derhal o mahalleli tarafından fark edilebilmektedir. Bize göre ise çıkmaz sokak anlayışı, cemaatçi bir toplumsal yapı içerisinde ferdiyetçilikten öte daha çok kabul görebilecek mahremiyet ve denetim anlayışından kaynaklıdır.

Bu konuyla ilişkili olarak mahallelerin duvarlarla birbirinden ayrılması hususu İslam şehirlerinde olduğu kadar Osmanlıda yoğun değildir. Merkezi imparatorluğun tahsis etmiş olduğu otoritesinden ve güvenliği sağlamasından dolayı Osmanlı geleneksel mahalleleri savunma alanı olmaktan çıkıp şehrin sakinlerinin kaynaştığı alanlar olmuşlardır (Ergenç, 1984, s. 70). Osmanlı geleneksel mahallelerini sadece geometrik ve coğrafik bir kent unsuru olarak düşünmemek gerekir. Osmanlı toplumunun heterojen yapısının aksine mahalleler çeşitli yönleriyle daha homojen bir yapıya sahiptir. Buradan hareketle örneğin İstanbul'da sadece Galata Mahallesi duvarlarla çevrilmiştir (Kuban, 2004, s. 196).

Osmanlı imparatorluğunun çeşitli bölgelerinde birbirinden farklı konut mimarileri söz konusu olsa da bu farklılık kültürel bütünlüğü bozacak düzeyde değildir. Mahallelerde ki konutların mimari yapılarına genel hatlarıyla bakıldığında yerleşim yerlerinin, ticaret bölgesinden tümüyle ayrılmış bir hal içinde olduğu görülmektedir. Konutlar genellikle gösteriştan uzak bir mimariyle, içerisinde oturan sahibinin ne zenginliğini ne de soyluluğunu yansıtmayacak şekilde inşa edilmiştir. Modern dönemlere kadar Türklerin oturdukları evlerde ufakta olsa her zaman açık bir alan bulunmuştur. Bunun sebebi hem eski göçebe Türklerin alışkanlıkları hem de İslami açıdan mahrem hayata dair getirilen bir çözümdür (Kuban, 2004, s. 194-195). Ayrıca mahremiyet açısından, bir evin inşası sırasında yapılan pencerelerin komşu evlerin pencerelerinin içerisini görmeyecek şekilde tasarlanmasına dikkat edildiği bilinmektedir (Faroqhi, 1997, s. 177).

Geleneksel mahallelerde insanlar genellikle cami, kervansaray, bedesten gibi kapalı alanlarda yüz yüze gelmekteydiler. Bu yapıların yanı sıra Osmanlıda sivil bina olarak adlandırılalabilecek hamamlar ve kahvehanelerde toplumun sosyalleştiği alanlardır. Osmanlıda hamamlar temizlik fonksiyonuna ek olarak ahabplık kurulan yerler olarak da bilinir (Raphaella, 2009, s. 69). Kahvehaneler ise hamamlara göre üzerinde durulması gereken daha mühim yerlerdir.

Kahvehanenin kökeni, Osmanlıda namaza erken gelen kişiler veya iki namaz arasını cami yakınlarında geçirmek isteyen cemaat için bir yer tahsis edilmesine dayanmaktadır. Hicri onuncu yılda kahvenin Osmanlıya getirilmesi ile buralarda kahve içilmeye başlanmış ve dolayısıyla buralara kahvehane denilmiştir. Halkın toplanmasına yardımcı olan camilerin yanında artık kahvehanelerde böyle bir amaca hizmet etmeye başlamıştır (Ergin, 1936, s. 104).

İlk olarak ortaya çıkmasından sonra “toplumsal yaşamın kamusallaşması yönünde en önemli eşik mekanlardan biri olan kahvehaneler... [insanların] ev-cami-mahalle-çarşı üçgeninde biçimlenen gündelik yaşamında dindışı bir uzam açılımı sunması...” (Bingöl, 2013, s. 103) açısından önemlilik arz etmektedir. Kahvehaneler birbirini tanısın veya tanınasın herkesin beraber oturduğu, hangi statüye sahip olduğunun önemi olmadan istediği kişi ile konuşulabilecek mekanlardır. 1633 yılında İstanbul’da çıkan büyük yangından hemen sonra IV. Murat kahvehaneleri ve tütünü yasaklamıştır. Tabi bu

yasaklamanın arkasında kahvehanelerin siyasi işlevlerine karşı bir tedbir⁶ alınmak istenmesi de söz konusu olabilir. Zira bu alanlar o dönemlerde halkın memnuniyetsiz kesiminin toplandığı ve ayaklanma planları yaptığı mekanlara dönüşmekteydi (Yıldız, 2007, s. 55-56).

Osmanlıda kahvehaneler yasaklansa da bir şekilde varlığını sürdürmeyi devam ettirmiştir. Özellikle imparatorluğun son dönemlerine doğru oldukça kötü bir hal alan bu mekanlarla ilgili Mehmet Akif Ersoy'un Mahalle Kahvesi adlı şiirinde mahalle kahvehaneleri ahıra benzetilmektedir (Antoloji, 2024).

Osmanlı geleneksel mahallesinin fiziki yapısından ve unsurlarından bahsedilmeye çalışılan bu bölüm sonunda şu denilebilir ki, "İnşa etmeye devam ettiği sürece bir sultan asla ölmez" (Raphaella, 2009, s. 79) anlayışı doğrultusunda geleneksel mahalle yapısında gerek padişah gerekse zenginler tarafından topluma faydalı olabilecek abideler yaptırılmıştır. Bu sayede hem dini görevlerini yerine getirmenin mutluluğu söz konusuyken hem de padişah ve zengin kişiler için bu yapıtlar meşruiyet kaynağı anlamına gelmiştir. Bundan dolayı Osmanlı şehri ve geleneksel mahallesi inşaatların devam ettiği zamanlarda sürekli gelişen bir hal içinde olmuştur.

1.2.1.2. Mahalledeki Toplumsal Yapı ve İlişkiler

Mahalle, Osmanlı toplumsal yapısının son derece önemli bir parçası olarak içerisinde barındırdığı dinsel, kültürel, örfi kurallar ile toplumsal ilişkileri düzenleyen ve yönlendiren bir yapıya sahiptir. Mahallede yaşayan kişiler kendilerini oranın hemşerisi olarak görmelerinden önce bir dini cemaatin mensubu olarak görmüşlerdir. Bu mensubiyetten kaynaklanan aidiyet duygusuyla kişiler ancak o zaman mahalleli olarak o yeri benimsemeye başlamışlardır (Faroghi, 1997, s. 164).

Dine dayalı mahalle kültürü, mahallelerin dinsel farklılıklara göre birbirinden ayrı olarak kurulmasını gerektirmiştir. Birçok mahalle aynı dinsel cemaatin bir arada bulunduğu yapılanmalardan meydana gelmiştir. Fakat bunun yanı sıra Müslümanlar ile gayrimüslimlerin yan yana yaşadığı mahalle sayısı da az denilmeyecek kadar çoktur

6-) İlerleyen yıllarda bu konunun önemi daha da iyi anlaşılacak ve kahvehanelerde hafiyeler görevlendirilerek kimin ne konuştuğu jurnallerde kayıt altına alınacaktır. Öyle ki bazı kahvehane sahiplerinin dahi hafiyeye olduğu veya olabileceği konusuna değinilmiştir. Bu denli halkın takibinin iki basit nedeni vardır. Bunlardan ilki, söylentinin o dönemde en mühim sosyal medya unsuru olmasıdır. İkincisi ise dönemin mutlakiyetçi yapısını güçlendirme arzusu bunu gerektirmektedir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz: (Kırlı, 2000, s. 58-79)

(Metin, 2009, s. 53). Örneğin Ankara’da ki Hoca Hindi Mahallesi, örnekleri çokça arttırılabilecek Müslüman gayrimüslim kişilerin yan yana yaşadığı yerlere bir örnektir (İlter, 1996, s. 721). Bunun haricinde Ergenç, bir mahallede farklı meslek grubundan kişilerin bir arada yaşadığını şeriyeye sicillerden aktarmaktadır (Ergenç, 1984, s. 72).

İslamiyet’in insana bakış açısı, tüm incelikleri ile Osmanlı geleneksel mahallesinde vücut bulmuş bir haldedir. “Zira bütün insanlar Hz. Âdem’den, o da topraktan yaratılmıştır. Bu sebeple insanlar arasında sırf ırkından veya ailesinden dolayı bir üstünlük veya aşağılık söz konusu değildir.” (Kazıcı, Osmanlı Medeniyeti Tarihi 4; Osmanlı’da Toplum Yapısı, 2014, s. 71) Söz konusu bu anlayış Osmanlı’da hem mekansal hem de sınıfsal bir ayrımın oluşmasının önüne geçen birçok etkenden belki de en önemlisidir. Bir önceki başlık altında aktarıldığı gibi Osmanlı geleneksel mahallelerinde bir paşayla bir devlet görevlisi aynı sokakta karşı karşıya oturabilmektedir.

Mekansal farklılığın oluşmamasının altında yatan ana sebep sınıfsal farklılığın batıdakine benzer şekilde keskin olmamasından kaynaklanmıştır. Kısmen dini inanış hariç, her sınıftan insan, devletin her yerinde yukarıda değinilen kurallar çerçevesinde birlikte yaşamışlardır. Sınıfsal farklılığın ve statülerin olmadığı Osmanlı toplumsal yapısında toplumsal hareketliliği mümkün kılan koşullar da söz konusudur. Bu durumu oluşturan hususlardan ilki batıdakinden farklı olarak sistemleştirilen toprak sistemiyken, ikincisi ise toplumun davranışlarında ve hareketlerinde etkisi bir hayli yüksek olan dini kuralların yöneticiler eliyle uygulanmaya çalışılıyor olmasıdır (Kazıcı, Osmanlı Medeniyeti Tarihi 4; Osmanlı’da Toplum Yapısı, 2014, s. 74-78).

Osmanlı geleneksel mahallelerinde yukarıda bahsedilen hususlardan kaynaklı ‘ortak yaşam anlayışları’ söz konusudur. Mahallenin fiziki özelliklerini de etkileyen bu husus; farklılıkları törpüleyen, ayırıştırandan çok kaynaştıran bir unsur olmuştur. Peki, nedir bu ortak yaşam anlayışları?

İlk olarak mahallenin en temel özelliklerinden birisi olan dayanışmacı yapısını açıklamak gerekir. Ahlaki ve dini açıdan doğal olarak görülen bu yardımlaşma anlayışı çoğu kişi tarafından aksatılmadan yerine getirilmiştir. Özellikle dini ödevler ve geleneksel kültürden kaynaklı yardımlaşma, misafirperverlik, sadaka gibi konular komşuluk ilişkilerinin de gelişmesine katkı sağlamıştır. Burada en önemlisi tüm bu konularla ilgili Müslüman gayrimüslim farkının gözetilmemesidir. Bu hususlara dayalı yakın komşuluk anlayışı günlük yaşam ilişkilerini de şüphesiz etkilemiştir. Netice olarak bu anlayış tarzı

geliştikçe ferdi dayanışma, çeşitli vakıflar aracılığıyla kurumsal bir boyut almıştır (Bayramoğlu Alada, 2008, s. 156-158).

Birçok vakıf ve imaret siteleri toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak için gerek devlet tarafından gerekse zengin kişiler tarafından halkın hizmetine sunulmuştur. Dayanışmanın kurumsal halini temsil edebilecek en iyi örneklerden birisi avarız vakfı ve sandığıdır. Vakıf sandıklarında biriken paralar bir nevi sosyal yardım fonu olarak çeşitli gereksinimler için ihtiyaç sahiplerine en çok %15 oranında misliyle borç olarak verilmiştir. Bu yardım ile ihtiyaç sahibi işini görürken geri ödediği misli para ile bir sonraki ihtiyaç sahibine fon oluşturulmuş olunuyordu (Ergenç, 1984, s. 76-78).

Mahalleli, bu dayanışmacı anlayışın altında, hizmet sunumunda belirleyici olan talep – ihtiyaç unsurunun yoğun olmamasından kaynaklı mahallelerde birçok hizmeti ferdi olarak yapmıştır. Ergin'nin de dikkat çektiği gibi mahallenin bu beledi yapılanmaya benzer kamusal örgütlenmesi vakıf ve imaretlerle sağlansa da ferdiyet temelli idi (Ergin, 1936, s. 46-49). Buna ek olarak mahallelinin ortaklaşa karşıladığı bazı giderler vardır. Bunlar; cami, mescid, sıbyan mektebi, çeşme gibi yapıların onarımı ve buralara kandil, mum gibi ihtiyaçların sağlanması, İmam ve yanında çalışan görevlilerin ücretlerinin karşılanması ve ilk zamanlarda olağanüstü durumlarda toplanan fakat sonradan mahallenin çeşitli ihtiyaçları için sürekli olan vergilerin verilmesidir (Ergenç, 1984, s. 76).

Mahalledeki bu ortak yaşam anlayışı etrafında oluşan toplumsal denetim ve harekete geçirme fonksiyonu da son derece önemlidir. Hem merkezi devletin toplumsal kitleyi kontrolünde hem de toplumun kendi iç huzurunu sağlamasında büyük katkı sağlayan bu durum, Osmanlı mahallesinde somut örneklerle kendisini göstermektedir. Hepsinden önce mahalleli birbirlerine müteselsilen kefildir. Örneğin yapanı belli olmayan bir olay için o mahallede oturan tüm kişiler toptan sorumlu kabul edilmektedir. Hal böyle olunca mahallede oturanlar, başka bir mahalleye taşınanlar tahrir defterlerinde tek tek kayıt altına alınmıştır. Mahallede oturan kiracıların dahi kaydedildiği bu defterlerin; vergi yükümlülerinin saptanmasında, vergilerin toplanmasında ve genel güvenliğinin sağlıklı bir şekilde teşkil edilmesinde önemli katkısı olmuştur (Ergenç, 1984, s. 72-73). Mahallelerde bir gecelik dahi kefilsiz kimsenin oturtulmamasına dair Eyüb Kadısı'na yazılan şu hüküm iyi bir örnektir;

“....ahâlî-i mahallâtı ve vakıf odalarda olanları ve kervansarayda olanları ve ahâlî-i dekâkîn birbirine kefil verip aslâ mahallât içinde ve vakıf odalarda ve kervansaraylarda ve sâirlerde kefilsiz bir adam komayıp ve dükkân içinde gece ile kimesneyi yatmağa komayıp, onları dahî kefile verip ve beş yıldanberu İstanbul’a gelenler eğer Anadolu’dan ve eğer Rum ili’nden gelenlerdir ve bi’l-cümle eğer hunuğlar ve eğer Çift bozan ve eğer bekâr ve eğer sâir ecnâs-ı muhtelifedir gerû yerlerine reddedirip emr-i celil’-i kadrımı icrâ etdirip, şehri eşkiyâdan tathîr ve pâk etdiresin....” (Altınay, 2000, s. 248)

Buradan hareketle şu söylenebilir ki bireyin oturduğu mahalleye göre bir kimliğe bürüneceği gayet açıktır. Sonuçta kendisine kefil olan kişilerin sayesinde bir mahalleye yerleşen insan onlara mahcup olmamak adına kendisini her türlü fenalıktan uzak tutmaya çalışacaktır. Keza Tok’un aktardığına göre kadı sicillerindeki belgelerde dava konusu olmuş kişilerin kimlik tespitlerinde isimlerinin ve babalarının isimlerinin yanında nerede oturdukları da yer almaktadır (Tok, 2005, s. 158-159). Dolayısıyla böyle bir karşılıklı sorumluluk, mahallede fenalığa yol açan bir kişinin ihraç edilmesinde mahalleliye söz hakkı tanımaktadır. Öyle ki, davacının veya mahallelinin talebi üzerine mahkemenin vereceği kararla bir kişi oturmuş olduğu mahallesinden ihraç edilebilirdi. 7 Ekim 1738 tarihli bu dava konuyla ilgili gayet iyi bir örnek oluşturmaktadır:

“Yalman Mahallesinden Ali bin el-Hac Mustafa, mahkemede Yalman Mahallesinden es-Seyyid İbrahim ibn-i el-Hac Mustafadan, kendi zevcesine küfür sözler sarf ettiği, şirretlik gösterdiği, mahkemeye davetinde icâbet etmediği ve silâhla mukavemette bulunduğu iddiasıyla davacı olup.... emniyetinden emin olmadığından bahisle mahalleden ihracını talep etmiştir” (Tok, 2005, s. 163)

Yine başka bir örnek ise mahallelerde münasebetsizlik eden kadınların mahalleden çıkarılmasına dair İstanbul Kadısı’na gönderilen bir hükümde kendisini göstermektedir. Söz konusu hükümde bu durumla ilgili kimin sorumlu olduğundan, kimlerin gerekli teftişleri yapması gerektiğinden ve mahallenin iç kontrolünden sıkça bahsedilmiştir (Altınay, 2000, s. 68).

Gündelik yaşam tarzına bakıldığında Osmanlı geleneksel mahallesinde gündelik hayatın namaz vakitlerine göre belirlendiği görülmektedir. Dini olarak kutsal sayılan bazı günlerde mevlidler okutulup çeşitli yiyecekler dağıtılarak komşuluk bağı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kimi özel günlerde her mahallede bulunan mahalle kahvehanelerinde

toplanılıp geleneksel oyunlarla eğlence⁷ tertip etmek son derece yaygındır (Bey, 2000, s. 246-261).

1.2.2. Gayrimüslimlerin Geleneksel Mahallelerdeki Konumu

İnanç bakımından gayrimüslimler temelde üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar; semavi kitap sahibi olanlar, kitap sahibi olup olunmadığı konusunda şüpheli olunanlar, diğer inanç sahipleridir. Hangi grubun hangi sınıfa dahil olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Bu üç sınıfa mensup olan kişiler gerek devletlerarası durumlarda gerekse ferdi münasebetlerde farklı hükümlere tabidirler. İnanca dayalı bu ayrımın dışında birde İslam devletiyle olan siyasi ve hukuki ilişkileri bakımından zimmi adı verilen İslam devletinin tebaası olanlar vardır (DİA - Gayri Müslim, 2024).

Gayrimüslimlerin zimmi statüsüne geçenler diğer gayrimüslimlerden ayrıcalıklı bir hale gelmektedirler. Zimmiler bazı siyasi haklar dışında bütün medeni ve amme haklarında Müslümanlarla İslam Hukuku'nun izin verdiği ölçüde eşit hale gelirler ve Müslümanlar gibi bütün hususi haklardan yararlanırlar (Ercan, 2011, s. 130). Gayrimüslimler kendi içlerinde ki idari ve dini işlerde de söz sahibidirler. Örneğin gayrimüslimlerin arasındaki evlilik ve boşanma işlemleri kendi din adamlarının yetkisine bırakılmıştır. Bu idari ve dini özgürlükler, gayrimüslimlerin uzun Türk egemenlikleri altında kalmalarına rağmen dillerinde, kültürlerinde ve millet anlayışlarında bir kayıp olmamasına neden olmuştur. Hatta ilerleyen dönemlerde imparatorluğun dağılışı esnasında bu durumun hızlandırıcı etkisi açık bir şekilde görülmüştür (Ercan, 1983, s. 1149).

Osmanlı geleneksel mahallesinde yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlarla olan ilişkilerinde coğrafi bölgeden ve yerli halkın tutumundan kaynaklanan farklılıklar söz konusu olsa da karşılıklı ilişkilerin yoğun olduğu çeşitli tarihi belgelerde görülmektedir. Ev ve dükkan komşularının birbirleriyle olan ilişkilerini, karşılıklı borç alışverişlerini, herhangi bir konuda iş ortaklıklarını mahalle yapısı içerisinde görmek mümkündür (Tekin, 2008, s. 123-126). Bu sosyal ilişkilerin yanında dini vecibelerini hiç çekinmeden yapan gayrimüslimlerin güvenlik ihtiyacını devlet, yeniçeriler ile sağlamıştır.⁸ Dini

7-) Özellikle o dönemin meşhur oyunlarından karagöz, ortaoyunu ve dahası için bkz: (Sevengil, 1985)

8-) Osmanlı devleti, azınlıkların özellikle dini yaşantılarına somut bir müdahalede bulunmamıştır. Bu konuyla ilgili Brockelmann, XVI. yüzyılın başlarında İspanya'dan ve Portekiz'den kovulmuş olan Yahudilerin Osmanlı topraklarında tamamıyla bir vicdan özgürlüğüne kavuştuğunu ve hatta bu Yahudilerin Osmanlı sarayında çeşitli işlerde çalıştıklarını belirtmektedir. Bkz: (Brockelmann, 2002, s. 259)

yaşamlarında özgür kılınan gayrimüslimler için yeni ibadethane inşa edilmesine izin verilmemiştir fakat eskiden kalan ibadethanelerin faaliyetlerine devam etmesine ve yıkılanların eski haline uyularak tamir edilmesine müsaade edilmiştir (Akgündüz, 2008, s. 38).

Zimmilerin ödedikleri vergilere bakıldığında Müslüman topluluğun ödediği vergilerden çokta farklı vergiler ödedikleri görülmemektedir. Cizye askerlikten muaf olmanın karşılığı, haraç resm-i dönüm ve öşrün karşılığı, ispençe ise zekatın karşılığı olarak ödenen vergilerdir. Bu hususla ilgili asıl önemli olan konu sanat ve ticaretin belirli bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın genellikle gayrimüslimlerin elinde bulunması durumudur. Askeri ve idari işlerle Türklerin uğraşması, ticaret alanının gayrimüslimlere kalması gayrimüslimler arasında ciddi bir ekonomik özerklik oluşturmuştur (Ercan, 1991, s. 389). Bu durum toplumsal açıdan henüz mevcut olmayan sınıfsal ayrımın tohumları olarak da kabul edilmektedir.

Osmanlı devleti döneminde gayrimüslimler yaşadıkları yerlerde daha çok azınlık olarak kümelenmişlerdir. Bu azınlık kümelenmeler kimi bölgelerde düzenli bir dağılışı gösterdiği gibi kimi bölgelerde de dağınıklık arz etmiştir. Ticaretin yoğun olduğu ve aynı zamanda da güvenliğin sağlandığı yerlere gayrimüslimlerin gönüllü olarak göç ettiği örnekler vardır. Bunların yanı sıra bazı dönemlerde fetihler yoluyla elde edilen yeni yerlere gayrimüslim nüfus daha önce bahsedilen iskan politikaları ile göç etmeye zorlanmıştır. Söz konusu bu göçler şehrin kenarlarında yeni mahallelerin oluşmasına neden olmuştur (Karataş, 2009, s. 33).

Gayrimüslimlerin ikamet yerleriyle ilgili Lewis'in de dediği gibi;

“Müslümanların kutsal toprağı Hicaz ile birkaç kutsal yer dışında kendilerine kapalı hiçbir bölge yoktu. ... zimmiler ne coğrafi olarak ne de mesleki anlamda gettolara kapatıldılar. Bir bütün olarak Hristiyanlar ile Yahudiler Müslüman şehirlerinde kendi mahallelerini kurmak gibi bir eğilim içinde olmuşlarsa da, bu Hristiyan Avrupa'sındaki gettolar gibi yasal olarak zorunlu kılınmış bir kısıtlama değil, doğal bir toplumsal gelişmeydi.” (Lewis, 1996, s. 40)

Genel hatlarıyla Lewis'in değindiği hususun gerçeklik payı olmakla birlikte Ortaylı'nın da bu konuyla ilgili aktardıkları dikkat çekicidir.

“Her geleneksel kentte olduğu gibi, İstanbul'da da sistem dışı grupların yaşayacağı arazi sınırlandırılmış ve belirlenmiştir. Bu semtlerde konut ve özellikle kilise, okul, yetimhane gibi binaların yapımı-onarımı, bundan başka altyapısal tesislerin

genişletilmesi veya onarımı özel izne bağlıdır. Bütün bunların sonucunda yer darlığı ve sıkışık bir yerleşme dzenini ortaya çıkmıştır.” (Ortaylı, 1977, s. 87)

Bu birbirinden farklı iki gırüş farklı dönemlerde ve coğrafyalarda kendilerini doğrulayacak örnekler sunmaktadır. Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerde bir takım kısıtlamalara maruz kalmaları genellikle Müslümanların şikayetleri üzerine ortaya çıkmıştır. Devletin gayrimüslimlerin ikametine yönelik müdahalelerinin başında Müslüman mahallelerinde meydana gelen gayrimüslim nüfus artışları gelmektedir. Gayrimüslimler, Müslüman mahallelerinde kiracı olarak kalabildikleri gibi istedikleri evi satın da alabilmişlerdir. Mahalle çoğunluğunun elden kaybedilme korkusu Müslümanların bu durumu devlet ricaline şikayet etmesine sebep olmuştur. Bir başka kısıtlamaya neden olan sebep gayrimüslimlerin cami, türbe, zaviye gibi yerlere yakın mesken satın almaları ve buralarda uygunsuz şekilde yaşamalarıyla alakalıdır. Söz konusu alınan veya kiralanan evlerin meyhaneye çevrilmesi yine mahalleli tarafından şikayet konusu olmuştur (Karataş, 2007, s. 131-141). Bu gibi kısıtlamalara ek olarak konut bölgelerinin darlığı ve bu bölgelerin sınırlarının sabit tutulması arsa fiyatlarının artmasına, dar sokakların ortaya çıkmasına, yüksek yapıların inşa edilmesine, yer kazanmak için uzatılan balkon ve sundurmaların kendisini göstermesine neden olmuştur (Ortaylı, 2000, s. 196). O dönemin hem sosyal hem de iktisadi dengelerinin bozulmaması için gayrimüslimler üzerinde yine farklı kısıtlamalar ve düzenlemeler söz konusu olmuştur fakat konunun genişliği sebebiyle bu hususlara değinilmeyecektir.

1.2.3. Geleneksel Mahallelerin Yönetimi

Osmanlı geleneksel mahallesinin yönetim şekline odaklanılmadan önce bir şehirde mahalli idare kurumunun tam manasıyla var olduğunun söylenebilmesi için nelerin orada olması gerektiğine değinilmelidir. Mahalli idare, geğ ortaçağlarda kendisini gösteren siyasi, hukuki, sosyal ve idari boyutu olan bir kurumdur. Elde ettiği mali kaynakları kendi yerel organlarının kararları doğrultusunda kullanması bu kurumun merkezi idareden farkını gösteren en önemli durumdur. Bu kurumun özerk hareket edebilmesi, siyasal katılımının sağlanması, devamlılığının olması ve hukuki kişiliğinin tanınması, yerel yönetim olarak tanımlanmasında önemli ölçütlerdir (Ortaylı, 2000, s. 122).

Klasik Osmanlı yönetim anlayışı diye tanımlanabilecek 19. yüzyıl öncesindeki dönemde mahalli idareler için yukarıda belirtilen özelliklerin hiç biri tam manasıyla söz konusu

değildir. Hatta mahalli idare diye bir kavramdan ve devlet görevlilerine devamlı olarak yardımcı olan bir mahalli kuruldan bahsetmek dahi mümkün değildir. Merkezdeki görevlilerin dönemin şartlarından kaynaklanan bir takım teknik sebeplerden ötürü yerine getiremediği yükümlülükleri mahalli gruplara bırakması yukarıda izah edilen özerk mahalli idarelerden çok uzakta bir durumdur.

Söz konusu durumun 18. yüzyılın kimi balkan şehirlerinde çeşitli nedenlerle kısmen farklı olması, bahsedilen yerel yönetim anlayışının Tanzimat Dönemine kadar olmadığına küçük bir istisnası olarak kabul edilebilir. Batı’da ki gelişmelerden çok farklı olarak Osmanlı’da modern anlamda merkezîyetçilik gelişmeye başladığı anda yerel yönetim anlayışının da paralelinde geliştiği görülmektedir. Osmanlı merkez bürokrasisi tarafından yerel yönetimlere bakış açısının bir göstergesi olan bu durum, çoğunlukla pragmatist bir düşüncenin sonucudur (Ortaylı, 2000, s. 11-15). Ergenç’in de ifadesiyle, “Osmanlı imparatorluğunun yönetim düzeninin teorik temeline bakılırsa, kurumlarının hemen hepsinin reâyânın iradesini yansıtmak için değil, merkezî otoritenin egemen olmasını sağlamak için geliştirdiği izlenimi edinilir.” (Ergenç, 1976, s. 1266)

Alada ise bu konuyla ilgili Osmanlı geleneksel mahallesine yönetsel açıdan baktığında günümüzün yerel yönetim anlayışlarından olan özerklik, katılım ve etkinlik ilklerinin geleneksel mahallelerde kısmi olarak da olsa varlığı üzerinde durmaktadır. Daha önceki başlıklar altında izah edilen mahallenin işlevsel ve yapısal özellikleri yönetsel bir taban oluşturmakla birlikte iç içe geçmiş ilişkiler ise kısmen bir sivil toplum çekirdeğini temsil etmektedir (Bayramoğlu Alada, 2008, s. 175-176).

Bu genel izahattan sonra Ergin’in ifadesiyle “Osmanlı idaresinin mülki, beledi ve hatta adli teşkilatının ilk basamağını oluşturan mahallelerin” (Ergin, 1936, s. 103) yönetimine daha yakından bakılabilir. Ergin’in mahalleyi yönetsel açıdan bu şekilde tanımlaması muhtemelen mahalleye Alada’nın baktığı açıyla bakmasından kaynaklanmaktadır. Fakat birde bu durumun özerklik ve yasal dayanak ayağı vardır.

Bu mekânsal bölge içerisinde yer alan ibadethaneler, yalnızca gündelik yaşamın merkezinde önemli bir rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda siyasi ve idari süreçlerde de etkili olmuşlardır. Müslüman mahallelerinde, kadı ve naip gibi üst düzey idari yetkililerin hiyerarşik olarak altında yer alan imamlar görev alırken; gayrimüslim mahallelerinde ise hahambaşılık veya patrikhaneye bağlı papazlar ile yerel yönetimden sorumlu kocabaşılar mahalle idaresini üstlenmiştir. Özellikle Müslüman mahallelerinde

imamlar, padişah tarafından beratla atanmış ve mahallelerin mülki ve beledi yönetiminde önemli bir konuma sahip olmuştur. İmamların maaşları ise cami vakıfları tarafından karşılanmıştır. (Ortaylı, 2010, s. 286).

Mahalle düzeyinde kadının temsilcisi olarak görev yapan imamın, çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu görevler arasında merkezi yönetimle doğrudan bağlantılı olan en önemli işlev, mahalle sakinlerine düşen vergilerin hesaplanması, paylaştırılması ve tahsil edilmesidir. Bunun yanı sıra, imamlar "mahallenin gören gözü, işiten kulağı" olarak nitelendirilebilecek pek çok farklı görevi üstlenmişlerdir. Bu görevler genel olarak; cami ve diğer kalabalık alanlarda vaaz vermek, devletin emir ve yasaklarını halka duyurmak, mahalledeki denetim işlerini yürütmek, doğum, ölüm ve evlilik gibi olayların kaydını tutmak, mahallenin belediye işleri ile ilgili süreçlerini denetlemek gibi sorumlulukları kapsamaktadır. Vergiyle ilgili görevlerin ardından en önemli sorumluluklarından biri ise mahalleye yerleşen bireylerin müteselsil sorumluluğu çerçevesinde tüm mahalle adına kefil olmaktır. (Ortaylı, 2010, s. 305-306).⁹

Genel hatlarıyla izah edilmeye çalışılan Osmanlı geleneksel mahallesinin neredeyse her bir unsurunun nasıl bir dönüşüme uğradığı bir sonraki başlık altında incelenecek, mahallenin ve mahalle yönetiminin değişimi açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3. Tanzimat Döneminin İncelenmesi ve Mahalle Muhtarlıklarının Ortaya Çıkışı

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma sürecine geçiş yaptığı ve modern devlet olmaya yönelik çabaların yoğunlaştığı bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Batılı siyasi, ekonomik ve sosyal sistemlerin benimsenmesiyle birlikte, Osmanlı toplumunun geleneksel yapısında köklü dönüşümler yaşanmıştır. Tanzimat reformları, sadece siyasi ve idari alanda değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda da önemli değişimlere yol açarak, imparatorluğun geleneksel kurum ve değerlerini dönüştürmüştür.

Bu bağlamda, geleneksel mahalle yönetiminin yeniden düzenlenmesi ve mahalle muhtarlıklarının kurulması, yerel yönetim anlayışında önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Mahalle muhtarlıkları, merkezi yönetimin mahalleler üzerindeki kontrolünü güçlendirme ve mahalle sakinlerinin günlük ihtiyaçlarını daha etkin bir şekilde karşılama

9-) Mahallelerdeki denetimlerin hakkıyla yapılması gerektiği yönünde imamları konu alan padişah fermanları için bkz: (Altınay, 2000, s. 68, 235); imamların görev tanımları için bkz: (Kazıcı, 2005)

amacıyla oluşturulmuştur. Bu yeni düzenleme, mahalle idaresindeki imamların geleneksel otoritesinin, muhtarlarla paylaşılmasına yol açmış ve yerel yönetimde daha seküler bir yapı oluşmasının önünü açmıştır. Dolayısıyla Tanzimat reformları, bir yandan mahalle düzeyinde merkezi otoritenin nüfuzunu artırırken, diğer yandan yerel halkın yönetime katılım biçimlerini de köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin mahalle yapısına ve mahalle yönetimine olan etkilerine geçmeden önce, bu dönemi anlamlandırmak için Immanuel Wallerstein'in dünya sistemleri analizi temel alınarak bir değerlendirme yapılacaktır. Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmışlık durumu, genellikle öne sürülen "akılcı ve demokratik Batı'ya karşılık durağan, akıldışı ve otoriter Doğu" (İnan, 1983, s. 10-11) gibi indirgemeci bir karşıtlık temelinde ele alınmayacaktır. Bunun yerine, Avrupa merkezli dünya ekonomisinin tarihsel gelişim süreci ve Osmanlı'nın bu sistem içerisindeki konumu üzerinden bir açıklama yapılmaya çalışılacaktır.

Tanzimat Dönemi'nde mahalle ve mahalle yönetimindeki dönüşümler, yalnızca ekonomik faktörlerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir süreçtir. Bu dönemde yükselen bürokratik elitlerin ideolojileri ve uygulamaları, mahalle olgusunu derinden etkileyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle Tanzimatçıların modernleşme anlayışı, mahalle yönetiminde merkeziyetçi bir anlayışın güçlenmesine ve muhtarlık gibi yeni kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, mahalle yönetimindeki bu dönüşümün siyasi, sosyal ve kültürel boyutları ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.3.1. Kent Yapısındaki Değişimlerin Osmanlı İktisat Yapısındaki Yeniliklerle İlgisi

16. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı toprak sisteminde yaşanan bozulma, devletin maliyesi üzerindeki baskıyı artırarak, vergi yükünün sürekli yükselmesine ve tarımsal üretimde iltizam sisteminin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu süreç, tımar sisteminin zayıflamasıyla birlikte, devletin askeri ve ekonomik gücünü olumsuz etkilemiş, uzun süren savaşlar, nüfus hareketleri ve Batılı kapitalizmin yükselişi gibi faktörlerle birleşerek Osmanlı ekonomisinin gerilemesine önemli katkılarda bulunmuştur. (Pamuk, 2011, s. 122-140).

Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarıyla ilgili Ebu Bekir Ratip Efendi'nin tespitleri büyük resmi görmek adına önemlidir;

“... ziraat ve harrasette olan bolluk ve bereket memleketinizden başka bir devlet ve memlekette yoktur. Hal böyle iken, gerek maden hususunda ve gerek zahire işlerinde zahmet ve darlık görülmektedir. İstanbul’dan Edirne’ye kadar olan yolun sağ ve solu ekilmemiş olup bomboştur. Nüfus kalabalıktır. Fakat işsiz, güçsüz ve serseri olanlar vardır. Bunların ziraate ve ticarete sevk ve teşvik edilmesi hususunda hiç gayret sarfedilmemesi hayret ve merak vericidir. Siz Avrupa’ya sefaretle gelirken bu kadar arazi ve memleketten geçtiniz, arazimizde ziraatten yoksun bir yer gördünüz mü? Ve memleketimizde işi gücü ve kazancı olmayan bir insan gözünüze ilişti mi?”

(Karal, 1964, s. 587)

1838 Balta Limanı Antlaşması, zaten zayıflamış olan Osmanlı ekonomisi üzerindeki dış bağımlılık yükünü daha da artırarak, İmparatorluk'un iktisadi çöküşünü hızlandıran kritik bir dönüm noktası olmuştur. Mısır'daki otoritesini pekiştirmek isteyen Mehmet Ali Paşa'yı kontrol altına almak amacıyla kabul edilen bu antlaşma, sadece Mısır'ı değil, tüm Osmanlı coğrafyasını kapsayan geniş bir alanda yerli üretimi ve ticareti olumsuz etkileyerek, İmparatorluğun ekonomik bağımsızlığını daha da sınırlamıştır (Kütükoğlu, 2013, s. 132).

Batılı devletlerle imzalanan ticaret antlaşmaları sonucu Osmanlı pazarının dışa açılması, yerli sanayi ve zanaatkarların rekabet gücünü zayıflatarak ithalata yönelik bir ekonomiye geçişi hızlandırmıştır. Bu durum, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme sürecinde kentsel dönüşümün ivmelenmesiyle birlikte, geleneksel mahallelerin fiziksel ve sosyal yapısında köklü değişimlere yol açarak Osmanlı toplumunun geleneksel dokusunu önemli ölçüde etkilemiştir (Georgeon, 1999, s. 105). Batılı ticaretin Osmanlı pazarına entegrasyonu, liman kentlerinin ekonomik ve demografik yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreçte, liman kentleri uluslararası ticaretin merkezleri haline gelirken, işsizlik ve kıtlık gibi nedenlerle kırsal kesimden yoğun göç alarak hızlı bir nüfus artışı yaşamışlardır.

1.3.1.1. Liman Kentlerinin İktisadi Açidan Gelişmesi

Osmanlı kentlerinin geleneksel kimliğinin değişmeye başladığı 19. yüzyılda, ekonomik, sosyal ve idari alanlarda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler, Batı'daki benzer örneklerin aksine, yerel toplumsal taleplerden bağımsız bir şekilde, çeşitli dışsal etkenlerin zorlayıcı koşulları neticesinde ortaya çıkmıştır. 1838 tarihli Balta Limanı

Antlaşması'nın ardından artan stratejik önemleri nedeniyle liman kentleri, bu değişim sürecinin ilk etkilenen ve dönüşen mekanları olmuştur.

İmparatorluğun dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlayan liman kentlerinde beliren yeni ihtiyaçlar, kentsel dokuda önemli değişikliklere neden olmuştur. Mevcut liman kentleri bu süreçte hızlı bir büyüme kaydederken, artan talebi karşılamak amacıyla yeni limanlar da inşa edilmiştir. Bu gelişmeler, kentlerin hiyerarşik büyüklük düzenini etkilemiş; örneğin, geçmişte Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olan Bursa, bu dönemde İzmir'in ekonomik ve ticari öneminin artmasıyla geri planda kalmıştır. Değişen ticari ilişkilerin ortaya çıkarttığı yeni gereksinimler, daha önce bedestenlerde yoğunlaşan ticari faaliyetlerin bu mekânlarda yürütülmesini zorlaştırmış ve bu durum, kent merkezlerinde yeni iş merkezlerinin ortaya çıkmasına ve Osmanlı kentlerinin merkezî yapısının çift odaklı bir yapıya evrilmesine yol açmıştır. (Tekeli İ. , 2005, s. 58-59).

Liman kentlerinin ekonomik yapısında meydana gelen farklılaşma, bu yerleşimlerin yalnızca ticaret limanı olma işlevini aşmasına yol açmıştır. Başta İstanbul olmak üzere, bazı liman kentleri uluslararası ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı merkezlere dönüşerek, kentsel mekânın organizasyonunu ve kent hizmetlerinin sunum biçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etki, deniz ve demiryolu ulaşım ağlarının geliştirilmesinin yanı sıra, geleneksel mahalle yapısını yansıtan sokak dokusunda da belirgin değişikliklere neden olmuştur. (Ortaylı, 1977, s. 94-95).¹⁰

Bununla beraber, Osmanlı liman kentlerinin, uluslararası ticaretin ve yabancı sermayenin etkin bir şekilde entegre edilebilmesi için modernizasyonu zorunlu bir koşul olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle aydınlatma, su, kanalizasyon ve sağlık hizmetleri gibi temel kentsel hizmetlerdeki yetersizlikler, ekonomik kalkınma ve yatırım çekme çabalarının önünde ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Bu tür temel hizmetlerin hayata geçirilmesi amacıyla, Osmanlı Devleti'ndeki ilk belediye uygulamalarından biri olan Altıncı Daire-i Belediye, kentin liman ve iş merkezi olarak öne çıkan bölgesinde tesis edilmiştir. (Ortaylı, 2000, s. 30-31). Netice olarak liman kentlerini “modernleşme teorisinin öngördüğü rolü oynayacak “değişim aktörleri”ni barındıran yerler...” (Keyder, 2013, s. 64) olarak tanımlamak mümkündür.

10-) Kentin modernleşme sürecini düzenleyen ilk resmi belge olan İlmühaber hakkında bilgi için bkz. (Tekeli İ. , 1999, s. 2)

Liman kentlerinin ekonomik dinamiklerin odağı haline gelmesi, bu merkezlerde önemli ölçüde yeni işgücü talebinin doğmasına ve dolayısıyla istihdam olanaklarının artmasına yol açmıştır. Bu durum, kentlerin demografik yapısını çeşitlendirerek, kozmopolit niteliğini pekiştirmiştir. Ancak bu ekonomik ve demografik değişim, bazı toplumsal zorlukları da beraberinde getirmiştir. Hızlanan kentleşme ve ekonomik büyüme, heterojen etnik grupların mekânsal ve sosyal etkileşimini artırarak, sosyal polarizasyon ve toplumsal çatışma olasılığını tetiklemiştir. (Keyder, 2013, s. 64-65).

Liman kentlerinin ekonomik cazibesinin artmasıyla birlikte, mevcut siyasi ve idari yapının yetersizlikleri bir dizi yapısal sorunu tetikleyecektir. Devletin, bürokrasisi ve yerel yönetimler üzerindeki denetim kapasitesindeki azalma, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sağlanamamasına ve dolayısıyla devlet-toplum ilişkilerinde bir güvensizlik ortamının oluşmasına neden olacaktır. Bu koşullar altında, devletin meşruiyet kaybı yaşaması ve toplumun kendi öz-örgütlenme mekanizmalarını geliştirerek kamusal alanda alternatif çözümler üretmesi olasıdır. (Eryılmaz, 2010, s. 32). Liman kentlerine yönelik artan göç dalgaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel mahalle yapısının homojen yapısının bozulmaya başladığı ve heterojen bir demografik yapının ortaya çıktığı bir dönemi temsil etmektedir.

1.3.1.2. Kent Merkezlerine Yönelen Göç Dalgası

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, büyük ölçekli göç hareketlerinin damgasını vurduğu bir zaman dilimidir. 1783-1913 yılları arasında gerçekleşen göçler, yaklaşık altı milyon insanın Osmanlı coğrafyasına yönelmesine veya bu coğrafyadan ayrılmaya zorlanmasına neden olmuştur (Karpat, Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, 2003, s. 91-92). Göçmenlerin iskan ve toplumsal uyumu, uygulanan iskan politikaları ve göçmenlerin sosyal ağlarını oluşturan akrabalık, dini ve kültürel bağlar aracılığıyla şekillenmiştir. Söz konusu dönemde gerçekleşen dış göçlerin karmaşık bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ancak bu çalışmanın analitik çerçevesi, bu nedenlerin detaylı bir şekilde irdelenmesini gerektirmemektedir. Bu nedenle, göç dalgası kavramı, bu çalışmada 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları arasındaki dönemde belirginleşen ekonomik temelli kırsal göç olgusunu analiz etmek için kullanılmaktadır.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı liman kentlerinin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu, kırsal bölgelerdeki sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle artan kırsal göçü beraberinde getirmiş ve bu durum, kentlerde hem nüfus artışına hem de plansız ve genellikle sağlıksız konut koşullarına sahip gecekondu tipi yerleşimlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Ekonomik konjonktürdeki değişimler, yeni yaşam alanlarının ortaya çıkmasına ve bunun sonucunda geleneksel toplumsal yapıların çözülmesine neden olarak göç olgusunu yapısal bir sorun haline getirmiştir. Söz konusu göç hareketleri, kırsal alanların itici faktörleri ve kentsel merkezlerin çekici faktörlerinin etkileşimiyle şekillenen ve literatürde "kırsal göç" olarak kavramsallaştırılan iç göç dinamikleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Tımar sisteminin çözülmesiyle birlikte kentlere yönelen nüfus akışı, Osmanlı Devleti'nin mali kaynaklarını zorlamış ve kentlerde sosyal gerilimlerin artmasına, konut sorunlarının ortaya çıkmasına ve altyapı yetersizliklerinin belirginleşmesine yol açmıştır. Merkezi otoritenin, artan işsizlik ve buna bağlı olarak tekke ve imaretlere sığınan nüfus karşısında aldığı geri gönderme kararı, mahkemelerdeki aşırı iş yükü ve kadınların kapasite yetersizliği nedeniyle etkili bir şekilde uygulanamamıştır. Bu durum, merkezi yönetimin göç olgusuna müdahale kapasitesini sınırlayan yapısal sorunlara işaret etmektedir. (Pamuk, 2011, s. 128).

Beklenmedik demografik değişimler, kentsel mekânda iki temel yapısal sorunu tetiklemiştir: Kent çeperlerinde plansız kentleşmenin hızlanması ve buna bağlı olarak kamu hizmetlerinin sunumunda ortaya çıkan ölçek sorunları. Bu durum, kentsel altyapı ve hizmetlerin artan nüfus talebini karşılamakta yetersiz kalmasına neden olmuştur.

18. yüzyılda tımar sisteminin etkinliğini kaybetmesiyle başlayan kırsal göç, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarıyla birleşerek, kentlerin çeperlerinde geleneksel mahalle dokusundan farklı yeni yerleşim biçimlerinin (banliyöler ve gecekondu gibi) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreç, özellikle İstanbul'da, kentsel mekânın önemli bir dönüşümünü ifade etmektedir (Ortaylı, 1977, s. 92-94).

Bir örnek ile detaylandırmak gerekirse;

“...Haliç'in iki yakasında Balat ve Hasköy birer sefalet mahallesi haline gelmişti. Müslümanların yaşadığı Eyüp, emeklilerin, kayıkçıların ve düşük gelirliğin toplandığı bir yerleşmeydi. Kasımpaşa'nın iş merkezlerine kolay ulaşılan bir yerleşim olması nedeniyle, köylerinden İstanbul'a iş bulmaya gelenler bu semtte

toplanıyorlardı. Tarihi yarımada da surdibine yakın mahalleler düşük gelirliilerin oturduğu alanlardı.” (Tekeli İ. , 1999, s. 30)

Düşük gelirli kesimlerin yoğunlaştığı bu kentsel alanlarda, geleneksel cemaat dinamiklerinin zayıflığı ve kentle bütünleşme sürecindeki eksiklikler, belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu yeni oluşan mahallelerde, komşuluk ilişkilerinin geleneksel normlarından sapma, kenar mahalle olgusunun sosyo-mekânsal bir olgu olarak ortaya çıkışını etkileyen temel faktörlerden biri olarak dikkat çekicidir. (Geray, 1995, s. 36)

İkinci temel sorunsala bakıldığında, geleneksel kentsel örgütlenme biçimlerinin ve mahallelerin, söz konusu göç dalgasının tetiklediği değişimler sonucunda öz-yeterliliklerini yitirdikleri analiz edilmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan sosyo-ekonomik dönüşümler, geleneksel mahalle ölçeğinin niteliksel ve niceliksel olarak farklılaşmasına yol açarak, kentsel dokuda yapısal bir değişime neden olmuştur. (Arıkboğa, 1990, s. 119). Osmanlı kentlerinde geleneksel mahalle yapısının önemli unsurları olan vakıflar ve esnaf avarız sandıkları tarafından sunulan kamu hizmetleri, nüfus artışının yarattığı baskı, mali kaynaklardaki daralma ve özellikle merkezi otoritenin vakıf ve avarız sandıklarına yönelik müdahaleleri sonucunda sürdürülemez bir duruma gelmiştir. Bu durum, kamu hizmetlerinin sunumunda ciddi aksaklıklara ve toplumsal sorunların derinleşmesine yol açmıştır (Ortaylı, 2000, s. 198).

1.3.2. Tanzimat’ın Kent Yapısı Üzerindeki Etkisi

Tanzimat Dönemi olarak bilinen 19. yüzyıl Osmanlı tarihinde, geleneksel kurum ve uygulamalarda önemli değişikliklerin yaşandığı ve modernleşme çabalarının etkili olduğu bir dönemdir. Bu çalışmada, Tanzimat Dönemi'nin geleneksel mahalle üzerindeki dönüştürücü etkisini incelemek için, öncelikle Tanzimat yöneticilerinin kente ve mahalleye yönelik bakış açılarının ve bu bakış açılarının ardındaki nedenlerin analiz edilmesi gerekmektedir. Akabinde, söz konusu dönemde geleneksel mahallede meydana gelen somut değişimler genel bir perspektifle ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme emareleri göstermesi ve buna bağlı olarak bir dizi önlem alma gerekliliği, Tanzimat Fermanı'nın ilanından çok evvelki zamanlara kadar uzanan bir süreçtir. Ne var ki, Tanzimat Dönemi bürokratlarını kendilerinden önceki yöneticilerden ayırtıran karakteristik özellikler, bu dönemin tarihsel önemini vurgulayan temel bir faktör olarak kabul edilebilir. Çağdaş akademik tartışmalarda, Tanzimatçı

olarak addedilen bürokratların aldıkları kararlar farklı perspektiflerden değerlendirilmeye devam etse de, bazı hususlarda fikir birliğine ulaşıldığı gözlemlenmektedir. Misal olarak, 1839 senesinde neşredilen fermanla ivme kazanan yenilik hareketinin, büyük oranda kameralist düşünceden mülhem olduğu yaygın bir kanaattir. Bu durumun başlıca sebebi ise, önceki kısımlarda detaylandırılmaya çalışıldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun işlevselliğini yitirmiş kurumlarının bu yaklaşım sayesinde yeniden aktif hale getirilebileceğine inanılmasıdır (Mardin, 2012, s. 12).

Tanzimat Dönemi'nde mahalle ölçeğinde gözlenen gelişmeler, iki temel itici güç tarafından şekillendirilmiştir. Bunlardan ilki, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik zorluklar karşısında merkezi devlet otoritesinin yeniden tahsis edilmesi ihtiyacıdır. İkincisi ise, Batı medeniyetine duyulan hayranlık ve bu medeniyetin kurumlarını ve uygulamalarını taklit etme arzusudur. İlk itici güç bağlamında, söz konusu dönemin imparatorluklar için istikrarsız bir dönem olması ve değişen ticaret rotalarının Batılı tüccarlara yeni fırsatlar sunması, güçlü bir merkezi yönetimin önemini artırmıştır. Ayrıca, İmparatorluğun farklı bölgelerindeki yerel güç odaklarının merkezi otoriteye meydan okuması, merkezi devletin gücünü yeniden konsolide etme çabalarını tetiklemiştir. Bu faktörlerin birleşimi sonucunda, Batı'nın artan etkisiyle birlikte, uluslararası arenada zayıflayan İmparatorluğun içsel kontrol mekanizmaları ve otoritesi güçlenmeye başlamıştır. (Yerasimos, 1999, s. 3-5).

İkinci itici güç, geleneksel mahallelerin sosyo-kültürel yapısı üzerinde derin etkiler yaratacak bir sorun kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Dönemin edebi eserlerinde sıkça işlenen Batı hayranlığı ve buna eşlik eden geri kalmışlık hissi, geleneksel yapıların ve değerlerin aşınmasına neden olmuştur. Bu durumun yanı sıra, 19. yüzyıl Osmanlı kentlerinin değişen demografik ve ekonomik koşullarına uyum sağlayamaması, kentsel dönüşüm ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda Mustafa Reşid Paşa'nın siyasi yazışmaları, dönemin kentsel politikalarına ışık tutmaktadır. Paşa, Batı kentlerinin mimari düzenlemelerini ve konut standartlarını örnek göstererek, bu yeni gereksinimlerin karşılanması için Osmanlı mühendis ve mimarlarının Batı'da eğitim almasının önemini vurgulamıştır (Baysun, 1960, s. 125). Said Halim Paşa'nın Tanzimat Dönemi'ne dair genel değerlendirmeleri o dönemi anlamak adına kıymetlidir;

“Başka memleketlerde, herhangi bir şeyde görülen yanlış veya eksiğin giderilmesine lüzum hissedildiği anda, icap edenin yapılmasına gayret edilir; hatalı olan şeyin ıslâhına çalışılır. Bizde ise, ıslâhı gereken her ne ise, hiç tereddüt edilmeden ortadan kaldırılmasına ve yerine, daha iyi olduğu zannedilen bir başkasının konulmasına kalkışılır. Bizim bu gayretli efendiler nazarında, düzeltip ıslâh etme ihtiyâcı, mevcut olanı terk edip değiştirmek veya yıkıp atmak için bir vesiledir. Halbuki Batılılar, bir şeyi bilhassa muhâfaza etmek arzusu ile ıslâh etmek isterler.” (Halim Paşa, 2013, s. 94)

Kontrolsüz değişimin potansiyel olumsuz sonuçlarına ilişkin olarak Karl Polanyi önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu bağlamda;

“Siyaset biliminin ve devlet idaresinin en basit doğruları önce gözden düştü, sonra unutuldular. Çok hızlı, yönlendirilmemiş bir değişim sürecinin, topluluğun refahını korumak amacıyla olabildiğince kontrol altına alınması gerektiği fazla açıklamaya gerek kalmaksızın görülebilir. Ama geleneksel devlet idaresinin çoğu zaman, eskilerin sosyal felsefe öğretilerinden kalma böyle gündelik gerçekleri, on dokuzuncu yüzyılda, kaba bir faydacılık ve bilinçsiz büyümenin kendi açtığı yaraları iyileştirme niteliğini düşünmeden duyulan güven aracılığıyla, eğitilmiş kişilerin düşüncelerinden silindi.” (Polanyi, 2011, s. 73-74)

Devletin her veçhesinde kamusal bir niteliklenme sürecinin başladığı, devlet mekanizmasının hem uzmanlaşma hem de merkezileşme yönünde evrildiği ve modern toplumun (Gesellschaft) geleneksel cemaat (Gemeinschaft) yapılarının yanında belirgin bir varlık kazandığı bu tarihsel konjonktürde, Tanzimat Dönemi bürokratlarının düşünce biçimleri genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bahsi geçen düşüncelerin geleneksel mahalle dokusu üzerindeki dönüştürücü etkisinin, somut olarak fiziksel çevreyi yeniden şekillendirmesinin yanı sıra, toplumsal ilişkileri, normları ve kurumları da bu değişimden derinden etkilediği gözlemlenmiştir (Poggi, 2012, s. 97-98, 120).

Osmanlı kent tarihinde Tanzimat Dönemi'nden evvel de kentsel düzenlemelere rastlanmaktadır. Ne var ki, son dönemlerde artan idari kontrol eksikliği, söz konusu düzenlemelerin uygulanabilirliğini kısıtlamış ve Tanzimat Dönemi bürokratları, bu boşluğu Batı menşeli idari ve teknik yaklaşımlarla gidermeye çalışmışlardır. (Yerasimos, 1999, s. 2-7). Mevcut dönemde Osmanlı kentlerinin çözüm bekleyen başlıca beş sorunu vardır; ekonomik ilişkilerin değişmesi sonucunda merkezi iş bölgesinin yeniden inşa edilmesi, farklılaşan ekonomik ilişkilerden dolayı ortaya çıkan sosyal tabakalaşmanın konut alanlarının mevcut yapısını değiştirmesi, artan nüfusa yetecek şekilde konut

alanlarının sayısının artırılması, oluşan bu yeni kent formuna hizmet sunabilecek bir alt yapının oluşturulması ve son olarak ahşap evlerden oluşan mahallelerde meydana gelen büyük yangınların önlenmesi için tedbirlerin alınmasıdır (Tekeli İ. , 1999, s. 20).

Osmanlı kentlerinde sıkça rastlanan yangınlar, kentsel mekânın yeniden şekillenmesinde katalizör görevi görmüştür. Özellikle büyük yangınlar, geniş alanlarda konut stokunun önemli bir bölümünün kaybına yol açarak kentsel dokuda travmatik etkiler yaratmaktaydı. Bu tür felaketler karşısında Osmanlı yönetimi, yangın sonrası yeniden imar faaliyetlerini düzenlemek ve yangına dayanıklı yapılaşmayı teşvik etmek amacıyla çeşitli nizamnameler yayınlamıştır. Bu nizamnameler uyarınca, yanan ahşap evlerin yerine genellikle kagir (taş veya tuğla) binalar inşa edilmiş ve bu durum mahallelerin fiziksel yapısında köklü değişikliklere neden olmuştur (Tekeli İ. , 1999, s. 24-26).¹¹

Osmanlı kentlerindeki bu değişimler, yerel mimari geleneklerine göre inşa edilmiş konutları da etkilemiş ve bu konutların biçimlerinde ve kullanım şekillerinde değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel kentsel dokunun modern kent planlama ilkeleriyle uyumlaştırılması çabası, kimi zaman uyumsuzluklara ve sorunlara neden olmuş ve bu durum sağlıklı bir kentleşme olgusunun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Ortaylı, 2000, s. 200).

Modernleşme, Osmanlı kentlerinde geleneksel mahalle yapısının temel unsurlarından biri olan caminin kentsel ve toplumsal merkez olma konumunu sarsmıştır. Yeni kamusal mekânların (parklar, tiyatrolar, modern çarşılar vb.) ortaya çıkması, kamusal hayatın cami etrafında yoğunlaşmasından ziyade, bireysel özgürlüklerin ve tercihlerin ön planda olduğu, daha seküler bir kamusal alana doğru kaymasına işaret etmektedir. Bu değişim, birey temelli bir fiziksel dönüşümü tetikleyerek geleneksel mahalle kamusalının temelini oluşturan cemaat ilişkilerini ve dayanışma kültürünü zayıflatmış ve mahallenin özünü oluşturan gelenek, görenek ve değerlerde önemli değişikliklere neden olmuştur (Meriç, 2007, s. 83-90).¹²

11-) Tanzimat Dönemi kentsel düzenlemeleriyle birlikte, yeni inşa edilecek yapıların yüksekliği, geçmişte olduğu gibi malikin mensup olduğu millete göre değil, binanın konumlandığı yolun genişliği ve yürürlükteki imar mevzuatı esas alınarak tayin edilmeye başlanmıştır. Bkz. (Tekeli İ. , 2005, s. 64)

12-) Osmanlı kentlerinin geleneksel dokusunda camilerin toplumsal ve mekânsal merkez olma işlevini yitirmesi, Tanzimat Dönemi'nin modernleşme ve sekülerleşme eğilimlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu değişimin yasal zeminde daha somut bir ifadesi, ilerleyen yıllarda çıkarılan Ebniye Kanunu'nda görülmektedir. Kanun, kentsel gelişimin planlanmasında okul ve karakol gibi modern devletin kurumlarına öncelik verirken, cami inşası için benzer bir zorunluluk getirmemesi, kamusal alanda dinin etkisinin azalmasının ve devletin sekülerleşme yönünde attığı adımların bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bkz. (Tekeli İ. , 2005, s. 65)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'daki ayanlık inkılabı, pazar inkılabı ve sanayi inkılabı gibi temel toplumsal dönüşümleri tam olarak deneyimlememesi, İmparatorluktaki toplumsal değişimin, büyük ölçüde, Batı tarihinin belirli aşamalarının uyarlanması veya taklidi yoluyla gerçekleşmesine yol açmıştır (Mardin, 2012, s. 27-28) Osmanlı modernleşmesi, Batı'daki toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin aksine, büyük oranda merkezi devletin inisiyatifiyle ve Batı'dan alınan fikirlerin etkisiyle "yukarıdan aşağıya" bir şekilde gerçekleşmiştir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi ardı ardına çıkarılan fermanlar, modernleşme reformlarının yasal dayanağını oluşturmuş ve Osmanlı toplumunda hukuk, eğitim ve yönetim alanlarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler, Osmanlı İmparatorluğu'nda tam anlamıyla bir laiklik olmasa da, devletin bazı kurumlarının sekülerleşmesi ve şer'i hukukun etkisinin kısmen azalması gibi gelişmeleri beraberinde getirmiştir. (İnalcık, 1990, s. 34). Bu konuyla ilgili Karpas şöyle demiştir: “....Eskiden kendi eksenini etrafında dönerek değişen Osmanlı toplumu, on dokuzuncu yüzyılda, dünya ekonomik sisteminin içine yavaş yavaş giriş şartlarını kendisi tayin ederek değil, sistemin siyasi baskısı nedeniyle kısmen tabi olarak katılmıştır.” (Karpas, 2006, s. 324).

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği "bütün tebaanın eşitliği" ilkesi, Osmanlı toplumunda önemli bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Ancak, bu ilkenin uygulanması, Osmanlı toplumunun özgün yapısı ve tarihsel koşulları nedeniyle bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Batı'da sosyal sınıflar arasında yurttaşlık kurumunu tesis etmeyi hedefleyen eşitlik anlayışı, Osmanlı'da farklı dinlere mensup topluluklar arasında uygulanmaya çalışılmıştır. Bu durum, "millet-i hakime" statüsünü kaybeden Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa ve gayrimüslimler arasında ise beklentilerin artmasına yol açmıştır (İnalcık, 1964, s. 619). Ayrıca, müsadere yasağının kaldırılması, konakların geleneksel mahalledeki toplumsal ve ekonomik rolünü önemli ölçüde etkilemiş, bu mekânların kamusal işlevleri azalmış ve yeni konakların halktan uzak yerlerde inşa edilmesi eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu durum, geleneksel mahalle kamusallığının zayıflamasına ve toplumsal dayanışma mekanizmalarının değişmesine katkıda bulunmuştur (Eryılmaz, 2010, s. 66).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda Batı karşısında yaşadığı askeri ve siyasi başarısızlıklar, devleti modernleşme reformları yapmaya zorlamış ve bu reformlar sadece askeri ve idari alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel ve toplumsal alanlara da

yayılmıştır. Tanzimat Hareketi ile birlikte başlayan "Batılılaşma" çabaları, Osmanlı toplumunda derin kültürel değişimlere ve gerilimlere yol açmıştır. Batı'dan yapılan "iktibaslar," geleneksel değerlerin, inançların ve yaşam tarzlarının sorgulanmasına ve yeni kültürel kimliklerin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde, Batı kültürünü benimseyen ve modernleşme yanlısı elit bir kesim ile geleneksel yaşam tarzını sürdürmeye çalışan halk arasında bir "kültür çatışması" yaratmıştır (Türkdoğan, 2014, s. 177).

Bu dönemde, bireyciliğin yükselişi, kentleşmenin hızlanması ve yeni konut tiplerinin (apartmanlar gibi) ortaya çıkmasıyla birlikte, geleneksel mahallelerdeki dayanışma, yardımlaşma ve cemaat bilinci gibi değerler zayıflamaya başlamış ve farklı din ve dillerden insanların gelir düzeylerine göre ayrıştığı, daha heterojen ve birey odaklı apartman yaşamının ilk örnekleri ortaya çıkmıştır (Mardin, 2012, s. 38). Bu değişim, geleneksel mahalle kamusalılığının dönüşümünü, yeni toplumsal sınıfların ve kimliklerin oluşumunu ve kent mekanının yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiştir (Bayramoğlu Alada, 2008, s. 193-194).

Kentleşme ve modernleşme süreçleri, geleneksel mahalle yapısının temelini oluşturan dini değerlerin ve pratiklerin yeniden yorumlanmasına ve değişmesine yol açmıştır. Dinin toplumsal ve bireysel hayattaki rolünün azalması, sekülerleşme eğilimlerinin güçlenmesi ve bireysel özgürlüklerin ön plana çıkması, geleneksel mahalle yapısının çözülme sürecini hızlandırmıştır. Modern kent yaşamında dinin kamusal alandaki etkisinin azalması ve bazı durumlarda dini inançların ve pratiklerin bireyler üzerinde sosyal veya psikolojik baskı unsuru olarak algılanması, bireylerin dini değerlerle olan ilişkilerini yeniden düşünmelerine ve mahalle hayatının dini referanslara göre biçimlenmemesine neden olmuştur. Bu durum, mahalledeki toplumsal dayanışma mekanizmalarının ve cemaat bilincinin zayıflamasına ve mahallenin geleneksel işleyişinden uzaklaşmasına katkıda bulunmuştur (Meriç, 2005, s. 125-126).

Tanzimat öncesi dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda artan nüfus, kentleşme, ekonomik zorluklar ve güvenlik sorunları gibi faktörler, geleneksel mahalle yönetiminin etkinliğini azaltmıştır. Merkezi idare, bu sorunlara mahalle ölçeğinde çözüm bulmak amacıyla çeşitli arayışlara girmiş ve nihayetinde muhtarlık kurumunu tesis etmiştir. Muhtarlık kurumu, mahallelerde merkezi idarenin temsilcisi olarak görev yapacak ve yerel sorunların çözümüne katkıda bulunacak bir mekanizma olarak düşünülmüştür.

1.3.3. Muhtarlıkların Kuruluşu, Görev ve Yetkileri¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşadığı ekonomik zorluklar ve Batı ile artan etkileşim, geleneksel iktisadi yapıda önemli değişimlere yol açmış ve bu durum toplumsal ve yönetsel alanlarda da derin etkiler yaratmıştır. Bu değişimler, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen sürede ve sonrasında birçok kurumun dönüşmesine neden olmuştur. Bu dönüşümlerin yönetsel boyutu incelendiğinde, mahalle yönetiminde meydana gelen değişimlerin özellikle önemli olduğu görülmektedir. Bu bölümde, muhtarlık kurumunun ortaya çıkışını ve gelişimini anlamak için öncelikle muhtarlıktan önce mahallelerde hakim olan yönetim ilişkileri incelenecektir. Daha sonra, hangi faktörlerin muhtarlık kurumunun ortaya çıkışını zorunlu kıldığı sorusuna cevap aranacak ve son olarak bu yeni kurumun kuruluş şekli, görev ve yetkileri detaylı olarak ele alınacaktır.

Osmanlı idare sisteminde kent ve kır arasındaki yönetsel farklılıklar ve mahalle yönetiminde imamların rolü daha önce incelenmişti. Bu bölümde, Osmanlı taşra yönetiminde 18. yüzyıldan itibaren önemli bir rol oynamaya başlayan ayanlık kurumu ele alınarak, muhtarlık kurumunun ortaya çıkış süreci analiz edilecektir. Ayanların yerel otoritelerini artırmaları, merkezi yönetimin taşra üzerindeki kontrolünü zayıflatmış ve bu durum, 19. yüzyılda yeni bir yönetim modeli arayışına girilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, muhtarlık kurumu, merkezi otoriteyi yeniden tesis etme ve yerel yönetimi modernleştirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkan ve sık sık isyan eden valilerin yarattığı sorunlara bir çözüm olarak, yerel ileri gelenler arasından seçilen ayanların oluşturduğu ayanlık kurumu, sadece bir isim benzerliğinden öte, önemli bir yönetsel işlevi yerine getirmiştir (Çadırcı, 1987, s. 1236). Ayanların seçimi, yerel güç dengelerini yansıtan karmaşık bir süreçti. Genellikle, yerel eşraf ve ulemanın temsilcilerinden oluşan bir seçici kurul, şehir mahkemelerinde toplanarak bir ayan adayı belirlemekteydi. Bu kurulda kadı, naib, müderris ve müftü gibi dini ve hukuki otoritelerin yanı sıra, yerel ileri gelenler de yer almaktaydı. Seçim süreci, kadının ilamı ve sancak yöneticisinin onayı gibi resmi prosedürlere tabi olsa da, yerel güç mücadeleleri ve çıkar çatışmaları bu süreci

13-) Köy ve mahalle muhtarlıkları, sosyal, siyasal ve yönetsel açılardan önemli farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında kent yapısının bir parçası olan mahalle muhtarlığı kurumu incelenecektir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Arıkboğa, 1990, s. 107)

etkileyebilmekteydi. Özellikle, adaylar arasında anlaşmazlık yaşandığı durumlarda, mahallelerden gelen temsilcilerin katılımıyla daha geniş katılımlı seçimlerin yapıldığı ve bu durumun yerel halkın seçim sürecine müdahale etme potansiyelini gösterdiği görülmektedir. (Çadırcı, 1997, s. 34).

Ayanlar arasından seçilen şehir kethüdası, kenti ilgilendiren her konuda, özellikle devlet ile reaya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde merkezi bir rol oynamaktaydı. Şehir kethüdası, devletin emirlerini reayaya iletme, reyanın vergi ve diğer mali yükümlülüklerini toplamaktan sorumluydu. Aynı zamanda, şehirdeki altyapı hizmetlerinin yürütülmesi, iâşe temini ve fiyat kontrolü gibi konularda da görevleri bulunmaktaydı. Bu görevler, şehir kethüdasının hem merkezi yönetimin temsilcisi olarak devlet görevlisi niteliği taşıdığını, hem de şehirdeki üreticilerin, esnafın ve tüccarların çıkarlarını koruyan bir temsilci rolünü üstlendiğini göstermektedir. (Ergenç, 2013, s. 385-386).

Ayanlık kurumu, Osmanlı gerileme döneminin karakteristik bir özelliği olarak hem bu gerilemenin bir sonucu hem de bir nedeni olmuştur. Merkezi otoritenin zayıflaması ve taşrada otorite boşluğunun oluşması, ayanların güçlenmesine ve kendi otoritelerini kurmalarına zemin hazırlamıştır. İttifak Senedi, bu sürecin kritik bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu senet, ayanların merkezi otoriteyle eşit şartlarda müzakere edebilecek ve hatta kendi taleplerini kabul ettirebilecek kadar güçlendiklerini göstermektedir. Bu durum, padişahın otoritesinin ilk defa bu kadar açık bir şekilde sorgulandığı ve sınırlandırıldığı anlamına gelmektedir. Başlangıçta devlet ile halk arasında aracı bir rol üstlenen ayanlık kurumu, zamanla merkezi otoriteye meydan okuyan ve kendi bölgelerinde hakimiyet kuran mahalli derebeyliklere benzer bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîyetçi yapısının çözülmesine ve parçalanmasına katkıda bulunmuştur (Eryılmaz, 2010, s. 53-56). Güçlenen ayanların bir dönem halk arasında sikkesiz sultan ya da küçük padişah olarak anıldığı bilinmektedir (Çaylak, 1998, s. 93). Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyıllarda karşılaştığı siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar, merkezi otoritenin yeniden güçlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda, kadıların icra memurluğu görevini üstlenen yeniçerilerin ortadan kaldırılması, hukuki ve idari düzenlemelerin bir parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde, merkezi otoriteye rakip bir güç haline gelen ayanlık kurumunun da pasifleştirilmesi hedeflenmiştir. Dönemin artan sorunları, geleneksel

yönetim yöntemleriyle çözülemez hale gelince, devlet yeni idari, mali ve askeri reformlar arayışına girmiştir.

Muhtarlık kurumunun kurulmasında birçok faktör etkili olsa da, ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da kurulmuş olması, bu girişimin merkezi yönetimin kontrolü altında ve belirli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirildiğini göstermektedir. İlber Ortaylı'nın da vurguladığı gibi, bu “bir tesadüf veya alelade bir deneme değildir” (Ortaylı, 2010, s. 306). Muhtarlık kurumunun 1829 yılında İstanbul'da tesis edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, kentte yaşanan hızlı nüfus artışının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan idari ve toplumsal sorunların çözülmesi gerekliliğidir. Kırsal bölgelerden İstanbul'a yönelik yoğun göç hareketleri, kırsal alanlarda nüfusun azalmasına ve dolayısıyla vergi gelirlerinin düşmesine yol açarken, kent merkezinde ise nüfus yoğunluğunun artması, altyapı yetersizlikleri, güvenlik sorunları ve sosyal hizmetlerin sunumunda zorluklar gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durum, merkezi yönetimi yeni bir idari yapılanmaya gitmeye ve muhtarlık kurumunu kurmaya yöneltmiştir (Arıkboğa, 1990, s. 106).

İstanbul'da muhtarlık kurumunun kurulmasında, kentin özgün koşulları da önemli bir rol oynamıştır. Artan nüfusun yanı sıra, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi, kentte önemli bir asayiş boşluğu yaratmıştır. Ayrıca, işsiz ve başıboş kişilerin İstanbul'a akınını engellemek amacıyla uygulanan mürur tezkerelerinin kontrolünde imamların yetersiz kalması ve hatta yolsuzluklara karışması, bu sorunu daha da derinleştirmiştir. Bununla birlikte, vergilerin etkin bir şekilde toplanamaması da devlet için ciddi bir mali sorun teşkil etmekteydi. İşte bu nedenlerle, muhtarlık kurumu, hem asayiş sağlamaya hem de vergi toplama işlerini daha düzenli hale getirmek amacıyla kurulmuştur (Ortaylı, 2000, s. 108).

Muhtarlık kurumunun başlangıçtaki uygulaması, Osmanlı toplum yapısındaki dinsel farklılıkları yansıtmaktadır. Kurum, ilk etapta sadece Müslüman mahallelerinde uygulanmış ve bu mahallelerde "Muhtar-ı Evvel" ve "Muhtar-ı Sani" olarak adlandırılan iki görevli aracılığıyla idare sağlanmıştır. Bu durum, merkezi yönetimin öncelikle Müslüman nüfus üzerindeki kontrolünü artırma ve modernleştirme çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Gayrimüslim mahallelerinde ise, cemaatlerin kendi iç işlerini yönetme özerkliği devam etmiş ve bu mahallelerdeki geleneksel yönetim yapıları 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar varlığını sürdürmüştür. (Eryılmaz, 2010, s. 219).

Muhtarlık kurumunun taşradaki yaygınlaşması, İstanbul'daki uygulamadan farklı bir bağlamda gerçekleşmiştir. İstanbul'da asayişin sağlanması, nüfus kontrolü ve vergi toplama gibi nedenlerle kurulan muhtarlıklar, taşrada ise öncelikle ayanların artan nüfus ve yolsuzluklarının kontrol altına alınması amacıyla tesis edilmiştir. 1833 yılında Kastamonu sancağının Taşköprü kazasında yaşanan bir olay, bu durumu somutlaştırmaktadır. Kazada yaşayan halkın ayandan şikayetçi olması üzerine, sancak mütesellimi duruma müdahale etmiş ve ayanın isyanı üzerine cezalandırılmasıyla birlikte, İstanbul'daki muhtarlık uygulaması ilk kez taşrada bu kazada uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamanın olumlu sonuç vermesi üzerine, padişah II. Mahmut, muhtarlık kurumunun tüm eyaletlerde uygulanması için fermanlar yayınlamıştır. (Çadırcı, 1970, s. 412). Özetle muhtarlık kurumunun farklı bölgelerde farklı ihtiyaçlara cevap verdiğini ve dolayısıyla önceden planlanmış bir proje olmadığını göstermektedir. Ülke genelinde merkezi otoritenin zayıflaması, yerel güçlerin artması ve idari boşlukların oluşması, muhtarlık kurumunu önemli bir yerel yönetim unsuru haline getirmiştir.

Bu kurum, yerel yönetimlerin güçlendirilmesinden ziyade, merkezi otoritenin taşradaki uzantısı olarak tasarlanmıştır. Muhtarlar, merkezi hükümetin yerel temsilcileri olarak, devletin politikalarını uygulamak ve yerel halk üzerinde kontrol sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu durum, muhtarlık kurumunun kuruluşunda yerel özerklik veya yerel inisiyatif gibi kavramların öncelikli olmadığını, aksine, merkezi yönetimin güçlendirilmesi ve kontrolün artırılmasının temel amaç olduğunu göstermektedir.

Asayişin sağlanması, nüfus hareketlerinin kontrolü, vergi toplama işlerine katkı, nüfus kayıtlarının tutulması ve yerel halkın temsil edilmesi gibi görevler, muhtarların merkezi yönetim ile yerel halk arasında önemli bir köprü görevi gördüğünü göstermektedir. Bu görevler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda modernleşme ve merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. (Çadırcı, 1970, s. 414-415).

Arıkboğa'nın söz konusu görevlerin niteliğine ilişkin tespitleri, muhtarlık kurumunun kuruluş amacını aydınlatmada mühim bir katkı sunmaktadır;

“ kuruma yüklenen görevlere baktığımızda, bu kurumun, ağırlıklı olarak merkezi yönetime dönük rollerle donatıldığını görüyoruz. Muhtarlığa verilen görevler oldukça çeşitli gibi görünse de, aslında bunlar ‘tasdik’, ‘bildirim’, ‘ihbar’ gibi başlıklar altında toplanabilir. ...muhtarlık kurumunun yönetsel rolüne yeniden bakıldığında, kurumun bir icra organı değil, fakat bunun sağlıklı yapılmasını

sağlayacak temel bilgilerin derlendiği bir ‘büro’ olduğu görülür.” (Arıkboğa, 2000, s. 170)

Muhtarlık kurumunun Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden kentsel dönüşüm süreçlerinde üstlendiği roller, kuruluş misyonunun ötesine geçtiğini de ayrıca göstermektedir. (Arıkboğa, 2000, s. 172-175).

II. Mahmut döneminde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından ortaya çıkan güvenlik ve yönetim boşluğunu doldurmak amacıyla 1829 yılında İstanbul'da tesis edilen ilk muhtarlık teşkilatından günümüze değin çeşitli yasal düzenlemeler yürürlüğe girmiş olmasına rağmen (örneğin, 1864 Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi, 1876 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi), kurumun kültürel temelleri, bu çalışmada analiz edilen dinamiklere dayanmaktadır. Zira, muhtarlık kurumu, Osmanlı toplumunun yerel yönetimlere bakışı, otorite algısı ve dayanışma kültürü gibi faktörlerden etkilenerek şekillenmiştir. İzleyen bölümde, muhtarların seçim usullerine ilişkin detaylı bir inceleme sunulacaktır. Bu inceleme, seçim usullerinin tarihsel süreç içinde nasıl değiştiğini ve bu değişikliklerin nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.3.3.1. Muhtarlık Seçimleri ve Genel Değerlendirme

Muhtarlık kurumunun İstanbul ve taşrada farklı şekillerde örgütlenmesi ve muhtarların belirlenme yöntemlerindeki çeşitlilik, Osmanlı Devleti'ndeki merkezîyetçilik ve yerelleşme arasındaki dinamik ilişkinin bir yansımasıdır. Bu bölümde, muhtarların belirlenme usulleri ayrıntılı bir şekilde incelenecek ve seçim süreçlerine ilişkin farklı görüş ve yaklaşımlar ele alınacaktır.

Muhtarlar, bulundukları mahalle veya köylerde "tanınan, etrafındaki insanlara sıkıntı vermeyen, kimi işlerde becerikli" kişiler arasından seçilmekteydi. Bu ifadeler, muhtarlarda aranan niteliklerin sadece resmi görevleri yerine getirmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal kabul görme, dürüstlük ve liderlik vasıflarını da içerdiğini göstermektedir. "Evvel" (birinci) ve "sani" (ikinci) olarak iki muhtarın bulunması, görev paylaşımını ve iş bölümünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu uygulama, olası bir görev aksaklığının önüne geçmeyi ve yerel işlerin daha etkin bir şekilde yürütülmesini amaçlamaktaydı (Çadircı, 1993, s. 6-7).

Muhtarların belirlenme usulleri, hem halkın seçimi (intihap) hem de merkezi atama (tayin) şeklinde gerçekleşebilmekteydi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi ve yerelci eğilimleri arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır. Halkın seçimi, yerel topluluğun iradesinin yönetime yansımaları sağlarken, atama usulü merkezi otoritenin denetimini güçlendirmekteydi. Muhtarların seçim veya atama yoluyla belirlenmesinin ardından, isimleri kadiya bildirilerek sicile kaydedilmekteydi. Bu uygulama, muhtarların resmiyet kazanması ve kayıt altına alınması açısından önemli bir prosedürdü. Hazırlanan tutanakların birer örneğinin defter nazırına ve hükümete gönderilmesi ise, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetim mekanizmasının bir parçasını oluşturmaktaydı (Ercoşkun, 2012, s. 134).

Muhtarlık kurumunun ilk dönemlerinde, muhtarların görevde kalma süreleriyle ilgili standart bir düzenleme bulunmamaktaydı. Bu durum, yerel koşullara ve muhtarların performansına göre değişkenlik göstermekteydi. Muhtarların görevlerindeki başarıları, toplumsal kabul görmeleri ve yerel ihtiyaçları karşılama becerileri, görev sürelerinin uzamasında veya kısalmasında etkili olan faktörlerdi. Bu esneklik, yerel dinamiklere uyum sağlamayı ve etkili hizmet sunmayı amaçlamaktaydı. (Akyıldız, 2006, s. 14). Müslüman mahallelerinde muhtarların üstlendiği görevlere benzer şekilde, gayrimüslim mahallelerde kocabaşılar ve din adamları, cemaat içi işlerin yürütülmesinde ve devletle ilişkilerin koordinasyonunda önemli roller ifa etmişlerdir. Bu bağlamda, kocabaşılardan cemaat ile merkezi otorite arasında bir aracı konumunda bulundukları ve vergi toplama, cemaat üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözme gibi görevleri üstlendikleri bilinmektedir. Din adamlarının ise, dini liderliklerinin yanı sıra, cemaat içi sosyal ve idari konularda da etkili oldukları görülmektedir (Atam, 2013, s. 299-300).

Muhtarların göreve gelme biçimi, tarih yazımında farklı yorumlara konu olmuştur. Hakim görüş, muhtarların seçim yoluyla belirlendiği yönündedir. Özellikle Çadircı'nın (Çadircı, 1993, s. 11) çalışmalarında belirginleşen bu tez, Akyıldız tarafından, muhtarların tayin usulüyle göreve geldiği iddiasıyla eleştirilmektedir (Akyıldız, 2006, s. 16-17). Akyıldız'a göre, metinlerde rastlanan 'bi'l-intihâb' ifadesinin hatalı yorumlanması, muhtarların seçimle iş başına geldiği yanlışına yol açmaktadır. Akyıldız, muhtarların atama yoluyla belirlendiğini vurgulamakla birlikte, bu tayin ve azil süreçlerinde mahalle sakinlerinin görüşlerinin dikkate alındığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Mebuslar Meclisi üyelerinin seçilmesinden evvel, yerel bir yönetim biriminde seçim mekanizmasının

varlığı, meşrutiyet öncesi dönemde seçim kültürünün yaygınlaşması açısından mühim bir olgudur.

Bir diğer yorum ise, muhtarların İstanbul'da atama yoluyla tayin edilirken, taşrada seçimle belirlendiği yönündedir. Arıkboğa'nın bu tespiti, mevcut bulgular ışığında en makul açıklama olarak değerlendirilebilir. Farklı coğrafi bölgelerde uygulanan çeşitli örneklerden de anlaşıldığı üzere, muhtarların göreve gelme biçimlerinde bölgesel farklılıklar mevcuttu. Bu esnek uygulamadan çıkarılabilecek en önemli sonuç, merkezi yönetimin seçme hakkını tanıdığı halktan ziyade, seçilen kişilerin kontrolüyle ilgili bir kaygı taşıdığıdır. Nitekim, seçimle göreve gelen muhtarlara mühür verme yetkisinin valilere bırakılmaması ve padişah onayı şartının aranması, bu merkeziyetçi yaklaşımın bir göstergesidir. Erken dönemlerde gözlemlenen bu uygulama, muhtarlık kurumunun seçim sonrası dönemde dahi merkezi otoriteye bağımlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır (Arıkboğa, 1990, s. 109).

1.3.3.2. Nizamnameler ve Muhtarlık Kurumu

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için bir ıslah ve yeniden yapılanma dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, kuruluş amacı ve usulü incelenen muhtarlık kurumu, idari reformlar çerçevesinde ele alınacaktır. Öncelikle vurgulanması gereken nokta, muhtarlık kurumunun ülke genelinde yaygınlaşmasıyla birlikte, muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin seçim usullerini düzenleme ihtiyacının doğmuş olmasıdır. Bu gereklilik doğrultusunda, 1863 tarihinde yürürlüğe konulan “Muhtarân İntihâbı Hakkında Talîmât” ve “İntihab-ı A'zâ Hakkında Tâlîmat”lar, bu alandaki ilk yasal düzenlemeler olma niteliğini taşımaktadır (Ercoşkun, 2012, s. 136).

Söz konusu düzenlemeler, idari yapılanmada farklı coğrafi birimler için farklı kriterler öngörmektedir. Buna göre, vilayet merkezlerindeki mahallelerde her iki yüz hane için bir muhtar tayin edilirken, sancak merkezlerinde bu sayı yüz hane olarak belirlenmişti. Kaza ve köylerde ise yerel koşullar göz önünde bulundurularak yirmi ila elli hane için bir muhtar seçilmesi öngörülmektedir. Muhtar adaylarının niteliklerine de değinen bu düzenlemeler, seçilecek kişilerin sabıkasız olmasını ve toplum nezdinde ahlaki meziyetleri ve dürüstlüğü ile tanınmasını şart koşmaktaydı.

Söz konusu düzenleme, muhtarların görev sürelerini de standardize etmekteydi. Buna göre, seçilmiş muhtarların görev süreleri iki yıl olarak belirlenmiş ve aynı şahsın üç yıl

geçmedikçe yeniden aday olamaması kuralı tesis edilmişti. Muhtarların seçmen kitlesine ilişkin olarak ise, düzenleme; vali, muhasebeci, hakim, müftü, kent eşrafı ve gayrimüslim cemaatlerin dini liderlerini seçmen olarak tanımlamaktaydı. İhtiyar heyeti azalarının seçimine gelindiğinde ise, özetle, eyalet, sancak ve kaza meclisleri için, merkez mahalle muhtarlarının yanı sıra diğer idari birimlerin muhtarlarının oy çokluğu esas alınarak seçim yapılmaktaydı. Muhtarlar için aranan nitelikler, ihtiyar heyeti azaları için de geçerliydi (Çadırcı, 1993, s. 8).

Tanzimat dönemi idarecilerinin taşra yönetiminde reform arayışlarının bir sonucu olarak, 1864 tarihinde Vilâyet Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Taşra teşkilatında önemli dönüşümlere yol açan bu nizamname, muhtarlık kurumunu da yakından ilgilendiren hükümler içermektedir. Nizamnamenin 5. maddesinde yer alan ifadelerden, kasaba ve şehirlerde en az elli haneden oluşan birimlerin mahalle olarak tanımlandığı ve ilk defa mahallelerin köylerle aynı idari statüde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. 54. maddede ise, elli haneden müteşekkil bir mahallede, her cemaat için iki muhtar seçilmesi öngörülmekle birlikte, söz konusu cemaatin hane sayısının yirmiye aşmaması durumunda, muhtar sayısının bir kişi olarak belirleneceği hükme bağlanmıştır.

58. maddede yer bakıldığında; ilgili maddede ihtiyar meclislerinden bahsedildikten sonra, bu meclislerin teşkiline dair ayrıntılar sunulmaktadır. Bu noktada önem arz eden husus, imamların ve gayrimüslim dini liderlerin, ihtiyar meclislerinde doğal üye olarak kabul edilmesidir. Bu düzenleme ile, geçmişte yönetimde nüfuz sahibi olan yerel aktörler ile yeni kurulan teşkilat arasında bir koordinasyon mekanizması tesis edilmesi amaçlanmıştır. Nizamnamenin 12. maddesi ise, muhtarların ve ihtiyar heyeti üyelerinin görev sürelerini bir yıl ile sınırlandırmış, ancak yeniden seçilmelerine yönelik herhangi bir kısıtlamadan bahsetmemiştir. Aynı maddede ayrıca, seçilmiş muhtarların doğrudan devlet tarafından veya ihtiyar meclisinin talebi üzerine dolaylı olarak görevden alınabileceği belirtilmektedir.

Nizamnamenin 63. ve 64. maddeleri, seçme ve seçilme ehliyetine ilişkin koşulları düzenlemektedir. İlgili maddelere göre, on sekiz yaşını tamamlamış ve Osmanlı tebaasına mensup erkeklerden, yıllık en az elli kuruş vergi ödeyenler, muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerini seçme hakkına sahip olacaklardır. Muhtar veya ihtiyar meclisi üyesi aday olabilmek için ise, yine Osmanlı tebaasına mensup olmak ve otuz yaşını doldurmuş bulunmanın yanı sıra, yıllık en az yüz kuruş vergi ödemek gerekmektedir. Ekonomik

gelire göre seçme ve seçilme hakkı tanıyan bu hükümler, geleneksel Osmanlı mahallesinin bütünleştirici ve kapsayıcı yapısını zayıflatan en belirgin örneklerden birini teşkil etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda, seçim mekanizmasıyla yeni tanışan bir devlet için bazı kısıtlamaların getirilmesi, belirli bir ölçüde anlaşılır bir durum olarak değerlendirilebilir. Muhtarların asayişin temini, vergi tahsilatı ve bazı kamu hizmetlerinin ifası gibi çeşitli görevlerini sıralayan 56. ve 57. maddelere göre, bekçi ve korucu gibi zabıta görevlileri de muhtarların idaresi altında bulunacaktır. (Tural, 2004, s. 116)

1864 Vilâyet Nizamnamesi'nin muhtarlık kurumunu ilgilendiren genel hükümleri yukarıda belirtildiği gibidir. Merkezi yönetim, söz konusu nizamnamenin imparatorluğun tamamında uygulanmasının uygun olmayacağını öngörerek, Tuna Vilayeti'ndeki idari başarılarıyla tanınan Midhat Paşa'ya duyduğu güven neticesinde, 1864 Nizamnamesi'nin minimal değişikliklerle uyarlanmış bir versiyonunu öncelikle bu vilayette uygulamaya koymuştur. 1867 yılından itibaren ise, bu nizamname imparatorluğun geneline teşmil edilmiştir. 1871 yılına gelindiğinde, 1864 Nizamnamesi'nin uygulanması sırasında ortaya çıkan sorunlar doğrultusunda revizyonlar yapılarak yeni bir nizamname hazırlanmıştır.

1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi de, 1864 Nizamnamesi gibi, muhtarlık teşkilatını ilgilendiren önemli düzenlemeler ihtiva etmektedir. Bu düzenlemelerden en belirginini, köy ile mahallenin artık eşdeğer idari birimler olarak kabul edilmemesidir. Bu değişiklikte mahalle, idari hiyerarşide alt bir konuma indirgenerek ikincil bir statüye yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, 1871 Nizamnamesi ile nahiyelerin teşkil edilmesi, muhtarların denetimini, nahiye müdürlerinin sorumluluğuna devretmiştir. 1864 Nizamnamesi'nden tamamen farklı olarak, bu nizamnamede, yerel özerklik ilkesinden ve yerel halkın kendi işlerini kendilerinin yönetmesi usulünden, çeşitli kurumların ihdası yoluyla vazgeçilmiştir. Söz konusu nizamnamede, muhtarların ve ihtiyar meclislerinin seçilme usullerinde herhangi bir yenilik getirilmemiş olmakla birlikte, görev ve yetkileri genişletilerek imamların mahalle yönetimindeki idari nüfuzu azaltılmıştır. Muhtarların belde ve devlet nezdindeki görevleri incelendiğinde ise, muhtarlık teşkilatının devlete yönelik görevlerinin daha baskın olduğu gözlemlenmektedir (Eryılmaz, 2010, s. 224-225).

Söz konusu nizamnamelerin tanzim edildiği dönemde, Batı örnekleri esas alınarak teşkil edilen belediye teşkilatı mahallelere, kırsal alanda da nahiye ve köylere nüfuz

edememiştir. Bu konjonktürde, nizamnameler vasıtasıyla birer yerel yönetim birimi statüsü kazandırılan mahalle muhtarlıkları, kısıtlı kaynaklar ve yetersiz imkânlar dâhilinde, ortaya çıkan derin ve yapısal sorunlara çözüm üretme noktasında etkisiz kalmışlardır (Ortaylı, 2000, s. 131).¹⁴ Halkın gereksinimlerini temin etmek amacıyla tesis edilen belediyeler ile muhtarlıklar arasında bir irtibat mekanizmasının oluşturulmaması ve muhtarlık teşkilatının, yerel halkın belediye hizmetlerine erişimini kolaylaştıracak bir ara kurum olarak yapılandırılmaması, muhtarlıkların sahip olduğu potansiyelin etkin bir biçimde değerlendirilememesine yol açmıştır (Arıkboğa, 1990, s. 114).

Belediyelerin ve diğer idari birimlerin Batı modeline göre yapılandırılması ve bu örnek alınan sistemlerde muhtarlık teşkilatının bulunmaması, muhtarlık kurumunun geri planda kalmasına ve müteakip dönemlerde de göz ardı edilmesine zemin hazırlamıştır. Gerçekten de, 1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu'nun 148. maddesi ile söz konusu nizamnamelerin yürürlükten kaldırılmasıyla, mahalle muhtarlığı hukuki dayanağını yitirmiştir. Bu tarihten itibaren mahalle muhtarlıkları, 1933 yılında resmen kaldırılincaya dek, yasal bir zeminden uzak olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

14-) Muhtarların yeterli düzeyde denetlenememesi ve ihtiyar meclislerinin bürokratik yazışmaların yoğunluğu nedeniyle işlevselliklerini kaybetmeleri, çökmekte olan imparatorluğun alt kademelerinde ortaya çıkan toplumsal huzursuzlukları hafifletememiştir. Nitekim, mali usulsüzlükler, muhtarlıkların faaliyet gösterdiği dönemde de varlığını sürdürmüştür. Bkz. (Çadırcı, 1970, s. 415)

2. BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLANINDAN GÜNÜMÜZE MAHALLENİN VE MAHALLE MUHTARLIĞININ DEĞİŞİMİ

Osmanlı geleneksel mahallesinin devraldığı mirasa, içerisinde barındırdığı değerlere ve yönetim şekline, söz konusu değerlerin ve yönetim şeklinin hangi dönemde ve şartlar altında nasıl değiştiğine birinci bölüm itibarıyla değinilmeye çalışıldı. İkinci bölümde, elde edilen bu bilgiler ışığında mahalleye ve mahalle muhtarlığına yönelik Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar geçen süreç incelenmeye çalışılacaktır.

Bu inceleme yapılırken Şengül'ün önermiş olduğu Türkiye'nin kentleşme deneyiminin dönemlemesinden faydalanılacaktır.¹⁵ Bu sayede 3 döneme ayrılarak incelenecek olan kentleşme deneyimi ile hem mahallenin hem de mahalle muhtarlıklarının hangi aşamalardan geçerek son haline geldiği incelenecektir. Bu incelemeler ışığında mahallenin ve mahalle muhtarlığının yerel yönetimler açısından sahip olduğu öneme değinilecektir.

2.1. 1923-1950 Arası Dönemde Kentin Yapısına Devletin Müdahalesi Ve Muhtarlık Teşkilatının Konumlandırılmaması

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı ve yerine yeni bir ulus devletinin kurulduğu yıllara tekabül eden bu zaman diliminde en dikkat çekici husus eski ile yeni olanın karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırılmada ulus devletin, çağdaşı ya da moderniteyi temsil eden taraf olduğu ve söz konusu anlayışın Osmanlı dönemine kıyasla köktenci bir hal aldığı söylenebilir. Osmanlı dönemine kıyasla diye belirtilmesinin sebebi, çağdaşlaşma ya da modernite döneminin hem bir 'süreç' hem de bir 'kopuş' olduğunu ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Yapılacak olan yenilik hareketlerinden dolayı 'süreci' temsil eden bu durum, modernleşmenin çok yönlü ve kökten olması nedeniyle de bir 'kopuşu' temsil etmektedir (Tekeli İ. , 1998, s. 107).

Şengül'e göre, "Ulus-devletleşme süreci, İstanbul'un karşısına başkent olarak Ankara'yı, etnik temelli heterojen kentlerin karşısına homojenleştirilmiş kentleri, organik kent dokusunun karşısına ızgara planlarla şekillenen kentleri, yerel göç odaklarına bırakılmış kent yönetimlerinin karşısına modern belediye teşkilatını koymuştur." (Şengül, 2017, s.

15-) Söz konusu dönemleme şu şekildedir. 1. Dönem: Ulus-Devletin Kentleşmesi: 1923-1950. 2. Dönem: Emek Gücünün Kentleşmesi: 1950-1980. 3. Dönem: Sermayenin Kentleşmesi: 1980 sonrası. Bkz. (Şengül, 2017, s. 410)

417). Hemen belirtmek gerekir ki Şengül'ün bu tespitleri az önce bahsedilen süreklilik-kopuş ikilemi gözetilerek okunmalıdır. Nitekim ulus-devletleşme adına yapılan yeniliklerin bir kısmı Osmanlı'nın son dönemlerinde de hayata geçirilmeye başlanmış hadiselerdir.

Bu bakış açısıyla ulus-devlet anlayışının kentlerde ve dolayısıyla mahallelerde ne gibi etkileri olduğuna değinilmeye çalışılacaktır. Daha sonrasında söz konusu ideolojisinin 'eski' 'yeni' genellemesiyle baktığı ve etkilediği mahalle yapısı incelenecektir. Son olarak muhtarlık teşkilatıyla ilgili kararsızlığın nedenleri ve sonuçları vurgulanacaktır.

2.1.1. Ulus-Devlet Anlayışının Kente ve Mahalleye Yansıması

Ulus-devlet anlayışı ile birlikte oluşan modernite fikri ve projesi kendisine katkı sağlayacak ve bu projeyi hayata geçirecek kentlere ayrı bir önem vermiştir. Birinci bölümde aktarılmaya çalışılan liman kentlerinin gelişmesi, buralarda güçsüz de olsa belediye örgütünün kurulması, büyük kentlerde yeni oluşan ihtiyaçlar dahilinde planlar yapılması Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan miras olarak görülebilir. Tekeli'nin tanımlamasıyla "sıkılgan modernist dönem" (Tekeli İ. , 1998, s. 110) olarak adlandırılan o yılların sonrasında cumhuriyetin kurucu güçleri mevcut kent yapılarından memnun değillerdir ve daha köktenci bir yaklaşımla ulus bilincinin ve inşasının oluşturulması için kentlerin planlanmasına önem vermişlerdir.

Bu bağlamda İstanbul yerine Ankara'nın başkent ilan edilmesi, demir yolu ulaşımının ülkenin çeşitli yerlerine götürülmesi, büyük buhran sonrası devletin yardımıyla açılacak fabrikaların bu demiryolları üzerinde bulunması ulusalcı bir çağdaşlaşma modelinin örneklerini teşkil etmektedir. Bu konuyla ilişkili olarak Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara kadar geçen süreçte kentleşme hızının yavaş olması ve demir yollarının devlet teşebbüsleri şeklinde kurulan sanayi kuruluşları ile kesişmesi Osmanlı döneminden farklı olarak liman kentlerinin, İç Anadolu kentlerine göre öneminin azalmasına neden olmuştur (Koyuncu, 2015, s. 27-28). Böylece kısa bir süreliğine de olsa liman kentlerine göç akışkanlığının kısmen önüne geçilmiştir. Keleş'in Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle ilgili şu tespiti konuyla ilgili önemlilik arz etmektedir:

"Ankara'nın başkent olmasının en önemli katkısı, İstanbul'a alternatif olması, yeni bir çekim özeği oluşturması, göç olayını göreceli bir dengeye kavuşturması... Ankara'ya; Doğu'dan Batı'ya ve özellikle İstanbul'a olan nüfus "selini", 500

kilometre kadar Doğu'da tutmaya çalışan bir "baraj" gözüyle bakılmasıdır" (Keleş, 2015, s. 84).

Ankara'nın İstanbul karşısında moderniteyi temsil etmesi ve diğer şehirlere örnek oluşturacak olması sebebiyle Herman Jansen'nin çizmiş olduğu Ankara planının uygulanmaya başlandığı dönemlerde hem bu plana hem de üzerinde konuşulan çeşitli planlara yönelik eleştirilerin yapıldığı bilinmektedir. Bu eleştirilerden bazıları şöyledir: Türk kentlerinin dokularıyla uyum içinde bulunmadığı ve yıkıcı sonuçlar doğuracağı, planların estetik kaygısıyla hazırlandığı için çeşitli ihtiyaçlara cevap veremiyor oluşu, uygulanmasının pahalı olması, planların sadece yeni mahallelerde uygulanıyor oluşu (Tekeli İ. , 1998, s. 116). Buradan hareketle şu söylenebilir ki geleneksel mahalle yapısı içerisinde yer alan plansız fakat organik yerleşme şekilleri bu tarihlerden sonra özellikle yeni oluşturulan mahallelerde yerini planlı yerleşmelere bırakmıştır. Ankara'nın planlanması basitçe kente bir şekil verme ya da o kenti yeniden inşa etme projesi değildir. Bu proje cumhuriyet Türkiye'sini oluşturan milletin de yeniden inşa edilmesi projesi olarak kabul edilebilir (Akan, 2012, s. 287).

Ulus-devlet anlayışı sonucunda devletin kendisini merkeze koyarak otoritesini arttırmaya yönelik kent planlamaları yapması, sokakların yerini belirlemesi ve konutları numaralandırması (Çoban, 2012, s. 78) mahallelerdeki vatandaşlar üzerinde devletin kontrol ve gözetim gücünün arttığını göstermektedir. Kent planlamalarının haricinde 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediye Kanunu da yine devletin kentlerde varlığını hissettiren ve kentleri modern kültürün bir parçası haline getirmeyi amaçlayan yasal bir düzenleme olarak dikkat çekmektedir (Şengül, Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi, 2017, s. 418). Kanunun ilgili maddesi nüfusu 2000'in üzerinde olan tüm yerleşmeler için belediye kurulmasını öngörmüş ve bu kurulan belediyelerde kentlerin hemen hemen her alanında faaliyet göstermeleriyle ilgili bir takım görevlerden bahsetmiştir. "Hükümet lüzum görürse belediye reisliğini mahallin en büyük mülkiye memuruna verir" ifadesi ile Ankara'nın belediyeler üzerinde ki kontrolü de sağlanmıştır (Alada A. , 1994, s. 134).

Büyüyen şehirler için planlamalar ne kadar doğal ve ihtiyacın ürünüyse ulaşım ağının çeşitlenmesi de bir o kadar doğal ve ihtiyaçtır. İncelenen dönemde şehirler -özellikle büyük şehirler- yayalar için yürüyerek bir ucundan diğer ucuna gidilebilecek mekanlar halinden çıkmıştır. Özel araçların herkes için ulaşılabilir durumda olmadığı bu

dönemlerde çeşitli toplu taşıma araçlarının kullanımı başlamıştır. Bu konuyla ilgili Kaynar'ın şu betimlemesi mahallelerdeki artan hareketliliği gözler önüne getirmektedir:

“Birbirini andıran yüzlerce yapının sıralandığı mahallelerden sabahları işçileri alıp birbirine benzeyen onlarca fabrikanın bulunduğu sanayi mahallelerine götürecek araçlar gerekir. Arabalar büyür, daha önce malların karada dolaşımını sağlayan demir raylar sokaklara döşenir, kalabalıklar oradan oraya taşınmaya başlar.”

(Kaynar, 2012, s. 43)

Öte yandan Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından İkinci Dünya Savaşı'nın son bulduğu zaman dilimine kadar geçen süreçte ülkemiz adına gelenekselden moderne geçişin, tarım ağırlıklı ekonomik yapının, tek partiye dayanan merkeziyetçi oluşumun ve uluslararası yaşanan ekonomik durgunluğun hissedildiği yıllardır. Dolayısıyla emekleme aşamasındaki Türk sanayisinin bu dönemlerde köylünün kırdan kopup şehirlere gelmesine neden olacak bir işgücü talebi de yoktur (Çoban, 2012, s. 78). Böyle bir durgunluk dönemi kentlere de yansıyacak ve geçmişte var olan mahalle yapıları fiziki açıdan çok fazla bir değişikliğe uğramayacaktır. Kaynar'ın İstanbul özelinde yapmış olduğu tespitlerde bu durumu göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet'in ilk iki on yılında ahşap veya ahşap değilse bile bir iki katlı konutlarda ikamet edilmeye devam edilmektedir. İstanbullular bu dönemde önceden kalmış yerleri ve hatta başlarını sokabilecek her türlü çatıyı konut olarak değerlendirmişlerdir (Kaynar, 2012, s. 108-112). Tabi söz konusu dönemlerde ekonomik açıdan daha iyi durumda olan mahallelerde apartmanlaşmanın da görüldüğü söylenebilir. Bu apartmanlarda daha çok örgütlü işyerleri olarak tanımlanabilecek banka, şirket gibi yerlerde çalışan modern orta tabakaların oturmaya başladığı bilinmektedir (Kıray, 1979, s. 78).

Barınmanın bir sorun olarak görülmediği ve kaynakların sanayiye aktarıldığı bu dönemlerde genel olarak yeni yeni oluşturulmaya başlanan apartmanları kentli burjuvaların kendi birikimleri ile yaptırdığı görülmektedir. Daha çok 1930-1940 yıllarını kapsayan zaman aralığında kira evleri olarak adlandırılan bu evler, oturulmak kaygısının yanında belirli bir gelir elde etmek amacıyla kiraya verilmek için yapılmıştır (Görgülü, 2016, s. 170). Bu tarz evlerin çoğalması mahalle yapısı içerisinde farklı ilişkiler ağının ortaya çıkmasına da neden olacaktır. Takip eden yıllarda ise devletin konut üretiminde rol aldığı sürecin başlangıcı gerçekleşecektir. 1937 yılında Emlak Bank Yapı Ltd. Şti.'nin kurulmasından sonra 1945 yılında Saraçoğlu Mahallesi'nde yapımı tamamlanan

Memurin Apartmanları 145 daireden oluşan ilk toplu konut örneğini oluşturacaktır (Görgülü, 2016, s. 171).

Cumhuriyet dönemi elitlerinin hayata geçirmeye çalıştığı projelerin kent soylu orta sınıfın değerlerine ve yaşam biçimine seslendiği bir gerçektir. Bu durum sonucunda geleneksel mahallelerde yaşamlarını sürdürmeye çalışan kesimlerden uzakta bir değişim yaşanmaktadır. Bu iki kesimin birbirinden uzakta ve birbirine dokunmayan tezat yaşam biçimlerine dair detaylı inceleme bir sonraki başlık altında yapılmaya çalışılacaktır.

2.1.2. Cumhuriyet İdeolojisinin Mahalle Yapısına Etkisi

Cumhuriyet'in kurucu elitleri modernleşme çalışmalarını kent üzerinde yürütürken bir taraftan da toplumsal açıdan hedef olarak görülen 'Türk milletinin içinde bulunduğu medeniyet dairesini değiştirme' yolunda somut adımlar atılacaktır. Dönmezler, bu amaç doğrultusunda bir takım hedefleri sıraladıktan sonra bu hedefler için gerçekleştirilen çabaları "radikal değiştirme araçları" olarak ifade eder ve özetle bunu Atatürk inkılapları olarak tanımlar (Dönmezer, 1990, s. 22).

Toynbee'nin, Cumhuriyet dönemi elitlerinin devlet anlayışını ifade ettiği "...ulusal olarak homojen, idari olarak merkezi, farklılık ve otonomiye hiçbir şekilde müsamaha göstermeyen, vatandaşların kendisine mutlak itaatını bekleyen kıskanç Tanrı niteliğinde olan ve egemen bir devleti öngören siyasal düşünce..." (Çaha, 1995, s. 102) yapısı, mahalle yapısını 'radikal değiştirme' araçları ile değiştirecek ve hedeflerine ulaşmaya çalışacaktır.

Yerleşim birimindeki toplumsal koşullar incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde belirgin olan ve devleti önceleyen sivil toplum anlayışının söz konusu dönemlerdeki varlığının azaldığı gözlemlenmektedir. Devlet merkezli elit kesimin geleneksel toplulukları ve muhalif unsurları sistem içerisinde etkisizleştirilmesi neticesinde, güçlenen devlet karşısında daha zayıf ve etkisiz bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Yukarıda değinilen Cumhuriyetçi elitlerin benimsediği devlet anlayışı çerçevesinde, toplumu belirli reformlara yönlendirme amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan patrimoniyal devlet geleneğinin otoriter yönlerini kullanmaktan çekinmedikleri görülmektedir. Söz konusu dönemde geleneksel İslam ile köklü bir hesaplaşma içerisine girilmiş ve Türkiye'nin dışında üretilen fikirler Türkiyeli olmadığı için değer görmüştür (Çaha, 1995, s. 101-105).

Ulus devletin, toplum üzerinde uygulamaya çalıştığı toplum mühendisliği (Akan, 2012, s. 287) sanayi sektöründeki fabrikaların seri üretim prensiplerine benzer bir biçimde mahallelerin geleneksel yapısını da etkilemiştir. O dönemde yapılan inkılapların tümünü detaylı olarak incelemek mümkün olamayacağından ötürü, mahalle yapısını doğrudan etkileyebilecek hususlara değinilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda en dikkat çekici inkılaplar kılık kıyafetin değiştirilmesi, hukuksal bir takım yeniliklerin yapılması, geleneksel mahalle yaşamında önemli bir yere sahip olan tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmalarıyla birlikte, bu mekanlara özgü dini semboller ve ritüellerin kamusal alandaki görünürlüğünün azaltılmasıdır.

Mahallelerde sosyo-ekonomik farklılaşmanın belirginleşmeye başladığı dönemlerde, referans alınan Batı medeniyeti normlarına uyum sağlayan kesim ile geleneksel mahalle sakinleri arasındaki ayırım, yalnızca düşünsel düzeyde değil, aynı zamanda giyim tarzlarında da kendini göstermiştir. Ulus devletin homojenleştirme amacının giyim yasalarında somutlaştığı yıllarda, Şapka Kanunu'nun ilanı ve kamu görevlilerinin giyeceği kıyafetleri düzenleyen talimatların varlığı kayıtlara geçmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı'nın konuşmalarında geleneksel kıyafetlerin 'medenî bir millete yakışmayan, uygarlık dışı kıyafetler' olarak nitelendirildiği ve bu şekilde giyinen bireylerle alay edildiği tespit edilmektedir (Lewis, 2008, s. 361-365).

Cumhuriyet elitleri, halkın giyim kuşamına yönelik müdahalelerin hedeflenen toplumsal dönüşümü gerçekleştirmede yetersiz kalacağını öngörerek, 'medenî bir millet' ideolojisi doğrultusunda aile yaşamını ve yaşam biçimlerini derinden etkileyecek hukukî alanda kapsamlı reformlara yönelmişlerdir. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminin ilk hukukî düzenlemelerinden biri olarak 8 Nisan 1924 tarihinde bağımsız Şeriat mahkemeleri lağvedilmiş ve kısa bir süre sonra yeni bir medenî kanun hazırlanmasına başlanmıştır. İsviçre Medenî Kanunu'nun örnek alınmasıyla birlikte, hukukun dinî referanslardan uzaklaşılması hedeflenmiş; evlilik, boşanma, miras ve aile hayatına dair çeşitli düzenlemeler Batılı normlar çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır (Acun, 2013, s. 54). Lewis'ın da ifade ettiği gibi, "İsviçre Medenî Kanunu'nun oylanması elbette, Türkiye'yi bir gecede değiştirerek ülkeyi Ortadoğu'da bir İsviçre haline getirmeyecekti." (Lewis, 2008, s. 366) Buna ek olarak yeni düzenlemeyle birlikte bir dönemler mahallenin yönetiminde söz sahibi olan imamların kıydığı dinî nikah hukuken geçerliliğini yitirmiştir.

Yine aynı dönemde yapılan inkıaplardan en ilginç olanı dinin Türkçeleştirilmesi ve ezanın ulus devlet anlayışı çerçevesinde Türkçe okunmasıdır. O güne kadar mahallelerde bulunan camilerin minarelerinde Arapça olarak okunan ezan, 1932 yılında Türkçe olarak okunmaya başlanmıştır. Yer yer büyük tepkilere neden olan bu hadise sonucunda duruma tepki gösterenlere hapis ve sürgün cezaları verilmiştir. İlerleyen yıllarda tepkilerin büyümesi sonucunda bu durumun önüne geçebilmek için hapis ve para cezaları kanunen ayrıca düzenlenmiştir (DİA - Ezanın Türkçeleştirilmesi, 2024).

15 Kasım 1935 yılında TBMM'nin çıkardığı 2845 sayılı Kanun (Resmi Gazete - 2845 Sayılı Kanun, 2024) ile camilerin ve mescidlerin tasnif edilmesi ve tasnif harici kalacak cami ve mescidlerin usul ve mevzuata göre kendilerinden başkaca istifade edilmek üzere kapatılmasına karar verilmiştir. Bu kanun maddesine dayanılarak ilerleyen dönemlerde tarihi cami ve mescidlerin türlü amaçlar dahilinde kullanıldığı veya tamamen kapatıldığı bilinmektedir. Geleneksel mahallelerin camiler merkeze alınarak oluşturulduğunu hatırlattıktan sonra hızla büyüyen yeni başkentte hiçbir yeni caminin yapılmadığını belirtmek gerekir (Lewis, 2008, s. 561). Bu sayede dinsel eğitimin yasaklandığı ve laikliğin şiddetli şekilde uygulandığı bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır.

Buraya kadar açıklanmaya çalışılan inkıapların en radikalleri şehrin sahip olduğu güçlü miras dolayısıyla İstanbul'da başlatılmıştır. Kaynar'ın ifadesiyle, "Cumhuriyet, İstanbul'da kendisini görünür kılmak yerine, İstanbul'un kendisini ve onun geçmişini görünmez kılmayı yeğledi" (Kaynar, 2012, s. 42).¹⁶

Geleneksel mahalle yapısı bu dönemlerde varlığını sürdürmeye çalışsa da kendi kimliğinden gittikçe uzaklaşacak ve bir takım yeni durumlarla karşı karşıya kalacaktır (Özer İ. , 2004, s. 121). Kaynar'ın dönemin çeşitli gazetelerinden aktardığı kadarıyla, mahallenin namusu gibi hassasiyetlerin devam ettiği mahalleler olmakla birlikte mahalle içi kontrolün zayıfladığı ve hırsızlık vakalarının arttığı mahallelerde bulunmaktadır.¹⁷

Cumhuriyet ideolojisinin geleneksel mahalleden arda kalan unsurlar üzerindeki değiştirici etkisi yukarıda izah edilmeye çalışıldı. Bu değişime neden olan sebepler yönetsel açıdan da mahalle muhtarlıklarının değişmesine neden olacaktır. Bir sonraki

16-) Ayrıca, Ankara üzerinde yapılan anket ve mülakatlar ile söz konusu inkıapların o dönemde yaşamış kişiler tarafından nasıl değerlendirildiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Bkz: (Doğaner, 2007, s. 236-245)

17-) Dönemin mahalle kültürüyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Arı, 2012), (Korkmaz, 2013), (Taştan & Oto, 2014)

başlık altında mahalle muhtarlıkları için son derece önemli olan 1933 ile 1945 arasındaki zaman dilimi incelenecektir.

2.1.3. Mahalle Muhtarlık Teşkilatının Konumlandırılmaması

Muhtarlık kurumunun ilk olarak oluşturulduğu dönemin incelendiği başlık altında muhtarlıkların ortaya çıkışı incelenmiş ve bu kararın tesadüfen mi alındığı yoksa o dönemin şartlarının böyle bir yönetsel ihtiyacının olmasından dolayı mecbur mu kıldığı sorusu çerçevesinde muhtarlık kurumuyla ilgili bir takım fikirler edinilmişti. Daha sonrasında çeşitli düzenlemelere tabi tutulan muhtarlık kurumu 1913 yılında çıkartılan bir kanun ile hukuksal dayanağını yitirmiş ve bu şekilde varlığını sürdürmeye devam etmişti. Bu başlık altında ise merkezi yönetim açısından konumu pek de belli olmayan muhtarlık teşkilatının 1933 yılı ile 1945 yılları arasındaki dönemde kapatılıp tekrar kurulması süreci incelenecek ve bu durumla ilgili yapılan tartışmalar ışığında yorumlarda bulunulacaktır.

Muhtarlık teşkilatının Osmanlı yönetsel yapısından Cumhuriyete kalan bir miras olduğunu en başta belirtmek gerekir. Söz konusu miras sadece yönetsel açıdan ele alınmamalı, aynı zamanda teşkilatın bünyesinde barındırmış olduğu sosyo-kültürel özellikler ve yerelde sorun çözebilme işlevselliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda muhtarlık teşkilatının konumlandırılmamasıyla ilgili incelemelere dönemin yönetsel tarihiyle başlanabilir.

Merkeziyetçi anlayışın vitrinde olduğu 1930'lu yıllara yaklaşıırken çıkartılan 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu, içeriği açısından gösteriyor ki devletçilik politikaları kapsamında, taşranın merkezileştirilmesi için bir niyet ve gayret söz konusudur. Bu kanuna ve öncesindeki diğer çeşitli kanuni düzenlemelere 1930 yılındaki belediyeleri ilgilendiren kanun da eklenirse Osmanlı döneminden kalma vilayetleri ilgilendiren yasal düzenlemelerin neredeyse çoğunun bu dönemde terk edildiği görülmektedir (Güler, Otuzlu Yıllarda Yönetim 1929-1939, 2007, s. 13).

Bir önceki başlık altında 1580 sayılı Belediye Kanunu ile devletin kentlerde kendisini görünür kılmayı hedeflediğinden bahsedilmişti. Bu perspektifle ilgili yasal düzenleme okunduğunda mahallelerin, kentlerin bir parçası olarak görüldüğüne ve bu alanlarda da belediye meclisinin yetkili olduğuna değinilmiştir. Öyle ki 1580 sayılı Kanun'un 8. Maddesinde "Bir belediye sınırı içinde mahalleler ihdası, ilgası, birleştirilmesi,

isimleriyle hudutların değiştirilmesi belediye meclisinin ve mahalli idare heyetinin kararı ve valinin tasdiki ile icra edilir.” denilmiştir (Resmi Gazete - 1580 Sayılı Kanun, 2004). Mahalle muhtarlıklarının görmezden gelindiği 1580 sayılı Kanun’da da belirtildiği gibi mahallelerde belediyeler yetkili kılınmıştır. Arıkboğa’nın da ifade ettiği gibi “devlet, belediyelerin oluşumunu tamamladığını düşündüğü gün mahalle muhtarlıklarını kaldıracaktı.” (Arıkboğa, 1990, s. 112). Çünkü belediyeciliğin kuvvetli bir şekilde dillendirildiği bu yıllarda (Keskin, 2007, s. 114-115) önceden yapılan yerel nitelikli işlerin artık mahalle muhtarlıkları tarafından yapılmasına gerek kalmayacaktır. Dönemin Anayasası tarafından herhangi bir yasal düzenleme ile korunmayan mahalle muhtarlıkları, sosyo-kültürel değerlerinden uzaklaştırılacak ve işlevsiz hale getirilecektir. Öyle ki, yine 1580 sayılı Kanun’un daha önce devlet tarafından muhtarlıkların elinden alınan avarız gelirlerini belediyelere tahsis etmesiyle mahallenin belediyelerden hizmet bekleyen konumları kesinleşecek (Erdoğan, 2016, s. 97) ve mahalle muhtarlıkları değersizleştirilecektir.

1933 yılına gelindiğinde, dönemin entelektüel atmosferinde yabancı kaynaklı fikirler, değerler ve kurumlar daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan birçok yasal düzenlemeyi güncel gereksinimler doğrultusunda yeniden ele alan mevcut hükümet, 10 Haziran 1933 tarihinde yürürlüğe koyduğu 2295 sayılı Kanun ile mahalle muhtarlıklarının statüsünü de düzenleme kapsamına aldığını göstermiştir. Söz konusu kanun incelenmeye başlanmadan önce 16.04.1933 tarihli meclis görüşmesinde yer alan şu ifadeler muhtarlık teşkilatının neden kaldırıldığını özetler niteliktedir:

“En son ilmi esaslara göre hazırlanmış olan yeni belediye kanunu ile şehirlerimiz ve kasabalarımız, çalışan ve halkın ihtiyaçlarını düşünen belediyelerimizin elinde inkişafa doğru yürürken dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan mahalle muhtarlığının kaldırılmasına kati bir lüzum ve zaruret vardır.” (Resmi Gazete - 1/603 Numaralı Kanun Lâyihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası, 2024)

Yoruma gerek bırakmayan bu ifadelerin sarf edildiği tarihlerden birkaç ay sonra 2295 sayılı Kanun’un 1. maddesinde geçen “Belediye teşkilâtı olan yerlerde mahalle muhtarlıkları ve ihtiyar heyetleri lağvedilmiştir” (TBMM - 2295 Sayılı Kanun, 1933) ifadesiyle o tarihe kadar hukuki dayanağı olmadan çalışan muhtarlık teşkilatı tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Konuyla ilgili Arıkboğa’nın, muhtarlık teşkilatı seçimlerinin Türkiye’deki tek doğrudan seçimler olduğunu hatırlatması ve akabinde bu teşkilatın

kaldırılmasını sivil-asker bürokrat elitlerin “doğru bildiği yolda” hiçbir muhalefete izin vermeden “aşk ve şevkle” yürüyüşü olarak yorumlaması son derece önemlidir (Arıkboğa, 1990, s. 115).

Muhtarlıkların kaldırılmasından sonra teşkilatın görmekte olduğu işler çeşitli kurumlara ve mahalleliye paylaştırıldığı için bu hizmetlerin sunulmasında aksaklıklar yaşanmıştır.¹⁸ Mali destekten ve yeterli personelden uzakta kalan belediyeler, muhtarlıkların yerlerini sanıldığı gibi dolduramamıştır (Alada A. B., 2012, s. 10). Diğer yandan söz konusu dönemde savaşın zorlukları kenti olumsuz etkilerken, savaşın bitimine doğru büyük kentlere göç hareketinin tekrardan başlaması da ayrı sorunları beraberinde getirecektir. Özellikle 1940’lı yıllar sonrası o dönemin ilk örneklerini oluşturacak olan Ankara’da ki gecekondular mahallelerinin sebep olduğu bir takım sorunlar her geçen gün artmaya başlayacaktır (Çoban, 2012, s. 81).

Yaşanan 9 yıllık tecrübenin ardından meydana gelen aksaklıklar ve idare boşluğu sebebiyle tekrar muhtarlık teşkilatının kurulması zaruri olarak görülmüştür. O dönemde muhtarlık teşkilatının hangi statüde kurulacağı hususunda birtakım tartışmalar yapılmıştır. Söz konusu tartışmaları TBMM Zabıt Ceridelerinden aktaran Arıkboğa’ya göre 3 farklı görüş vardır. Bunlardan ilki mahalleyi ve muhtarlık teşkilatını ayrı bir tüzel kişilik olarak kabul etmeyenlerin görüşüdür. İkincisi, tüzel kişiliği olan ve amme hizmetleriyle meşgul olan bir muhtarlık teşkilatını isteyenlerin görüşüdür. Üçüncü ve son görüş ise bu ikisinin ortasını oluşturacak ve kanunun da içeriğini belirleyecek; belediyelere bağlı olmayan, mahalle halkına ait amme hizmetlerini ifa edecek bir idare şekli görüşüdür (Arıkboğa, 1990, s. 116-117).

Yukarıda bahsedilen görüşlerden sonuncusu 10.04.1944 yılında çıkartılan 4541 sayılı Kanun’da vücut bularak muhtarlık teşkilatının tekrar kurulmasını sağlamıştır. İlgili kanun metni incelendiğinde 1. madde de geçen “Yapılacak işler bakımından birkaç mahallenin bir muhtar ve ihtiyar heyetine bağlanması ve ya bir mahallede birden fazla muhtar ve ihtiyar heyeti bulunması belediye meclisinin kararına ve o mahallenin en büyük mülkiye memurunun tasdikına bağlıdır.” (Mevzuat - 4541 Sayılı Kanun, 1944) ifadesiyle gözetim altında bir muhtarlık teşkilatının kurulduğu anlaşılmaktadır. Madde 2’de mahalle muhtar ve ihtiyar heyetinin, bir muhtar ile dört azadan oluşacağını ve bu azalarında yine dört

18-) Bu hususla ilgili 25 Aralık 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nin 1. sayfasından duyurduğu “Muhtarlıklar Kalkınca İşler Nasıl Görülecek?” haberi dikkat çekicidir. (Gaste Arşivi, 1933)

yedek azasının bulunacağı belirtilmiştir. Madde 3 de muhtar ve ihtiyar heyetinin göreceği işler uzunca sıralandıktan sonra hemen akabinde gelen maddelerde hangi görevlerin muhtara hangilerinin ihtiyar heyetine ait olduğu ve her ikisi içinde hangilerinin şahit huzurunda görüleceğine dair bilgiler verilmiştir. Madde 5 de muhtarların ve ihtiyar heyetinin ve ihtiyar heyetinin yedek azalarının mahalle halkı tarafından dört yılda bir seçileceğinden bahsedilmiştir.

Bu kanuna ek olarak mahalle muhtar ve ihtiyar kurullarının ne yolla seçilecekleri ve görevlerini nasıl yapacaklarına dair 1945 yılında Bakanlar Kurulu tarafından Şehir ve Kasabalardaki Mahalle Muhtar ve İhtiyar Kurulları Tüzüğü (Resmi Gazete - 5991 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 1945) yayınlanmıştır. Birkaç mahallenin bir muhtar tarafından yönetilmesine veya tam tersi duruma olanak tanıyan Tüzüğün 3. maddesinde muhtarlığa bağlanacak ev sayısının 1000'den fazla olmaması ve bir mahallede birden fazla muhtar bulundurulması halinde de bir muhtara verilecek ev sayısının 300'den az olmaması gerektiği belirtilmiştir. 8. maddede seçme hakkını düzenleyen tüzük 10. maddede de seçilme hakkına değinmiştir. Seçime katılma haklarından, seçim başlamadan önce en aşağı altı aydan beri o mahallede oturmuş olmak hükmü ile seçilme haklarından, seçim başlamadan önce en aşağı bir yıldan beri o mahallede oturmuş olmak maddeleri eski seçim sisteminde aranan belli miktarda vergi vermiş olmak şartından farklı olması sebebiyle dikkat çekicidir. Bununla birlikte tüzükteki görevlendirmelerin çoğu Osmanlı geleneksel mahallesindeki muhtarlık kurumunun görevleriyle son derece benzer niteliktedir. Örneğin görevlerin düzenlendiği tüzüğün 4. bölümünün altında yer alan; “kendilerini nüfus kütüğüne yazdırmamış olanlara ilmühaber vermek”, “ödettilmesi gereken çalınmış hayvan bedelini mahalle halkına paylaşmak”, “borçlarını ödemekte direnenlerin varlıkları olup olmadığı hakkında ilmühaber vermek”, “mahallede oturanlarla yakından ilgilener mahalleye girdiğini haber aldığı hüviyeti belirsiz ve şüpheli kimseler hakkında kolluğa haber vermek”, “mahallede oturanlar hakkında resmi kurumlar tarafından istenilen iyi hal kağıtlarını yazmak ve konut senedini onamak” gibi örnekler verilebilir. Tüzükle ilgili son olarak muhtarlıkların gelirleriyle ilgili hususa bakılacak olunursa harçların ve tarifelerin düzenlendiği 5. Bölüm altında yer alan 38. madde de “Muhtarlık işlerinden alınacak harçlar yalnız muhtarlara aittir. Muhtarlık işlerinin yürütülmesi için gerekli olan kira, ısıtma, aydınlatma, hizmetçi ücreti, kırtasiye gibi giderler bu harçlardan ödenir” denilerek muhtarlara maaş bağlanması hususunda

herhangi bir şey belirtmemiştir. Muhtarlara maaş bağlanmasıyla ilgili hususa ilerleyen bölümlerde ayrıca değinilmeye çalışılacaktır.

Mahalle muhtarlıklarının incelenmeye çalışılan dönem içerisinde ilk olarak gereksiz görülüp lağvedilmesi bir takım sorunları ortaya çıkartmıştır. Bu oluşan sorunlar doğrudan yerel yönetimlerin o dönemde henüz istenilen seviyede olmamasıyla ilişkili olduğu gibi dolaylı olarak toplumun bildiği, özümsemiği kurumlarla veya kişilerle daha verimli işbirliği içerisinde olabilmesiyle de okunabilir. Neticede yapılan yanıştan geri dönülmüş ve 1945 yılında muhtarlık teşkilatı tekrar kurulmuştur. Bu süreç içerisinde bir kayıp olarak görülebilecek tek unsur muhtarlık teşkilatının tekrar kurulurken yapılabilecek çeşitli düzenlemeler ile Anayasal zeminde muhtarlık teşkilatına tüzel kişilik kazandırılmaması ve bu doğrultuda kendi özerk mali kaynakları ve personeli bulundurabilmesi fırsatının kaçırılmasıdır.

1950'lerden sonra yoğun bir şekilde büyük kentlere akacak olan nüfusun neden olduğu gecekondulu mahallelerinin yapısı ve muhtarlık teşkilatının o dönemlerde üstleneceği görevler bir sonraki başlık altında incelenecektir.

2.2. 1950-1980 Arası Dönemde Mahalle ve Muhtarlık Teşkilatı

İncelenmeye çalışılacak olan 1950-1980 arası dönem mahallelerle ve muhtarlık teşkilatıyla ilgili kendisinden önceki dönemden bir takım farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıkların en önemlisi 1950'li yıllardan sonra Türkiye'de o tarihe kadar görülen siyasal ve kültürel etkenlerce dışarıdan gerçekleşen göçlerin yerini ağırlıklı olarak iç göçlerin almasıdır (Karpas, 2003, s. 113).

İç göçlerin bu dönemde artmasının nedenleriyle ilişkili birçok faktör söz konusudur. Bunlar içerisinde iç göçlerin artışına sebep olan birincil etken ise Türkiye'de yaşanan siyasal yapı değişikliğidir. Bu durum daha önceki modernite anlayışında bir nitelik değişikliğine neden olmuştur. Daha çok popülist eğilimlere ağırlık veren bu anlayış II. Dünya Savaşı öncesinde iç pazarına yönelik üretim yapan sınırlı ekonomisini özellikle tarım alanında yapılan modernizasyonlarla dışa açmaya çalışmıştır (Tekeli İ. , 1998, s. 11). Özbay ve Yücel'in belirttiği gibi "Demokrat Parti iktidarı tarımda modernleşmeye yönelik bir iktisat politikası yürütmekle birlikte, nüfusu kırdan tutmaya çalışmamıştır. Aksine, kentlerde "her mahallede bir milyoner" yaratacakları sloganı ile tarımda biriken sermayeye yön göstermişlerdir." (Özbay & Yücel, 2001, s. 11) Bu dönemde tarımdaki

değişim bir önceki incelediğimiz dönemden farklı olarak kentlerdeki ve mahallelerdeki nüfus hareketliliğini arttırmıştır.

Keleş'in tanımına göre "itici, iletilici ve çekici güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen bir nüfus hareketi olarak" (Keleş, 2013, s. 63) kentleşme, 1800'lü yıllardaki örneği gibi tekrardan başlamıştır. 1940'lı yıllara kadar bu durum henüz orta gelir gruplarına özgüdür ve dikkat çekici boyutlara ulaşmamıştır. Fakat savaş tehlikesinin atlatılmasından sonra belirtilen politikalar sebebiyle büyük kentlere göç hız kazanmıştır.

Bu durum sonucunda meydana gelen gecekondu mahallelerine ve bu alanların oluşturduğu mahalle kültürüne değinildikten sonra söz konusu dönemi takip eden apartmanlaşa kültürünün mahallerdeki yansıması incelenecektir. Tüm bu süreç içerisinde yerel yönetimlerin yetersiz kaldığı alanlarda mahalle muhtarlıklarının işlevselliği vurgulanacak ve teşkilat üzerinde meydana gelen yasal düzenlemeler belirtilecektir.

2.2.1. İkinci Göç Dalgasının Kentlere Yönelmesi ve Gecekondur Mahallelerinin Oluşumu

19. yüzyılda dünya ekonomik sistemine eklemlenme çabalarının yanı sıra bir takım siyasal etkilerle birlikte oluşan iç göçler, II. Dünya Savaşı sonrası siyasal iktidarın değişmesi ve oluşan yeni iktidarın eskisinden farklı politikalar uygulaması ile tekrar başlamıştır. Demokrat Parti'nin önceki dönemden farklı olarak birkaç kent üzerinden modernleşme politikasını terk etmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sağlamış olduğu yardımları tarımsal sektöre yönlendirmesi önceki dönemden çok daha ciddi bir göç dalgasını meydana getirmiştir. Bu dönemde tarıma dahil edilen 40.000 traktör bir milyon civarında çiftçiyi tarımdan çıkartmıştır (Karpas, 2003, s. 104). Kırsal alanlarda tarımsal üretimin dışında kalan işsiz nüfus yoğunluğu tarihte örneğine bolca rastlanıldığı gibi kendince bir çözüm yoluyla çareyi göç etmekte bulmuştur.

Göç hareketi içerisinde birçok unsuru barındıran toplumsal, fiziksel, siyasal ve ekonomik bir olgudur. Nüfus yığınlarının yaşamakta oldukları kırsal alanları terk edip çeşitli iletkenler vasıtasıyla kendilerini çeken kentlere gelmesi bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Devletin bu göç sürecinde meydana gelen gelişmeler karşısında gündelik politikalar üretmesi, sorunu daha da derinleştiren unsurların başında gelmektedir (Koyuncu, 2015, s. 50). Bu dönemde göçmenler için en ciddi mesele yaşamak ve barınmaktır. Devletin o güne kadar mevcut konut gereksinimini gidermek adına izlemiş

olduğu bir politika olmadığından ötürü büyük kentlere gelen yığınların ‘kendi başlarının çaresine bakmaları’ gerekmiştir (Çakır, 2011, s. 214). Dolayısıyla göç ile konut gereksinimi ihtiyacı gün yüzüne çıkmış ve çözüm olarak gecekondular tarzi konutlar üretilmiştir.

Gecekondular özellikle ekonomik nedenlerle üçüncü dünya ülkelerinde görülen çok yönlü ve karmaşık bir konut tarzıdır. Keleş’in ifadesiyle ise, “Ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısından ve bu yapıdaki değişmelerden doğan, kentleşmenin hızı ve biçimiyle yakından ilgili bir kalkınma ya da azgelişmişlik sorunudur.” (Keleş, 2015, s. 369). Kaya’nın, “kitleseel göç olgusunun sarsıcı etkilerini hafifleten belki de en temel kurum gecekondular olmuştur” (Kaya, 2017, s. 32) ifadesi de son derece önemlidir. Netice olarak kırsal alandan göç eden kesim kentin çeperinde gecekondular evleriyle yeni bir hat oluşturmuşlardır. Bu alanların kontrolsüz büyümesi altyapısal sorunları beraberinde getirmiştir. Toplu taşıma araçlarının yeni oluşan gecekondular mahallelerine ulaşamamasından kaynaklı dolmuşlar faaliyete geçmiştir (Tekeli İ. , 1998, s. 12). Kentlerin modern görüntüsü kendiliğinden oluşan gecekondular mahalleleri ile birlikte bozulmuştur. İlk dönemlerde kentli profiline uymadıklarından dolayı çeşitli tepkilere maruz kalan gecekondular sakinleri, daha sonrasında siyasiler tarafından hem birer oy deposu olarak görülmüş hem de piyasa mekanizması içerisinde üretimde ve tüketimde üstlendikleri rol itibarıyla kabul edilmişlerdir (Erman, 1998, s. 317).

Kentsel sorunlar, yöneticiler ve siyasiler tarafından algılandığı gibi bir kentsel alan üretimi veya altyapı ihtiyaçlarıyla ilgili mühendislik sorunu değildir. Bu durumun fark edilememesinden kaynaklı, oluşan her türlü soruna aynı kalıptan çözüm üretme çabası neticede hiçbir çözüm üretilememesine neden olmuştur (Erder, 1998, s. 107). Dolayısıyla gecekondular sorunuyla ilgili ilk olarak 1948 yılında çıkartılan 5218 sayılı Kanun (Resmî Gazete - 5218 Sayılı Kanun, 1948) gecekondular sorununa yönelik tam manasıyla bir çözüm niteliği taşımamaktadır. Daha sonrasında çıkartılan kanunlarda da yine gecekondular sorununun çözümüne yönelik nitelikten uzak ya bina yapımına teşvik amacı taşıyan ya da ilerleyen tarihlerde örneğine sıkça rastlanılacak olan imar affı şeklinde yasalar çıkartılmıştır.

1960’lı yıllara gelindiğinde gecekondulaşmayı ilgilendiren iki önemli husus meydana gelmiştir. Bunlardan ilki 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan darbe sonrası 1924 Anayasası’nın yerine hazırlanan yeni Anayasa’da sosyal devlet ilkesinin ve refah devleti

anlayışının kendisine yer bulmasıdır. Bu bağlamda ilgili Anayasa'nın sağlık hakkı başlığı altında da olsa madde 49'da "Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır." ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade gecekondulu mahallelerdeki yerleşmelerin ilerleyen dönemlerde apartmanlara dönüşmesine fırsat oluşturmuştur. İkinci husus ise 60'lı yılların ortasında başlayan Batı Avrupa'nın özellikle de Almanya'nın niteliksiz işgücü talebidir. Bu işgücü talebi, kırsal alanlardan büyük kentlere göç eden veya etmeyi düşünen nüfus yığınları için müthiş bir fırsat iken Türkiye adına ise gecekondulaşmayı frenleyecek bir işgücü pazarı anlamına gelmektedir (Tekeli İ. , 1998, s. 16).

Gecekondulara artık geçici gözüyle bakılmamaya başlandığı dönemlerde toplumcu belediyeçilik anlayışı ve 60'lı yılların ortasından itibaren sosyalist gençliğin mücadelesi genel olarak bu gecekondulu mahalleleri üzerinden yürütülmüştür (Şengül, 2017, s. 431-432). Toplumsal açılma alanı olarak bu mekanların seçilmesi veya çeşitli oluşumların gecekondulu mahallelerinde kendiliğinden gerçekleşmesi bu alanların taşımış olduğu potansiyeli gösterir niteliktedir.

Gecekondulu mahallelerinde dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise muhtarlık kurumudur. Kendi imkanları ve tanıdıkları vasıtasıyla gecekondulu mahallelerinde yaşayan halka hizmet sunmaya çalışan muhtarlardan, 'işe yaramaz adamın birisi muhtar olacağına ben muhtar olayım' diyen (Erder, 2011, s. 67-69) muhtara kadar birçok farklı profilde muhtarın var olduğu bu gecekondulu mahallerinde dönemin göç yoğunluğunun yönetsel açıdan emilmesini muhtarlık teşkilatı sağlamıştır. Artan kentleşme sorunlarını gidermek adına bir takım kanunlar ile belediyeler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu dönemde belediyelerin gelirlerinin arttırılmasını Anayasa'ya aykırı olması gerekçesiyle çıkartılan kanunları iptal eden Anayasa Mahkemesi mevcut sorunlar karşısında belediyeleri çaresiz bırakmıştır (Tekeli İ. , 1998, s. 21). Neticede mahallelerde kamu kurumlarının hizmet sunumunda yetersiz kalmasından kaynaklı bir takım sorunlar oluşmuş ve bu sorunların çözülememesi, en 'yakındaki' ve köyden gelenler için en 'bilinen' kurum olan muhtarlık teşkilatını ön plana çıkartmıştır.

2.2.2. Gecekondulu Mahallelerdeki Toplumsal İlişkiler ve Melezleşme

1940'larda hareketlenmeye başlayan, 1950'lerden sonra görünürlüğünü ve 1960'lardan sonra da hızını arttıran göç olgusu özellikle büyük şehirlerde gecekondulu mahallelerini

oluşturmuştur. Oluşan bu yeni mekanların toplumsal olan etkilerini Bal şu şekilde ifade etmektedir:

“Kırdan göç ederek kentte gecekonduya yaşayanların değer ve davranış biçimleri, daha sonra buradan apartman dairelerindeki yeni yaşantılarına geçişleri ve burada yaşadıkları, edindikleri değerler ve davranış değişiklikleri aslında toplumsal olan mekanın değiştirici gücüne işaret eder.” (Bal, 2015, s. 254)

Bu ifadeden hareketle gecekondu mahallelerinde yaşayanların değerlerindeki ve davranış biçimlerindeki değişimlere değinilecek ve ardından melezleşme olarak tanımlanabilecek gecekondu apartmanlara geçiş incelenecektir.

Ülkenin içinde bulunduğu durumdan ötürü nüfus hareketliliğinin yavaş olduğu yılların ardından köyünden ve kasabasından çıkıp gelenler kentleri cemaat tarzı yaşantıların evi haline getirmiştir. Kent mekanında görülen bu farklılaşma toplumsal ilişkilerde de köklü değişimlere neden olmuştur (Yelken, 2012, s. 260). Bu dönemde çoğu olanaklardan yoksun olarak yeni bir yerleşim alanında hayata tutunmaya çalışanların en büyük sorunu ise yoksulluk olarak belirmiştir.

Kente göç edenlerin yaşaması gereken yoksulluk olgusu öyle bir hal almıştır ki gecekondu mahallelerindeki evlerinden başka yerlere taşınanlar yoksulluklarını yeni gelen göçmenlere devreder hale gelmiştir. Yaşanan bu yoksulluğu Işık ve Pınarcıoğlu, “kente daha sonra gelen kuşaklara aktarıl[an] döngüsel bir sistem” olarak “nöbetleşe yoksulluk” kavramıyla tanımlamışlardır (Işık & Pınarcıoğlu, 2008, s. 77). Gecekondu mahallelerinde yaşanan bu yoksulluk iki sonuç doğurmuştur. Bunlardan ilki gecekondu sakinlerine -formel olan ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dışında- kentte yaşama imkanı sağlayan enformel ilişkilerdir (Bal, 2015, s. 147). Kültürel bir haslete dayanan bu enformel ilişkiler göç edenlerin yerleşme, iş bulma ve gündelik sıradan sorunlarını çözebilme amacıyla komşuluk ve dayanışma ilişkilerinin devreye girmesidir. Enformel ilişkilerden statüleri gereği faydalanamayan ‘dışlanmışlar’ grubu ise yalnızlığa terk edilmiştir (Erder, 1998, s. 111-112).

İkinci husus ise nöbetleşe yoksulluğun yaşandığı gecekondu mahallelerine aynı bölgeden gelen ve benzer kültürel özelliklere sahip olan kişilerin aralarında kuracakları enformel bir ilişki olan hemşehrilik ilişkisidir (Erder, 2011, s. 227). Akrabalık ilişkileriyle de desteklenen bu hemşehrilik bağı gecekondu mahallelerinde yoksulluğu törpülemeye çalışan bir dayanışma ağını oluşturmuştur. Burada üstünde durulması gereken, yoksulluk sonucu oluşan dayanışma esaslı hemşehrilik bağının kentsel hizmetlerin yetersizliği ve

dışlanma karşısında neden radikalleşmediği sorusudur. Bu durumu Şengül, gecekondu mahallelerinde yaşayanların akrabalık ve hemşehrilik ilişkisinin ötesinde yer alan topluluk bilincinden uzak olunmasıyla açıklamıştır (Şengül, 2017, s. 428). Koyuncu ise, gerek enformel ilişkilerin gerekse onun bir türü olan hemşehrilik bağının yavaşlayan ve niteliksel açıdan değişen göç olgusuyla birlikte sekteye uğradığını ve nöbetleşe yoksulluğun kalıcı hale geldiğini vurgulamıştır (Koyuncu, 2015, s. 48).

Gecekondu apartmanlaşmaya geçişi kiraladığı evlerle yakından takip eden Erman yaşanan yoksulluğu, bu yoksulluk karşısında komşuluk, yardımlaşma gibi değerleri, gecekondu mahallelerinde doğan gençlerin bu duruma bakış açısını çalışmalarında detaylı olarak incelemiştir. Çalışmalarının birinde gecekondu mahallesinde yaşayan bir kadının şu sözleri geleneksel mahalle kültürünün bu alanlarda yaşandığını göstermektedir. “Bi şey geldi mi (köyden), ben komşusuz yemem.... Birbirimizden alıyoz, o bana getiriyo, ben ona getiriyom, bi türlü yiyeceğimiz yerde, iki türlü yiyoz.” (Erman, 1998, s. 319) Gecekondu tarzı konutların büyük ölçüde imkan verdiği bu ilişkiler ağı mekanın farklılaşmasıyla değişime uğrayacaktır.

Kentin merkezi ile çevresi arasındaki boşluğun kapandığı, yerleşmelerin birbirine yakınlaştığı ve kentin genel manasıyla bütüncül bir görünüm kazandığı (Kurtuluş, 2003, s. 85) 1970’li yıllara gelindiğinde gecekondu tarzı konut üretme biçimi yerleşikleşirken bu süreçte yer alan aktörlerin farklılaştığı görülmektedir (Erder, 2011, s. 299). Bir diğer ifadeyle gecekondu göç edenin derme çatma inşa ettiği konutlar olmaktan çıkmış, başka gruplar tarafından inşa edilip talep edenlere satılan bir meta haline dönüşmüştür (Kaya, 2017, s. 33). Özellikle ilk kez gecekondu kavramına değinilen 1966 yılında çıkartılan 775 sayılı Kanun ile birlikte birtakım güvencelere kavuşan gecekondu yatırım unsuruna dönüşmüştür (Resmi Gazete - 775 Sayılı Kanun, 1966). Gecekondu mahallelerinde konut üretiminin karlılığını fark eden sermaye grupları bu alanlara çeşitli araçlarla (arazi mafyası) girmeye çalışmıştır. Gecekondu mahallelerinin bir kısmında üst gelir grubuna hitap eden siteler kurulurken bir kısmında ise orta gelir grubu için apartmanlar inşa edilmiştir.¹⁹

Apartmanlar bu dönemde geçmişteki kira geliri elde etme fonksiyonunun ötesinde gecekondu sakinleri için lüks ve konforlu yaşam alanlarına dönüşmüştür. Yap-sat

19-) Bahsi geçen dönemde artan toprak spekülasyonları nedeniyle 1949’da 50 liraya satılan bazı arsaların fiyatı 1965’te 50.000 liraya çıkmıştır. Bkz: (Karpat, 2003, s. 105).

düzeninin kentlerdeki nüfus artışıyla paralel olarak yaygınlaşması geleneksel konut dokusunun apartmanlaşmaya doğru evrilmesine neden olmuştur (Görgülü, 2016, s. 171-173). Tamda bu süreçte gecekondü mahallerinde artan kiracılık ve sık konut değiştirme durumu var olan homojenliği olumsuz etkilemiştir. Bununla ilişkili olarak az önce değinilen dayanışma ve paylaşma kültürü zayıflamış ve hatta apartman tarzı yaşama geçişle birlikte bir takım değer ve davranışlara özlem duyulur hale gelinmiştir (Erman, 1998, s. 320-321).

Kendi oturduğu konutları biçimlendirme lüksünden uzak bir şekilde standart apartmanlarda yaşayan gecekondü sakinlerinin kimisi apartmanlarda yaşamayı kolayca benimserken kimisi ise geride bıraktığı değerleri ve ilişki ağlarını özlemle aramıştır. Gecekondüden apartmana taşınmayı bir ‘eşik geçme süreci’ olarak düşündüğümüzde gecekondü mahallelerinde var olan cemaatsel ilişkilerin, mahalle kültürünün, komşuluk ilişkilerinin ve dayanışma ortamının bu süreç içerisinde melezleştiği bir gerçektir (Özünel, 2015, s. 48). Buda aslında gecekondü sakinlerinin apartmanlara taşınarak kentlileşmediklerini yani eşikte kalmaya devam ettiklerini göstermektedir.

2.2.3. 1950-1980 Arası Dönemde Muhtarlık Teşkilatı İle İlgili Yapılan Düzenlemeler

Kırsal göçün en yoğun olarak yaşandığı 1950 ile 1980 yılları arasındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal şartlar yönetsel açıdan bazı sorunları ortaya çıkartmıştır. Bu sorunlardan birisi ve belki de en önemlisi belediyelerin özellikle yeni oluşan gecekondü mahallelerine hizmet sunumunda yetersiz olmasıdır. Bu durum belediyelerin çeşitli imkanlardan yoksun olmasından kaynaklandığı gibi aynı zamanda yönetsel bir zafiyetinde göstergesi olarak kabul edilebilir. Böylesi bir durumda mahalle muhtarları tarihteki kurulma amacı doğrultusunda halkın en yakınında bulunan seçilmiş yöneticiler olmaya devam etmiştir. Nüfus hareketliliğinin artış gösterdiği bu yıllarda muhtarlık teşkilatının en önemli görevi ikametgah kayıtlarını düzenlemektir. Merkezdeki mahallelerde bu tarz işlerin yapılması kısmen kolay iken yeni kurulan gecekondü mahallelerinde aynı durum geçerli değildir. Muhtarların görevlerinin yanı sıra yerel yönetimlerin hizmet sunumunda yetersiz kaldığı bu mahallelerdeki halk, göç ettikleri yerde benzerini gördükleri muhtarlık teşkilatından yetkisi ve imkanı dahilinde olmayan hizmetler talep etmişlerdir. Bu talepler genelde

altyapı sorunları, içme suyu sıkıntısı, iş takibi, yol gösterme ve günlük ihtilaf çözme gibi taleplerdir.

Söz konusu dönemde muhtarlıklara gelinerek yapılan sözlü talebi azaltmak için muhtarlık bürolarına başvuru kutuları konulmuşsa da insanlar muhtarlara dertlerini doğrudan sözlü olarak iletmeyi tercih etmişlerdir. Bahsedilen sorunların çözümünde muhtarlar çoğunlukla yerel belediye örgütü ile temasa geçmiştir. Genellikle kaynak gerektirmeyen sorunların çözümünde belediye örgütü devreye girerken, kaynak gerektiren hususlarda muhtarın aracılığı ile varlıklı kişiler bu sorumluluğu üstlenmişlerdir (Erder, 2011, s. 74-81). Ne var ki muhtarlık teşkilatının tıkanan mekanizma içerisindeki işlevselliği birtakım siyasi nedenlerden dolayı görmezden gelinecek ve bu işlevselliği sekteye uğratılacaktır.

1960 darbesi, Türkiye'nin yönetsel tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş olup, muhtarlık teşkilatı üzerinde de bir dizi olumsuz etkiye yol açmıştır. Meşru yollarla seçilmiş olan kişilere var olma imkanı tanımayan dönemin zihniyeti 10.11.1960 tarihinde çıkartılan 120 sayılı Kanun'un (TBMM - 120 Sayılı Kanun, 1960) 1. maddesi ile "il genel ve belediye meclisleriyle il daimî ve belediye encümenlerini, mahalle muhtar ve ihtiyar heyetlerini feshetm[iştir]". İlgili maddenin devamında feshedilen mahalle muhtarlarının ve ihtiyar heyetlerinin görev ve yetkilerinin vali ve kaymakamca tayin edilecek kişilere verilmesi uygun görülmüştür. İçişleri Bakanlığı bu feshetme işleminde ve tayin edilen kişilerin görevlendirilmesinde yetkili kılınmış ve fakat dilerse yetkilerini kısmen veya tamamen valilere verebilir denilmiştir. Söz konusu kanunda en dikkat çekici husus tüzel kişiliği olan belediyeler ile muhtarlık teşkilatının aynı kanun metninde düzenlenmesidir. Burada kanun koyucuların az öncede değinildiği gibi seçimle iş başına gelen yöneticiler üzerinde bir tasarrufta bulunduğu görülmektedir.

Dönemin planlamacı ve kalkınmacı anlayışı çeşitli paydaşlar ile Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (MEHTAP) adı altında kamu kurumları arasındaki görev dağılımı ve bu durumun hizmetlerin sunumuna etkisiyle ilgili detaylı bir çalışma başlatılmıştır. 1962 yılında çalışılmaya başlanan bu proje raporunda birçok defa merkezi hizmetlerin halka yakın olmasından bahsedildikten sonra mahalli idarelerin kalkındırılmasıyla ilgili şöyle devam edilmiştir:

"Türkiye'deki mülki idare sistemi ve taşra idaresi sorumluluğunun idare amirlerinde, özellikle kaymakam ve valilerde toplanması, aslında, başka memleketlerde denenmeğe başlanan mahalli toplulukları kalkındırma tertiplerini aratmayacak bir geleneksel mekanizma teşkil etmektedir. Şu halde, alınacak yeni ter tiplerde mutat

idari teşkilattan tecrit edilmesi düşünülen kalkındırma görevlerini de kaymakamların sorumluluğuna vermek, il çapında da valinin yakın ilgi ve denetimini sağlamak şarttır....Kaymakamların ilçelerde bugüne kadar mahdut imkânlarla ve yetkilerle sağladıkları başarılar, kendilerinin mahalli toplulukları kalkındırma bakımından en ehemmiyetli idareciler olacaklarını göstermektedir”. (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (Turkey). Yönetim Kurulu, Ankara, s. 49-50)

Rapor, halka yakınlıkla neyin ima edilmek istendiğini açıklamaya çalışmıştır. Raporun genelinde mahalle muhtarlarının yetkiden ve imkanlardan uzak şekilde sağlamış oldukları başarı görmezden gelinmiş ve adeta rol çalınarak bu başarının seçilmiş muhtara değil atanmış kaymakama layık olduğu düşünülmüştür.

Muhtarlık teşkilatını ilgilendiren 4541 sayılı Kanun, 1963 tarihinde çıkartılacak olan 287 sayılı Kanun (TBMM - 287 Sayılı Kanun, 1963) ile yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 4541 sayılı Kanun’un 5, 8 ve 19. maddelerindeki seçme, seçilme ve seçim usulüyle ilgili hususlar değiştirilmiştir ve bunlara ek olarak yine seçim usulüyle ilgili yeni düzenlemeler eklenmiştir.

Muhtarlara maaş bağlanmasıyla ilgili 1977 yılından önce bir takım tartışmalar yapılsa da kanuni bir düzenleme yapılmamıştır. 2108 sayılı Kanun’un (TBMM - 2108 Sayılı Kanun, 1977) 2. maddesi gereği “Şehir ve kasaba mahalle muhtarlarına, karşılığı İçişleri Bakanlığı Bütçesinden, il özel idareleri bütçelerine aktarılabacak ödenekten sağlanmak suretiyle ayda (100) göstergenin her yıl Bütçe Kanununda tespit edilecek kat sayının çarpımı ile bulunacak miktar üzerinden muhtarlık ödeneği” verilmesine karar verilmiştir. Yine ilgili kanunun 3. maddesinde emekli olan muhtarları ilgilendiren bir husustan bahsedilmiştir. Buna göre, muhtarlık ödeneği ve harçlardan dolayı emekli olan muhtarların emekli aylıklarının kesilmeyeceği belirtilmiştir. Son olarak ilgili kanunun 4. maddesinde “Köy ve mahalle muhtarlarından bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmayanlar 1479 sayılı Bağ-Kur Kanunu kapsamına alınmıştır.” denilmiştir.

2.3. 1980’lerden Günümüze Kentin Dönüşmesi Ve Muhtarlık Teşkilatı İle İlgili Yasal Düzenlemeler

Ulus-devletin ve emek gücünün kentleşmesi dönemlerinden sonra 1970’lerde ortaya çıkan ekonomik kriz arka planda kalmış kapitalizmi yeniden ön plana çıkartmıştır. Timur’un belirttiği gibi bu dönemde, “kapitalizmin en parazit sınıfları yüz yıl önce sahneledikleri oyunu, yeni koşullar altında tekrar sergilemeye başla[mışlardır]” (Timur,

2004, s. 37). Türkiye’de bu ekonomik krizin üzerine birde siyasi krizler eklenmiştir. Netice olarak 1940’lardan 1980’lere kadarki süreçte hızlı bir şekilde gerçekleşen demografik hareketler ve kentleşme olgusu belirli bir doygunluk seviyesine ulaşmış (Tekeli İ. , 1998, s. 23) olsa da mevcut krizleri çözmek adına hayata geçirilen politikalar kendisini yine en çok büyük kentlerde hissettirmiştir.²⁰

1980’lere gelindiğinde tarih adeta tekerrür etmiş, tanzimat döneminde geleneksel mahalle yapısını derinden sarsan uygulamalar bu sefer farklı şekilde ve fakat aynı amaçla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde sermaye sahiplerinin daha fazla sermaye biriktirme amaçlarına (Wallerstein, 2009, s. 12) hizmet edecek olan kentler çok çeşitli kavramlar adı altında²¹ dönüştürülmeye başlanmıştır. Sermayenin bu etkisine birde teknolojik gelişmeler eklenince özellikle büyük kentler ve dolayısıyla buraların mahalleleri geçmişteki kimliklerinden oldukça uzaklaşmışlardır. Geleneksel mahallelerin geriye dönülemeyecek seviyede değişmesiyle zaten yok olmaya yüz tutmuş çoğu değer unutulması veya terk edilmesi mahallede yönetsel açıdan da bir takım değişiklikleri ve zorlukları beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda 1980’lerden sonra tekrardan ön plana çıkan küreselleşmenin mahalleler üzerindeki fiziki, toplumsal ve yönetsel yansımaları ele alınacaktır. Sermayenin şekillendirdiği kentlerde ve mahallelerde oluşan yeni yaşam alanlarındaki yitirilen değerlere ve yönetsel zorluklara değinilecektir. Son olarak 2000’lerden günümüze kadar geçen süreçte mahalle ve muhtarlık teşkilatı ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler incelenecektir.

2.3.1. Küreselleşmenin Mahalleye ve Muhtarlık Teşkilatına Yansıması

Mahallenin ve muhtarlık teşkilatının küreselleşmeden dolayı bir takım dönüşüm ve değişimlere maruz kalmasına değinilmeden önce küreselleşmeden kastın ne olduğunu açıklamak faydalı olacaktır. Aslında küreselleşme, klasik iktisadın kurucu babası olarak kabul edilen A. Smith’in ‘bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ formülüne ek olarak piyasayı tek başına rayına koyan ‘görünmez el’ teorisinden başka bir şey değildir. Bu modası geçmiş kavramların yerine küreselleşme ifadesini kullanmak söz konusu

20-) Doygunluk seviyesine ulaşmakla birlikte devam eden göçlerin niteliğinde bir değişim olmuştur. 1980’lerden sonra meydana gelecek göç hareketleri daha önceki göç hareketlerinden farklı olarak ekonomik temelli değil, terör sorunundan dolayı güvenlik temelli gerçekleşmiştir. Bkz. (Koyuncu, 2015, s. 42-42)

21-) Örneğin Dünya Kentleri / Global Kentler kavramları için bkz: (Topal, 2003, s. 41-45)

ekonomik modelin dayandığı temelleri değiştirmemektedir (Timur, 2004, s. 15-31). Buradan hareketle küreselleşme, kapitalist sistemin “dünya ekonomisini kendi amaçlarına göre şekillendirme çabasının devamı” (Somel, 2002, s. 207) olarak tanımlanabilir. 1980’lerde ısıtılıp tekrardan servis edilen kapitalizmin ya da küreselleşmenin ana unsuru sermayenin hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

Türkiye özelinde düşünüldüğünde 1980’ler öncesi yaşanan krizden çıkmak ve küreselleşmeyle uyum sağlayabilmek için iki temel müdahalede bulunulmuştur. Bunlardan ilki ekonomik bir müdahale olan ithal ikameci kalkınma modelinden vazgeçilip dışa açık büyümeye geçmektir. İkincisi ise 12 Eylül 1980 tarihindeki askeri darbedir (Şengül, 2009, s. 136-137). Bu önemli iki müdahaleden sonra ekonomi alanındaki takınılan tutumla birlikte Türkiye sosyal devlet özelliğinden uzaklaşmış ve piyasa aktörlerinin hareket alanını genişletecek kararlar almıştır. Bu durum sonucunda kentlere belediyeler aracılığı ile çeşitli yatırım imkanları sağlanmış ve kentsel girişimciliğin önü açılmıştır (Şengül, 2009, s. 138).

Kentlerin küresel ekonomiyle eklemlenmesi için tıpkı tanzimat döneminde olduğu gibi bir dönüşüm geçirmesi gerekmiştir. Nasıl ki o dönemde ticaretin gelişmesi için yapılması gereken şeyler vardysa 1980’lerde de aynı durum kendisini göstermiştir. Bu dönemin tanzimattan farkı ise kentlerin dönüşümünün daha yapısal boyutlarda olmasıyla açıklanabilir. Yapısal dönüşümden kastedilmeye çalışılan, kentlerin ve dolayısıyla mahallelerin sadece fiziksel şekilde değiştirilmesi değil aynı zamanda küresel ölçekte marka haline gelebilmesini sağlayacak yatırımların ve yeniliklerin yapılmasıdır.

1980’lerden sonra kentler, küresel ekonomiler içinde ön plana çıkartılmış ve rekabet edebilir hale getirilmiştir (Harvey, Sermaye Muamması, 2012, s. 209). Sermayenin kentlere girmesi ve buralarda yatırım yapmalarıyla birlikte “artık kentler güçlerini ülkelerden değil ülkeler güçlerini kentlerden almaktadır.” (Topal & Akyazı, 1997, s. 13) Hatta bu durum sonucunda ulusal kalkınmanın koşulu olarak kentlerin kalkınmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Kentlerin küresel sisteme adaptasyon sürecinde gelişmesi ve kalkınması iyi bir şey olsa da mevcut yapının değişmesinden kaynaklı uyum sağlama zorunluluğunun herkes veya her yer açısından aynı düzeyde olmaması mekansal eşitsizliklerin oluşumuna neden olmuştur (Harvey, 2003, s. 56-58). Bu dönüşümler ve mekansal eşitsizlikler neticede

kentte ve mahallede yaşayanların özellikle mekansal dağılımının yeniden dizayn edilmesine yol açmıştır (Özer İ. , 2004, s. 37). Kentlerde yaşanan bu dönüşüm hareketinin sonucunda oluşan rekabet ortamı kentlere sınıfsal ve etnik ayrışmaların girmesine neden olmuştur (Tümtaş, 2012, s. 46-47).

Küreselleşme sürecinde siyasiler temsil ettikleri kentleri küresel ekonominin içerisine dahil edebilmek adına çaba harcamışlardır. İstanbul örneğinden hareketle bakıldığında Dalan ve Özal'ın büyük sermaye gruplarının temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde bu çabaları görülmektedir. Yapılan yatırımlar, şehirlerin doğal avantajları, kanuni düzenlemeler ile sağlanacak avantajlar verilen demeçlerde altı çizilen hususlardan birkaçıdır (Öktem, 2011, s. 25-26). Bunların yanı sıra yedinci beş yıllık kalkınma planı incelendiğinde sermaye hareketlerini kolaylaştırmaya yönelik birçok söylemle karşılaşılmaktadır. Örneğin:

“Uluslararası sermayenin akış yönü ve üretim faaliyetindeki gelişmede, geleneksel olarak belirleyici olan niteliksiz ucuz işgücü ve hammaddenin bolluğu gibi unsurların önemi giderek azalırken, iyi yetişmiş işgücünün, gelişmiş bir teknolojik ve ticari altyapının varlığı ile etkin işleyen bir piyasa mekanizması ve nihai pazarın değişen ve gelişen tercihlerini yakından izleyebilme ve kolay ulaşabilme gibi unsurların önemi artmaktadır.

Böyle bir ortamda, çağdaş ekonomilerde arzulanan iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşmada piyasalar ile devlete birbirlerini destekleyici ve tamamlayıcı önemli görevler düşmektedir. Yeni sanayileşme politikaları, yerli firmaları geliştirici ortamı hazırlamanın yanında, bir yandan uluslararası firmaların yerli üretimdeki payını artırmayı kolaylaştırırken diğer yandan yerli firmaların da uluslararası firmalarla dışarıda bağlantılar kurmasını desteklemektedir” (SBB - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000, s. 2).

Yedinci beş yıllık kalkınma planında sermayenin rahat bir şekilde hareket etmesine yönelik uygulanacak politikaların doğrudan veya dolaylı olarak kentlere etkisi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de küreselleşme çabalarıyla birlikte mekansal düzlemde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: Kentin büyümesiyle merkezde kalan ağır sanayinin kent dışına kademeli olarak çıkartılması, sanayilerin kent merkezlerinden çıkartılmasıyla oluşan boş alanlara otellerin, lüks konutların, iş ve alışveriş merkezlerinin yapılması, gecekondü mahallelerinin bir takım yasal düzenlemeler ile çok katlı yapılaşmaya uygun

hale getirilmesidir (Öktem, 2011, s. 26). Bu mekansal değişimin haricinde iktisadi ve sosyal durumlardan kaynaklı toplumsal ve kültürel kutuplaşma artmakta, bir tarafta giderek zenginleşen bir kesim oluşurken diğer tarafta fakirleşen ve kendi içinde bölünen yerel-kalabalıklar oluşmaktadır (Öncü & Weyland, 2010, s. 10).

Küreselleşmenin kentler üzerindeki etkileri nasıl somut bir şekilde görülüyorsa aynı şekilde yönetsel açıdan da devletlerin ve yerel yönetimlerin işleyişiyle alakalı yeni açılımlar getirdiği görülmektedir. Yine, yedinci beş yıllık kalkınma planına bakıldığında şu ifadeler yer verilmiştir:

“Kamu yönetiminin hem merkezde hem de mahallinde yeniden yapılanması gereği devam etmektedir. Merkezi idare ve mahalli idareler ve aynı yöredeki mahalli idare birimlerinin arasındaki koordinasyon eksikliği sürmektedir. Mahalli ve merkezi idare arasında hizmet ve kaynak dengesi kurulamamış, yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde mahalli idareler güçlendirilememiştir. Yerel nitelikli hizmetlerin büyük ölçüde merkezi idare tarafından yerine getirilmesi, halkın ihtiyaçları doğrultusunda etkili bir programlama yapılamaması idari etkinliği olumsuz yönde etkilemekte, mahalli idarelerin idari ve mali sorunlarının çözümünü merkezi idareden beklemesine yol açmaktadır. Aşırı merkezileşme sonucu görev, yetki, sorumluluk ve kaynak dağılımı açısından karmaşık bir idari, mali ve hukuki yapı oluşmuş, kamu hizmetlerinde etkinlik, verimlilik ve rasyonel kaynak kullanımı gerçekleştirilememiştir.” (SBB - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000, s. 16)

A açıkça belirtildiği gibi dünya genelinde 1980’lerde başlayan yerel yönetimlere artan ilgi yedinci beş yıllık kalkınma planında kendisine kamu hizmetlerinde etkinlik, verimlilik ve rasyonel kaynak kullanımı çerçevesinde yer bulmuştur.

Tüm bu açıklamalardan hareketle küreselleşmenin getirdiği dönüşüm furyası gerek kentleri ve kentleri oluşturan mahalleleri gerekse de devletlerin yönetim anlayışlarını etkilemekle kalmayıp değiştirmeye başlamıştır. Sermaye sahiplerinin kentsel dönüşüm adı altında geleneksel mahalle dokularına önem vermeden giriştikleri salt inşaat faaliyetleri mahallerde kapanmayacak yaralar açmıştır. Yönetsel açıdan da ciddi sorunlara gebe olan kentsel dönüşüm anlayışına değinildikten sonra 1980’lerde yerel yönetimlere artan ilginin muhtarlık teşkilatına nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

2.3.1.1. Kentsel Dönüşüm Politikalarının Mahalle Olgusuna Etkisi

Emek gücünün kentleştiği dönemden çıkılıp sermayenin kentleştiği döneme sert bir geçişin başladığı 1980’ler sonrasında kentin ve mahallelerin aleyhinde bir takım gelişmeler olmuştur. Ulusal ve uluslararası sermayenin akış hızına göre şekillendirilmeye çalışılan kent merkezlerinde bu amaca hizmet edecek bir takım değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler kent merkezlerinin hizmet alanına, cazibe merkezlerine ve tüketim alanlarına dönüştürülmesini kapsayan (Aydın & Yazar, 2007, s. 35-36), başlı başına fiziksel, toplumsal ve yönetsel sorunlar içeren bir süreci ve sonucu doğurmuştur. Daha önce değinilen, Türkiye’nin kentleşme deneyiminin dönemlemesini yapan Şengül’e göre, “bu gelişmelerle birlikte ilk dönemden beri spekülasyon karların aracı olan kent, stratejik bir meta olarak her zamankinden daha merkezi bir konuma gelmiştir (Şengül, 2009, s. 141).

On yıl öncesinde kırdan kente gelmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan gecekondular özellikle 1980’lerin ortasından sonra sonuç olmaktan çıkıp oluşan rant nedeniyle göçün nedeni olmaya başlamıştır. Kent toprağının değerinin arttığı 1990’lerden sonra ise işgal yoluyla elde edilen arsa üzerine gecekondular inşa edilmesine izin verilmemeye başlanmıştır (Kaya, 2017, s. 34). Bu bağlamda, değerlenen kent toprağının inşaat faaliyetleri ile gayrimenkule dayalı yatırımların ögesi olarak görüldüğü iki dönem yaşanmıştır. İlki, 1980’lerde ANAP hükümeti dönemindeki yatırımların sanayiden kente kaydırıldığı dönemdir. İkinci dönem ise 2001 krizi sonrasında yapısal uyum olarak adlandırılan AKP hükümeti dönemine tekabül eden dönemdir. İki dönemin ortak özelliği devletin kentsel mekanın yeniden üretilmesinde rol oynamasıdır (Uğurlu, 2013, s. 4).

Kentin değerinin bu denli arttığı bir dönemde kent yönetimiyle ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. Kentin yeniden yapılandırılmasında ihtiyaç duyulan yasal düzenlemeler, kurumlar²² ve meşruiyet araçları sağlandıktan sonra Harvey’in “yaratıcı yıkım” (Harvey, 2013, s. 58) olarak tanımladığı kentsel dönüşüm süreci mahallelerde kendisini göstermeye başlamıştır. Genel olarak kentsel dönüşüm denilince kentsel bir alanın yıkılıp çevresiyle birlikte yeni bir yerleşim alanına dönüştürülmesi ifade edilir (Özden, 2016, s. 50-54). Bu dönüşümün tetikleyicileri olarak kentin gelişmesi, refah seviyesinin yükselmesi, alt yapı ihtiyacının artması, yeni yapılan ulaşım araçları veya yollar, eğitim alanları gibi unsurlar görülmektedir (İlhan, 2006, s. 272). Tüm bu tetikleyici unsurların

22-) İslah ve İmar Planı Yasa Grubu olarak adlandırılabilen Özal yasaları ve TOKİ’nin kurulması ile alakalı bkz. (Uğurlu, 2013, s. 4-9)

yanı sıra kentsel dönüşüme bir meşruiyet katacak tanımlamada bulunma son derece önemlidir. Çünkü, kentsel dönüşümün sonucunda oluşabilecek mağduriyetlere, dönüştürülen kentsel alanın o tanımıyla cevap verilmeye çalışılacaktır. 19. yüzyılda bu tanımlama ‘sefalet yuvaları’ kavramıyla ifade edilirken 20. yüzyılda ‘çöküntü bölgeleri’ olarak nitelendirilmiştir (Şentürk, 2012, s. 352-354). Doğal afetlere karşı güvenlik söylemleri de meşruiyet unsuru oluşturabilir. Bu tanımlamalar aslında kent alanlarının niteliklerinden kaynaklı benzetmeler veya durumlar olsa da az önce belirtildiği gibi meşruiyet unsuru olarak kullanımları kentsel dönüşüm süreci için zemin oluşturmaktadır. Tanımlamanın ardından kentsel dönüşüme başlanan alanda amaçlanan temel ilke fiziksel ve toplumsal bir temizlik yapılmak istenmesidir. Diğer amaçlara bakıldığında plansız, çarpık, şekilsiz alanların düzenlenmesi, estetize edilmesi ve planlanması gayreti görülmektedir. Ayrıca güvenli olmayan kentsel alanlar güvenli hale getirilmek istenmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda kentsel dönüşüm yapılırken kentin iktisadi açıdan canlanmasına yönelik kaygılar hep göz önünde bulundurulmaktadır (Şentürk, 2012, s. 335-339).

Kentsel dönüşüme kapitalist anlayış ile yaklaşıldığı zaman yukarıda bahsedilen amaçlar doğrultusunda sermayenin, mekanı bir meta haline getirdiği görülmektedir. Bir başka deyişle, kentsel mekanın kapitalist anlayış ile üretilmesi artık değer oluşumu ve kar elde etme konusunda mekanı metalaştırırken mekanın kullanım değerinden ziyade değişim değerinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Lefebvre, 2014, s. 341). Sermaye sahipleri karlarını maksimize edebilmek için değişim değerine önem verirler ve bu doğrultuda kentin kar üretme potansiyeli olan alanlarında kentsel dönüşüm projelerini hayata geçirmek (yani karlı bir yatırım yapabilmek) için her türlü yolu denerler. Dolayısıyla sermaye sahipleri karlarını düşürecek unsurları o mekanda istenmeyen şeyler olarak görüp onlardan kurtulmanın yollarını ararlar (Harvey, 2012, s. 185-186). Neticede kentlerde kendisini gösteren bu kapitalist anlayış ve onun getirdiği üretim ve bölüşüm ilişkileri yeni bir tür eşitsizlik kaynağı ortaya çıkartmıştır (Castells, 2014, s. 34).

Kentsel dönüşümün kapitalist anlayışla hayat bulduğu mekanlarda ortaya çıkan eşitsizlik durumunu Tümtaş şu cümleler ile ifade etmektedir:

“...kent merkezinde “çöküntü alanları”, “suç alanları”, varoş ve yoksul mahalleleri olarak görülen mekanlar kentlerde çözülmesi gereken önemli sorunlar olarak görülmüştür. Bu sorunların çözümü içinde mekanlarda yaşayan marjinal ve/veya yoksul halk, kent merkezi dışına itilerek, mekanlar üst gelir grubu ve sermayenin

kullanımına tahsis edilmiştir. Literatürde soylulaştırma (gentrification) olarak tartışılan bu olgu zorunlu olarak yerinden edilmeyi içerdiği için var olan sosyo-mekansal ayrışmayı daha da arttırmaktadır.” (Tümtaş, 2012, s. 127)

Şu söylenebilir ki, soylulaştırma ile yoğun bir nüfusa hizmet eden eski sanayi merkezlerinin sanayisizleştirilmesi aşamasında işlevini yitiren mekanların yeniden değerlendirilmesi yok edilmeyen, yalnızca kentin başka bölgelerine gönderilen yoksulluk, suç, işsizlik gibi sorunların çözümünden ziyade devamına neden olmuştur (Şen, 2007, s. 184-185).

Şen’e göre soylulaştırma faaliyetinin ilk aşaması, “eğitim düzeyi yüksek, yabancı dil bilen, yüksek gelirli işlerde çalışan kentli bir sınıf” (Şen, 2011, s. 6) olan yeni orta sınıfın bireysel denebilecek mülkiyet satın alma, yenileme, örgütlenerek bilinçlenme, yerel hizmetlerde kaliteyi arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunma ve yeni orta sınıftan olan diğer kişilerin bu mahallelerden mülk edinmelerini sağlama çabalarıyla başlar. Bu ilk aşamanın ilerletilebilmesi ve yeni orta sınıfa ait mülklerin tam manasıyla değerlendirilmesi için sermaye sahiplerinin sürece dahil olması gerekir (Şen, 2011, s. 11-12). Hangi aşamanın ilk ya da tamamlayıcı olduğu mahalleye ve/veya kentsel dönüşüm projesine göre değişebilecek bir husus olsa da bu iki aşamanın soylulaştırma sürecinde kesin olarak rol aldığı söylenebilir.

Bu anlayış çerçevesinde yapılan kentsel dönüşüm projelerinin mahalle ölçeğinde ortak bir takım sorunlar doğurduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlileri mülkiyet transferi, yer değiştirme, arsa veya emlak üzerinden yapılan spekülasyonlar ve bunların sonuçlarıdır. Her biri geleneksel mahalle yapısının temel değerlerini sarsabilecek bu hususlar ortaya yeni bir takım yerleşim tipolojileri çıkartmıştır. Yeni oluşan yerleşim yerleri mahalle ve sakinlerinin ihtiyacından uzak bir şekilde çoğunun bir diğerine benzediği kimliksiz alanlardan ibarettir. Yaşanan dönüşüm o kadar hızlıdır ki mekanın eskimesine dahi izin vermemektedir. Sonuç olarak bu unsurlardan eksik olan mekanlar beraberinde toplumsal ve dolayısıyla yönetsel sorunlar doğurmaktadır (Şentürk, 2012, s. 360-362).

Bu şekilde dönüştürülmeye çalışılan mahalleler için Erkan ve Akın şu tespitlerde bulunmuşlardır:

“Doğal çevreyi göz ardı eden, sosyal katmanları ve yaşam alışkanları farklılaşan grupların aynı pota içinde eritilerek, birbirine benzer hale getiren yapıli çevre anlayışı; günümüz kentlerini kültürel birikimden uzaklaştırıp sıradanlaştırmıştır,

birbirine benzer hale getirmiştir. Bu problem en somut biçimi ile mahalle birimlerinde de algılanmaktadır. Günümüz kentlerinde mahalle; sadece bir yönetim birimi kimliğini sürdürmekte, sınırlarını genellikle içinde yaşayanların dahi kestiremediği, yaşayanların birbirine aşına olmak bir yana, hiçbir aidiyet hissetmedikleri kentsel bir parça haline gelmiştir.

Bunlar alan ve/veya nüfus büyüklüğü, sınırları, donatıları ve sosyal ilişkileri bağlamında tam anlamıyla mahalle ol(a)mayan konut alanlarını anlatmaktadır. Bu konut alanları büyüklük sorunları dışında aidiyet, güvenlik, donatı yetersizliği, kimlik ve benzeri sorunları da içermektedir.” (Erkan & Akın, 2011, s. 442)

1998 Atine Kartası’nda²³ Avrupa Kent Plancıları Konseyi (CEU) tarafından “herkes için kent” vizyonu ile ortaya konulan ilkelerde mahalle özelinde değerlendirilebilecek önemli tespitlerde bulunulmuştur. Geride bırakılan yüzyıl içerisinde değeri unutilan mahalle kavramı 21. yüzyıl ile tekrardan anlaşılmaya ve değer bulmaya başlamıştır (Akın & Erkan, 2012, s. 141). Günümüzde yeniden değer kazanan mahallelerin planlanmasında dikkat edilmesi gereken hususlardan birkaçı şöyledir:

- Mahallenin fiziksel büyüklüğü belirlenirken alt sınır olarak optimum nüfus ve donatı büyüklüğü ilişkisi kullanılmalı ve buna göre mahalle yaklaşık 20 hektardan küçük olmamalıdır. Mahallenin üst sınırının hesaplanmasında ise bir yetişkinin yorulmadan yürüyebileceği mesafe temel alınmalıdır. Bu da yaklaşık 50 hektarlık bir alana tekabül etmektedir.
- Mahallenin büyüklüğünü belirleyen bir diğer etken ise nüfustur. Bu açıdan mahalleler yüz yüze ilişki kurulabilecek 3500-5000 kişiden fazla olmamalıdır.
- Mahallenin sınırlarının tanımlanması ve bu alanların donatı alanı olarak işlevsel hale getirilmesi mahallelerin algılanması açısından önemlidir.
- Tepe, vadi gibi doğal oluşumlar kamusal açık alan olarak değerlendirilmelidir.
- Yüz yüze ilişkilerin kurulmasını destekleyecek mekansal tasarımlara önem verilmelidir.
- Mahalle, kendi içerisinde günlük ihtiyaçların karşılanabileceği bir alan olarak tasarlanmalıdır.
- Tüm yaş ve sosyal grupların erişebileceği bir mahalle tasarımı yapılmalıdır.

23-) Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan modern şehirciliğin ilkeleri Atina Kartası adı altında toplanmıştır. Detaylar için bkz: (Gökgür, 2005)

- Motorlu taşıt trafiği ile yaya yollarının nizami bir şekilde birbirinden ayrıldığı ve yaya erişiminin desteklendiği ulaşım ağları tasarlanmalıdır. (Erkan & Akın, 2011, s. 438-447)

Kentsel dönüşüme tabi tutulan mahalleler bu hususların göz önünde bulundurulması ile tasarlandığında geleneksel mahalle kültüründen miras kalan yapısal özelliklerin korunması ve yaşatılması daha mümkün olabilir. Büyük şehirlerde mahallelerin planlanmasında nüfus açısından üst sınırın 5.000 olarak öngörülmesi dikey yapılaşma nedeniyle gerçeklikten uzak olarak düşünülebilir olsa da yeni yapılaşmaya başlayan mahalleler için ideal bir hedef olarak görülmelidir.

Sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde mahallelerin çok unsurlu bir yapıya sahip olduğunu söylemek zor değildir. Bu unsurlar içerisinde toplumsal ve ahlaki meselelerin çok önemli olduğunu ve bunların yönetsel unsurları doğrudan veya dolaylı olarak etkilediğini söylemek gerekir. Buradan hareketle, mahallelerin yukarıda tarif edildiği gibi tasarlanması kimlik, aidiyet, dayanışma ve komşuluk gibi hususların temin edilmesine imkan sağlayacaktır. Bu durum ise mahalleleri yönetsel açıdan daha güvenli ve katılıma imkan veren birimlere dönüştürecektir. Öte yandan mahallelerin yukarıda belirtilen hususlardan uzak bir şekilde tasarlanması veya mevcut durumlarının düzeltilmemesi bir takım sonuçlar doğuracaktır. Bunlardan belki de en önemlisi insanların aidiyet hissi duymadıkları mahallelerinden daha güvenli, konforlu, donatı alanlarının son derece yakın olduğu ‘yeni yaşam alanlarına’ taşınmasıdır. Bu durumun mahalle açısından önemine ilerleyen başlıklarda değinilecektir.

2.3.1.2. 1980-2000 Arası Dönemde Muhtarlık Teşkilatı İle İlgili Yapılan

Düzenlemeler

1980 sonrası döneme yönetsel açıdan yakından bakıldığında o dönemdeki kamu yönetimi anlayışında yeniden yapılanma ihtiyacının ve isteğinin varlığı görülmektedir. Küresel gelişmelerden kaynaklı ortaya çıkan neticeler bu ihtiyacın hissedilmesine neden olurken aynı zamanda ihtiyaçların gerçekleştirilmesi neticesinde meydana gelecek bir takım gelişmeler de kamusal alandaki yeniden yapılanmayı devletin üst düzey yönetimi tarafından istenilir hale getirmiştir. Bu gelişmeler ışığında yerel yönetimlere karşı ilgi ve alaka artarken, yerel yönetimlerin özünde barındırması gereken temel unsurlarda değişiklikler meydana gelmiştir. Yönetsel açıdan böylesine yapısal değişikliklerin

yaşandığı bir dönemde mahalle muhtarlıkları açısından çeşitli fırsatlar değerlendirilememiş ve bugünkü işlevsizliğinin temelleri inşa edilmiştir.

Küreselleşme ile kamu hizmeti anlayışının yeni bir içerik kazandığı bu dönemlerde kamu yönetimi anlayışının eskiden beri devam ettirdiği yöntemlerle varlığını devam ettirmesi mümkün olmamıştır. Küresel sermaye sahipleri ulus ötesi ve çok uluslu şirketler vasıtasıyla devletlerin politik ve ekonomik yapılarında söz sahibi olmaya başlamışlardır (Ökmen, 2003, s. 29-32). İstekleri doğrultusunda hareket edecek yerel yönetimlerin, sermaye sahipleri için değerinin arttığı bu dönemlerde ulus-devletin varlığının sorgulandığı, yerelleşme kavramının ön plana çıktığı bazı raporlar ve çalışmalar görülmektedir. Bunlara örnek olarak Avrupa Yerel Yönetimleri Özerklik Şartı (AYYÖŞ), Rio Deklarasyonu, Habitat II Kent Zirvesi verilebilir. Aynı zamanda bu çalışmalar uluslararası açıdan mahalle yönetimini ilgilendirmesi nedeniyle önemlilik arz etmektedir (Palabıyık & Atak, 2002, s. 348).²⁴ Genellikle AYYÖŞ mahallelerin yerel yönetim organlarına dönüştürülmesine yönelik referans noktası olmuşken Rio Zirvesi sonrasında oluşan Yerel Gündem 21 ilkeleri ve Habitat II İstanbul Kent Zirvesi mahallelerin yapısal özelliklerine işaret etmişlerdir. Örnek olarak bakmak gerekirse Habitat II İstanbul Kent zirvesi sonunda hazırlanan, Ulusal Rapor ve Eylem Planının yaşanabilirlik ölçütlerinin çoğu doğrudan veya dolaylı olarak mahalleler ile ilgilidir. Palabıyık ve Atak'ın, 'yaşanabilir kentler için yaşanabilir mahallelerin oluşturulması' vurgusunun yapıldığı rapordan derlediği bazı ölçütler şunlardır; (Palabıyık & Atak, 2002, s. 350-351)

- Dayanışma ruhunun olduğu komşuluk ilişkileri
- Farklılıklar ile birlikte yaşayabilmek
- Kültür ve eğitim açısından mahallenin önderliği
- Ortak kullanım alanlarının mahalleli tarafından belirlenmesi
- Güvenliğin sağlandığı eğlence ve dinlenme alanları
- Yaşam ve sağlık hakkının üst seviyede tutulması

Netice olarak küreselleşen dünya yerel özerklik anlayışına ve bunlara paralel olarak bir takım ilkelere resmi belgelerinde yer vermiştir. Bunun sonucu olarak kanunlarda aksi belirtilmedikçe kamu hizmetlerinin halka en yakın birimlerce götürülmesi anlayışı kuvvet

24-) Ayrıca AYYÖŞ'ün amacı için bkz. (Keleş, 1998, s. 219)

kazanmıştır. Batı'yı kendisine örnek alan ulus-devletler de bu anlayış karşısında değişen kamu yönetimi anlayışına ayak uydurmaya çalışmışlardır (Keleş, 2001, s. 571).²⁵

İlgili döneme Türkiye özelinde bakıldığında kamu yönetiminde yeniden yapılanma amacını içeren Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA) ve Merkezi Nüfus İdaresi Projesi (MERNİS) görülmektedir. 1988-1991 yıllarını kapsayan KAYA projesinin (Kamu Yönetimi Araştırma Projesi Yönetim Kurulu, 1991) bir parçası olarak hazırlanan Yerel Yönetimler Araştırma Grubu Raporu'nda genel olarak yerel yönetimlerin iyileştirilmesiyle ilgili hususlara değinilmiş ve ayrıca mahalleyi ve muhtarlıkları ilgilendiren iki önemli konuya vurgu yapılmıştır. Bunlardan ilki belediye meclis üyeleri seçiminde mahallelerin seçim çevresi olarak değiştirilmesi teklifidir. İkincisi ise mahalle muhtarının ve ihtiyar heyetinin mahalle halkınca tanınmaması ve siyasi gücünün olmaması sebebiyle partilerin, muhtarları aday olarak göstermesi önerisidir. Bu önerideki temel amaç şu şekilde izah edilebilir; seçilme kaygısı yaşayacak olan partiler, donanımlı kişileri muhtar adayları olarak gösterecek, bu da mahalle yönetiminin lehine bir durum oluşturacaktır (Palabıyık & Atak, 2000, s. 26-28). MERNİS projesine bakıldığında ise merkezi idarenin güvenlik kaygılarıyla başlatmış olduğu bir proje olarak yorumlanabilir. İlgili proje ile nüfus kayıtlarını da içeren elektronik veri tabanlarının oluşturulması ve muhtarların sağladığı birçok hizmetin elektronik ortamda sunulması hedeflenmiştir.

Kamu yönetimi anlayışında meydana gelen değişimler beraberinde yerel yönetimleri de etkilemiştir. Yeni sağ politikalarla birlikte refah devleti uygulamalarının yerini piyasa mekanizmasını ön plana çıkaran uygulamalar almıştır. Yerelliğin içinin ve kendisinin değişime uğradığı bu yıllarda, bir dönem öncesinde kolektif tüketim araçlarını sağlamakla görevli olan yerel yönetimler, yukarıda bahsedilen gelişmelerle birlikte yerelleşme adı altında daha çok sermaye sahiplerinin isteklerini karşılamaya başlamıştır (Şengül, 2009, s. 83-94). Belediye yapılanmalarında desentralist eğilimlerin (Aydınlı, 2003, s. 75)²⁶ görüldüğü bu dönemlerde belediyelerin dayanağı olan toplumsal zemin değişime uğramıştır.

Hem uluslararası hem de ulusal mecrada yerellik söylemlerinin yükselmesine rağmen bu yıllarda Türkiye'de yerel yönetimlerin parlatıldığı kadar güçlülüğünden bahsetmek

25-) Bu konuyla ilgili Alada, Batı'daki şartların sağlanmadığı bir düzlemde siyasal ve yönetsel kurumların biçimsel özerkliğinin toplumu merkez ve yerel olmak üzere iki hegomanik güç arasında sıkışmaya sürüklediğini veya bu potansiyeli her zaman taşıdığını belirtir. Bkz. (Alada A. B., 2008, s. 21)

26-) Ayrıca 1980 sonrası belediyecilikle ilgili kronolojik bir yaklaşım için bkz: (Alada A. B., 2001, s. 169-204)

mümkün değildir. Nedeni ise bir yerel yönetim mekanizmasının gücünün ölçüm kıstaslarının neler olması gerektiğiyle alakalıdır. Yerel yönetimlerin güçlülüğü, bulunduğu dönemde sosyo-ekonomik olarak yüklendiği işlevler açısından değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında kapitalist yeniden üretim koşullarını yerine getiren, özelleştirme uygulamaları için bir ara durak olarak görev yapan yerel yönetim anlayışının gerçek işlevinden uzakta olduğu rahatlıkla söylenebilir (Güler, 2013, s. 159, 255). Öyle ki bu dönemde, "...kamu hizmetini sunan kuruluş ile hizmetten yararlananlar arasındaki ilişkilerde, yurttaş ya da kenttaş kavramının yerini müşteri kavramı..." (Keleş, 2001, s. 568) çoktan almaya başlamıştır.

Kentsel hizmetlerin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğinin vurgulandığı bu yıllarda, kentin köklü bir parçası olarak varlığını sürdüren muhtarlık kurumunun geliştirilmesi gerektiğinin farkına varılmıştır. Yerel yönetimlerin kılcak damarları olarak görev yapan muhtarlık teşkilatıyla ilgili kalkınma planlarında, hükümet programlarında ve bir takım kanun tasarılarında bu gelişimi sağlayacak adımlar atılmaya çalışılmıştır. Birçoğu sadece kağıt üzerinde kalacak olsa da bu çalışmaların muhtarlık teşkilatını özne olarak kabul etmesi dahi muhtarlık teşkilatının önemine işaret etmek için yeterlidir.

İncelenen zaman dilimindeki 4 beş yıllık kalkınma planının sadece sonuncusu olan VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında bir takım kanunlarda değişiklik yapılacağına değinilmekle yetinilmiştir. Mahalle muhtarlıklarıyla ilgili kalkınma planlarına girecek olan ilk ciddi söylem VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer almıştır. Mahalli idareler başlığı altında, "Mahalle muhtarlıklarının, gelişen yerleşim düzeni içinde işlevi artırılarak, dönüşümlü olarak belediye meclislerinde üye olmalarının sağlanacağı" (SBB - Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005) belirtilmiştir.

Genel olarak bu ve benzeri söylemlerin ötesine geçemeyen kalkınma planlarının yanı sıra hükümet programlarında da muhtarları ilgilendiren vaatlerde bulunulmuştur. 43. Dönem 6. Demirel Hükümeti Programı'nda, "muhtarların vatandaşlarımıza daha hızlı ve verimli hizmet götürmesi sağlanacaktır." denilmiştir. 49. Dönem 7. Demirel Hükümeti Programı'nda (TBMM - 49. Dönem Hükümet Programı, 1991-1993), "Muhtarlar, ihtiyar heyeti, il genel meclislerinin ve belediye meclislerinin yetkileri arttırılacak ve yerel kaynakların bir bölümü bunlara tahsis edilecektir." şeklinde açıklamada bulunulmuştur. 50. Dönem Çiller Hükümeti Programı'nda (TBMM - 50. Dönem Hükümet Programı,

1993-1995) da yine aynı vaatler sıralanmış ve kapsamlı yerel yönetim düzenlemelerine gidileceğinden bahsedilmiştir. Son olarak 57. Ecevit Hükümeti Programı'nda ise “köy ve mahalle muhtarlarının yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenecektir” (TBMM - 57. Dönem Hükümet Programı, 1999-2002), denilmiş ve MERNİS projesinin tamamlanacağına vurgu yapılmıştır.

Böyle bir konjonktürde mahalle muhtarlıkları ile ilgili bir takım düzenlemelere ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. 1989 tarihinde Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Ön Raporunda mahalle yönetiminin belediyelerin yardımcı organı olması gerektiğinden bahsedilmiştir (Palabıyık & Atak, 2002, s. 344). 1992 yılında hazırlanan Mahalle Muhtarlığı Kanun Tasarısı'nı da bu yöndeki gerekliliklere cevap verilmek istenilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından meclise sunulan ve Kasım 1995 ayında erken seçimle birlikte kadük olan tasarıda mahalle muhtarlıklarının sorunlarıyla ilgili 5 hususa değinilmiştir. Bunlar;

1. Mahalle kurulmasıyla ilgili kanunda hane sayısı belirtilmediği için fazla haneden oluşan mahallelerde hizmetleri yürütmede sıkıntıların oluşması,
2. Muhtarların seçimle görevinin başına geçmesine rağmen temsilcilik görevinin yasalarda belirtilmemiş olması,
3. Mahalle muhtarlarının yeterli fiziki imkanlardan mahrum bir şekilde görev yapmaya çalışması,
4. Aldıkları ücretlerin yetersiz olması,
5. Muhtarlığı düzenleyen kanunların o günün gereksinimlerine yanıt vermede yetersiz kalmış olması ve hükümlerinin çoğunun kaldırılmasıdır. (Yalçındağ, 1998, s. 49)

Tasarı yukarıdaki sorunlara değinmekle yetinmeyip bu sorunların çözümleri için şu önerilerde bulunmuştur;

1. Mahalleler, yardımcı bir kuruluş olarak merkezi yönetimin ve yerel yönetimin hizmetinde olmalıdır.
2. Mahalle oluşturabilmek için en az 400, en çok 2000 hanenin olması gereklidir.
3. Mahallenin temsilcisi olarak muhtarlara gerekli önemin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
4. İhtiyar kurulunun adı mahalle kurulu olarak değiştirilmiştir.
5. Mahalle yönetiminin merkez yönetimini ilgilendiren görevleriyle ilgili genel başlıklar sayılmış, ayrıntılar için ilgili yasalara referans verilmiştir. (Yalçındağ, 1998, s. 50-51)

Yönetişim kavramının Türkiye’de filizlendiği bu dönemlerde muhtarlıkları ilgilendiren ve yerinden yönetim ilkelerini esas alan bir takım kanun tasarıları hazırlanmıştır. 1996 ile 2000 yılları arasını kapsayan bu tasarılar muhtarlık kurumu mahallenin temsilcisi, merkezi yönetim ve yerel yönetimlerinde yardımcısı konumuna oturtulmaya çalışılmıştır. 1999 yılı Aralık ayı taslağında muhtarların, belediyenin ihtisas komisyonlarına katılabileceği fakat oy hakkı olmayacağı belirtilmiştir (Palabıyık & Atak, 2002, s. 345-346). Tasarıların genelinde, belediyelerin muhtarlıklar için bütçelerine ödenek koyabileceğinin yanı sıra araç, gereç ve muhtarlık binası gibi çeşitli yardımlarda da bulunabileceği belirtilmiştir.

Bu dönemdeki tasarılar ile bir takım değişikliklere tabi tutulmaya çalışılan muhtarlık teşkilatı, dönemin popüler söylemleriyle yan yana gelmiş; yazında, “yerel yönetim” statüsünde ele alınmalı şeklinde romantik düşünceler dile getirilmiştir. Netice olarak 2000’li yıllara gelindiğinde hala muhtarlık teşkilatının halkın fiili temsilcisi mi yoksa idarenin yasal temsilcisi mi olduğu net bir şekilde belli değildir. Muhtarlığı ilgilendiren düzenlemelerin yetersizliği ve güncel uygun revize edilememesi başlı başına bir sorunken bununla birlikte birde hızlı kentleşme ve bunun getirdiği toplumsal ilişkilerdeki farklılaşma, kent yönetimleriyle pek bağlantısı kalmayan veya oldukça zayıf ilişkiler içinde olan mahalleler ve mahalle muhtarlıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durumun günümüzdeki yansımalarına bir sonraki başlık altında değinilecektir.

2.3.1.3. 2000’lerden Günümüze Kadar Geçen Süreçte Yapılan Düzenlemeler

Muhtarlık kurumunu ilgilendiren düzenlemeleri tarihsel bir kesit ile aktarmaya çalıştığımız çalışmamızın son kısmına gelinmiş olunmasına rağmen doğrudan muhtarlıkları ilgilendirdiği öne sürülebilecek bir düzenleme bütünü 2000’li yılların başında bulunmamaktadır. Daha çok dolaylı düzenlemelerin, başka bir deyişle yerel yönetimleri ilgilendiren hususların ele alındığı düzenlemelerden etkilenen unsur durumunda olan mahalle ve mahalle muhtarlıkları için şu düzenlemeler dikkat çekmektedir;

- Mahallenin tanımının yapıldığı, yönetiminin muhtar ve ihtiyar heyetinden oluştuğu ve muhtarın görevlerinin sıralandığı 13 Temmuz 2005 tarihindeki 5393 sayılı Belediye Kanunu doğrudan mahalle ve yönetimini ilgilendiren maddeye sahip olması açısından önemlidir. Muhtarlıklar kent konseylerine katılabilmekte ve ayrıca belediye meclisinin

üyeleriyle oluşturulan ihtisas komisyonlarının toplantılarına katılıp görüş bildirebilmektedir (Mevzuat - 5393 Sayılı Kanun, 2005).

- 2004 yılındaki 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu kapsamında yapılan düzenlemeler ile büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde yer alan orman köyleri hariç olmak üzere tüm köyler, tüzel kişilikleri kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür (Mevzuat - 5216 Sayılı Kanun, 2004).
- 2008 yılındaki 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun ile mevcut büyükşehirlerin içerisinde kalan 283 ilk kademe belediyesi, 200'ü aşkın mahalleye dönüştürülmüştür (Mevzuat - 5747 Sayılı Kanun, 2008).
- Bu dönemde muhtarlıkların maaşlarında çeşitli iyileştirmeler yapılmış olursa da 2108 sayılı Kanun genel hatlarıyla geçerliliğini korumaktadır.
- 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun bir takım kökten değişiklikleri içermesi sebebiyle hem çok tartışılmıştır hem de yapısal değişiklikler barındırmasından dolayı mevcut mahalle sayısını değiştirmiştir (Mevzuat - 6360 Sayılı Kanun, 2012). Bu bağlamda en dikkat çekici husus kamu tüzel kişiliğine sahip olan belediyelerin ve köylerin mahallelere dönüştürülmesidir.²⁷ DETSİS sisteminden güncel mahalle muhtarlığı verilerine ulaşılabilmektedir (DETSİS, 2024).
- 27 Ocak 2015 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Sarayında ilki gerçekleştirilen mahalle muhtarlarıyla toplantı bir anda muhtarlık kurumunu o dönemin popüler konusu haline getirmiştir. Demokrasi ve yerel yönetimlerin öneminin vurgulandığı bu toplantıların zemininde yatan siyasi mesajlar ve seçim dönemlerinin getirdiği iç dinamikler ayrı bir çalışmaya konu edinilebilecek içeriktedir (Muhtar Bilgi Sistemi, 2024).
- İçişleri bakanlığı tarafından oluşturulan muhtarların istek, görüş ve önerilerini iletebilmeleri amacıyla geliştirilen muhtar bilgi sistemi 2015 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Muhtar Bilgi Sistemi, 2024).
- 2023 yılındaki seçimlerde 2972 sayılı kanunun ilgili maddelerine referanslar verilerek YSK 2023/1567 kararı ile seçim usulüyle ilgili tarifler ve yönlendirmelerde

27-) Mahalleye dönüştürülen köylerde yaşanan bazı problemler ve köy halkının tabi tutulduğu mali yükümlülükler sonrasında yeni bir arayış olarak “kırsal mahalle” veya “kırsal yerleşik alan” hususu için bkz. (Kılıç & İpek, 2022, s. 5)

bulunulmuştur (YSK - 2023/1567 Sayılı Karar, 2023). İlgili karar incelendiğinde, yakın geçmişteki kanuni düzenlemeler ile dağımık seçim çevrelerine dönüşen mahallelerdeki seçim süreçlerinin hatırlatılması ve bir düzene oturtulması amaçlandığı izlenimi oluşmaktadır.

2.3.2. Yeni Yaşam Alanları Olarak Site Tarzı Yerleşimler

Küreselleşme çabalarını takip eden süreçte sermayenin ve ekonomik hareketliliğin odak noktası haline gelen şehirlerde inşaat sektörü kendisini ön planda konumlandırmıştır. Bu durum kentlerin fiziksel dokularını değiştirdiği gibi aynı zamanda kentlerde yeni yaşam alanlarını ortaya çıkartmaya başlamıştır (Görgülü, 2016, s. 165-168). Bu yapısal değişiklikte en dikkat çeken husus barınma ihtiyacını karşılamak için inşa edilen apartmanlar yerine tüketimin ön planda tutulduğu toplu konutların inşa edilmeye başlanmasıdır²⁸.

Son yıllarda, özellikle büyük şehirlerde, geleneksel mahalle dokusundan farklılaşan, çevresi genellikle duvar veya benzeri fiziki engellerle çevrili, giriş çıkışları kontrollü ve belirli sosyal donatılara sahip site tarzı yerleşimlerin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. "Kapalı yerleşimler" olarak da adlandırılan bu konut alanları, Türkiye'nin kentleşme sürecinde önemli bir yer edinmiş ve barınma tercihlerinde yeni bir boyut oluşturmuştur. Bu tür yerleşimlerin ortaya çıkışında, hızlı kentleşmenin getirdiği bazı sorunlar, artan güvenlik endişeleri ve bireylerin daha yüksek yaşam standartlarına ulaşma isteği gibi çeşitli faktörler etkili olmuştur.

TÜİK'in 2022 yılı verileri, ülke nüfusunun %93,4 gibi önemli bir oranının il ve ilçe merkezlerinde yoğunlaştığını göstermektedir (TÜİK, 2022). Bu yüksek kentleşme oranı, kentsel alanlarda artan konut talebini tetiklemekte ve site tarzı yerleşimler, bu talebe niceliksel bir yanıt sunmanın yanı sıra, güvenlik ve sosyal olanaklar gibi faktörleri de ön plana çıkararak tercih edilen bir konut modeli olarak yükselmektedir. Dolayısıyla, bu yerleşim türünün yaygınlaşması, hem demografik değişimlerin bir sonucu hem de kentsel konut piyasasının dinamiklerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

28-) TOKİ'nin 1984'teki kuruluşu, Türkiye'de konut sektörünün gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. TOKİ, özellikle alt ve orta gelir gruplarına yönelik sosyal konut projelerinde site modelini sıkça kullanmıştır. TOKİ'nin sosyal konut projelerinde "mahalle konsepti"ni benimsemesi, bu projelerin sadece barınma ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı da hedeflediğini gösterse de (TOKİ, 2025) kapital sermaye kente başka açıdan bakmayı tercih etmiştir.

Yukarıda bahsi geçen değişim sürecinin en meşru destekleyicisi ise kentsel dönüşüm söylemidir. İçinde barındırdığı deprem riski gerçekliğinden dolayı sermayenin işini kolaylaştıran kentsel dönüşüm argümanı, kent merkezlerindeki yeniden yapılanma faaliyetleri ile zaten değerli olan mekanları daha da değerli hale getirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak toplu yaşam alanları şehirlerin çeperlerine taşınmış ve hem bir zorunluluk hem de tüketim toplumuna hizmet edecek şekilde insanların temel gereksinimlerini karşılayabilen kapalı siteler inşa edilmiştir.

Site tarzı yerleşimlerin artan popülaritesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Güvenlik kaygıları, bu tür yerleşimleri tercih etmede önemli bir faktördür. Kentlerdeki genel güvenlik algısıyla ilgili sorunlar, insanların kendi yaşam alanlarında daha güvende hissetme ihtiyacını artırmaktadır. Ayrıca, site içindeki sosyal olanaklar (yüzme havuzları, spor salonları, parklar vb.) ve sunulan yaşam tarzı da bu yerleşimlerin çekiciliğini artırmaktadır. Birçok kişi, sitelerin daha yüksek inşaat kalitesine ve daha iyi bakım standartlarına sahip olduğuna inanmaktadır. Gelişmekte olan bölgelerdeki iyi yönetilen sitelerde mülk değerinin artma potansiyeli de yatırımcılar için bir cazibe unsuru olabilmektedir. Son olarak, yaşam tarzı dergileri ve küresel trendlerin etkisiyle site tarzı yaşamın modern ve arzu edilen bir seçenek olarak algılanması da popülaritesini artırmaktadır.

Prestijli yaşam tarzlarının satıldığı ve bir hayli alıcısının var olduğu bu alanlar yeni sosyal yaşam biçimlerini ortaya çıkarttığı gibi istenilmeyeni dışlayıcı bir etkiye de sahiptir. (Kurtuluş, 2003, s. 86-87) Kalabalık aile kavramından uzak, yalnız bir birey olarak hayata tutunmaya çalışan insanlar için bahsi geçen yeni yaşam alanları hem mahalle baskısından kaçınmanın hem de sosyal imkanlara toplu olarak ulaşılabilmenin yeni adresleri olmuştur (Güven & Kar, 2013, s. 31). Genel tabloya bakıldığında, bu adreslerde yaşayan bireylerin çoğunluğu yakın komşularının isimlerini bilmediği gibi, asansörlerde selamlaşmanın ötesine de pek geçmeyi tercih etmemektedirler. Hayatının büyük bir kısmını eviyle işi arasında geçiren, sosyalleşmek için site yapılarının imkanları dışındaki alanlara pek ihtiyacı olmayan bireylerin mahalle kültürü ve mahalle yönetimleriyle de pek bir ilişkisi kalmamıştır.

Kapalı sitelerin çoğalmasıyla birlikte, ilgili lokasyonlardaki kalabalık insan topluluğuna hizmet edecek ve elbette insanların tüketim yapmalarına olanak sağlayacak fonksiyonlarda sermayenin mekânsal izdüşümleri olarak görülebilecek alışveriş

merkezlerinin özellikle 2000’li yıllardan sonra çok sayıda ortaya çıktığı görülmüştür. Mahallelerde bulunan küçük esnafları ekonomik açıdan olumsuz etkileyen bu yeni mekanlar kentleri küresel kent yapma iddiaları sayesinde şehirlerin en merkezi yerlerindeki konumlarını elde etmişlerdir. Geleneksel mahallelerde merkeze inşa edilen camii ve ticaret merkezleri, içinde birçok yabancı menşeli firma barındıran alışveriş merkezlerine konumlarını bırakmıştır. Toplumun dinamiklerini oluşturan herhangi bir derdi içerisinde barındırmayan, merkeze tüketmeyi ve sermayeyi koyan bu oluşumlar mahallenin geleneksel yapısını ve dayanışma kültürünü derinden etkilemiştir.

2.3.2.1. Site Tarzı Yerleşimlerin Avantajları

Site tarzı yerleşimlerin en belirgin avantajlarından biri, sundukları gelişmiş güvenlik önlemleridir. Bu yerleşimler genellikle kontrollü giriş çıkış noktalarına, 24 saat görev yapan güvenlik personeline ve kamera sistemleri gibi teknolojik altyapılara sahiptir. Bu fiziki güvenlik katmanları, site sakinlerine daha güvenli ve kontrollü bir yaşam ortamı sunarak, özellikle büyük şehirlerin karmaşası ve beraberinde getirdiği güvenlik sorunlarından uzaklaşmak isteyenler için cazip bir seçenek oluşturmaktadır.

Bazı araştırmalar, site tarzı yerleşimlerde yaşayanların, kendilerini ve ailelerini daha güvende hissettiklerini ve bu durumun özellikle çocuklu aileler için önemli bir tercih sebebi olduğunu göstermektedir (Tekeli & Keş, 2024, s. 52-53). Ayrıca, bazı sakinler için benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip homojen gruplarla bir arada yaşama tercihi de bu yerleşimlerin bir avantajı olarak değerlendirilebilmektedir (Onur, 2020, s. 206). Nüfusun hızla arttığı kentlerde güvenlik ihtiyacının da artması, site tarzı yerleşimleri giderek daha çekici bir alternatif haline getirmektedir. Bu kontrollü ve güvenli ortam, sakinlerin gündelik yaşamlarında daha huzurlu ve rahat olmalarına olanak tanımaktadır. Site tarzı yerleşimler, güvenlik avantajlarının yanı sıra, sakinlerine çeşitli sosyal imkanlar ve aktiviteler de sunmaktadır. Bu imkanlar arasında genellikle yüzme havuzları, fitness merkezleri, parklar, çocuk oyun alanları gibi ortak kullanım alanları bulunmaktadır. Bu tür sosyal donatılar, site sakinlerinin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri, spor yapabilecekleri ve sosyalleşebilecekleri mekanlar sunarak yaşam kalitelerini artırmayı hedeflemektedir. Bazı projelerde organize sosyal aktiviteler ve komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye yönelik etkinlikler de düzenlenebilmektedir. Hatta bazı site tarzı yerleşimlerin, geleneksel Türk mahallelerindeki komşuluk ilişkilerini modern bir şekilde

yeniden canlandırma amacı taşıdığı belirtilmektedir (Altun, 2010, s. 218). Site içindeki bu zengin sosyal olanaklar, sakinlerin temel ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra, sosyal etkileşim ve rekreasyon imkanlarına kolayca ulaşabilmelerini sağlayarak, siteyi küçük ölçekli birer çekim merkezi haline dönüştürebilmektedir. Bu durum, özellikle şehir merkezindeki yoğun yaşam temposundan uzaklaşmak isteyenler için önemli bir avantaj sunmaktadır.

Başka bir husus ise; site tarzı yerleşimlerde yaşayanların çoğu, bu yaşam biçiminin kendilerine daha yüksek bir yaşam kalitesi sunduğuna inanmasıdır. Gelişmiş güvenlik önlemleri, çeşitli sosyal imkanlar ve belirli bir ayrıcalık hissi, bu algının temelini oluşturmaktadır. Sakinler, bu tür yerleşimleri genellikle şehrin yoğunluğundan ve olumsuzluklarından uzak, daha huzurlu ve güvenli bir yaşam arayışı içinde tercih etmektedirler (Berköz, 2012, s. 175). Site içinde sunulan kuru temizleme, market gibi günlük hayatı kolaylaştıran hizmetler de yaşam kalitesi algısını olumlu yönde etkilemektedir. Yapılan bazı araştırmalar, site tarzı yerleşimlerde yaşayanların konut ve çevre memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğunu ve bu durumun genel yaşam kalitelerine olumlu katkı sağladığını göstermektedir (Tekeli & Keş, 2024, s. 54-56). Bu bağlamda, kontrollü ortam ve çeşitli olanaklar sayesinde site tarzı yaşam, geleneksel şehir konutlarına kıyasla daha iyi bir yaşam standardı sunma potansiyeline sahip olarak algılanmaktadır.

2.3.2.2. Site Tarzı Yerleşimlerin Dezavantajlar

Site tarzı yerleşimlerin sunduğu avantajların yanı sıra, beraberinde getirdiği bazı dezavantajlar da bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri, sosyal ayrışma ve ötekileştirme potansiyelidir. Bu tür yerleşimler, fiziki sınırları ve kontrollü giriş çıkışları sayesinde sakinlerini dış dünyadan belirli ölçüde soyutlayarak, sosyal etkileşimi sınırlandırabilir ve kent nüfusunun geri kalanıyla aralarındaki sosyal mesafeyi artırabilir. Özellikle orta ve üst gelir gruplarına hitap eden bu yerleşimler, farklı sosyo-ekonomik gruplar arasındaki sosyal mesafenin artmasına neden olabilir (Karadağ & Durukan, 2022, s. 213). "Kale toplulukları" olarak da nitelendirilebilen bu yapılar, kamusal alanların kullanımını kısıtlayarak kentsel yaşamın sosyo-kültürel kalitesini olumsuz etkileyebilir (Berköz, 2012, s. 173). Homojen yaşam alanlarının yaratılması, sosyal çeşitliliğin azalmasına ve site sakinlerinin site dışındaki bireylere karşı bir tür yabancılık hatta korku

beslemesine yol açabilir. Bu durum, kentin bütününe aidiyet duygusunun zayıflamasına ve sosyal kutuplaşmanın artmasına katkıda bulunabilir.

Site tarzı yerleşimlerde yaşayanların karşılaştığı önemli dezavantajlardan biri de genellikle yüksek olan aidat maliyetleridir. Sunulan güvenlik hizmetleri, sosyal donatılar ve diğer ortak giderler, düzenli olarak ödenmesi gereken yüksek miktarlarda aidatlara yol açabilir (Ateş & Yıldız, 2022, s. 53). Bu aidatların belirlenmesi, toplanması ve yönetimi konusunda site sakinleri arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ve tartışmalar yaşanabilir. Site yönetiminin seçimi, şeffaflığı ve etkinliği de önemli bir sorun alanı olabilir ve bu konuda yaşanan problemler sakinlerin memnuniyetsizliğine neden olabilir. Ayrıca, site yönetimi ve aidat ödeme yükümlülükleri ile ilgili yasal düzenlemeler de karmaşık olabilir ve hukuki anlaşmazlıklara yol açabilir.

Başka bir husus ise sitelerin genellikle daha geniş arazilere ihtiyaç duymaları sebebiyle, kent merkezlerinden uzak, çevre bölgelerde konumlanma eğiliminde olmalarıdır. Bu durum, site sakinleri için ulaşım zorluklarına ve kent merkezine ulaşım sürelerinin uzamasına neden olabilir. Özellikle toplu taşıma imkanlarının kısıtlı olduğu durumlarda, sakinler özel araçlarına bağımlı hale gelebilirler, bu da ek maliyet ve çevresel etkilere yol açabilir. Bazı durumlarda, bu yeni yerleşim bölgelerinde toplu taşıma altyapısı yetersiz kalabilmektedir. Şehir merkezinin yoğun temposundan uzaklaşmak bazı sakinler için tercih sebebi olsa da, iş, eğitim, sağlık ve kültürel etkinlikler gibi temel hizmetlere erişimde yaşanan zorluklar önemli bir dezavantaj oluşturabilir.

Geleneksel mahalle yapısı açısından bakıldığında ise site tarzı yerleşimlerin kapalı yapısı, sosyal izolasyona ve geleneksel komşuluk ilişkilerinin zayıflamasına yol açma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Güvenlik ve mahremiyet odaklı yaşam tarzı, komşularla daha az samimi ilişkilere ve daha içe dönük bir yaşama yol açabilir (Taş & Sağlam, 2020, s. 11-12). Bu tür yerleşimlerin sınırları içinde yaşayanlar, farklı sosyal çevrelerle etkileşimleri azaldığı için, geniş kent yaşamına aidiyet duygularını kaybedebilirler.

Ayrıca site tarzı yerleşimler, geleneksel kentsel dokuda kamusal olan birçok alanı özelleştirme eğilimindedir. Site içindeki sosyal donatılar ve ortak kullanım alanları, genellikle sadece site sakinlerinin kullanımına açık olup, bu durum kentsel yaşamın sosyo-kültürel kalitesini olumsuz etkileyebilir. Kentlerde herkesin erişebileceği kamusal alanların azalması, toplumsal etkileşim ve bütünleşme açısından sorunlar yaratabilir. Site

tarzı yerleşimlerin güvenlik ve ayrıcalık odaklı yapısı kamusal alanların kent sakinlerinin geneli için erişilebilirliğinin azalmasına neden olabilir.

3. BÖLÜM: SAKARYA İLİNE GENEL BİR BAKIŞ VE MUHTARLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELER

3.1. Sakarya İli Hakkında Genel Bilgiler

Sakarya ili sahip olduğu tarihsel kültürü, coğrafi konumu, önemli su kaynakları, zengin tarım alanları ve yaşadığı göç süreçleri ile ön plana çıkan tarihi bir şehirdir. Öyle ki Bizans öncesi ve dönemi eserlerinin yanı sıra İstanbul'a sefer düzenleyen Arap kavimlerinin eserlerine ve yakın geçmişteki Osmanlı eserlerine rastlamak mümkündür²⁹.

“Roma ve Osmanlılar döneminde, iktisadi ve siyasi büyük projelerin parçası olan Sakarya esas büyümeyi imparatorluğun son dönemleri ve Cumhuriyet döneminde yaşamış, mütevazı bir yerleşimden büyük bir kente dönüşmüştür. Sakarya'daki büyüme, ekonomik kalkınmanın yanı sıra esas itibarıyla aldığı göçlerle alakalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması üzerine Kafkasya'dan Kırım'a, Bosna'dan Yunanistan'a kadar kaybedilen topraklardaki müslüman nüfusun Anadolu'daki en önemli sığınaklarından biri Sakarya yöresi olmuştur. Göçmenlerle şehre taşınan geniş bir coğrafyanın hafızası ve kültürel zenginlik, şehrin en önemli birikimi olmuş ve Sakarya, farklı kültürleri uyum ve barış içinde harmanlamış örnek bir şehir vasfını kazanmıştır. Bu sebeple Sakarya'nın tarihi yalnızca bir şehrin tarihi değil, aynı zamanda uzak veya yakın coğrafyalardan şehre göç etmiş insanların, toplulukların, şehirlerin, kültürlerin ve inançların da tarihidir.” (OSAMER, 2024)

Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönemindeki konumuna bakıldığında Sakarya ili, kendine bağlı köyler ve mezralardan oluşan bir yerleşim yeri olarak değil, Osmanlı idari yapısının temelini yansıtan Kocaeli sancağına bağlı bir yerdi. Başka bir deyişle, 18. Yüzyıl öncesine ait incelenen tahrir defterlerinden anlaşılabileceği üzere mahalle yapısının görülmediği, geçiş güzergahında bulunan idari bir birimdi (Öztürk, 2005, s. 226-227). 1800'li yıllara gelindiğinde, dönemin vergi toplamak maksadıyla tutulan temettuat defterleri üzerinden yapılan detaylı incelemeler ile Kocaeli sancağı içerisinde yer alan Adapazarı kazasında 9 mahalle ve 30 köyün bulunduğu kayıtlarda görülmektedir. 1890 yılına gelindiğinde, hala kaza durumunda olan Adapazarı'nın Sapanca, Hendek ve Akyazı nahiyelerinin var olduğu görülmektedir (Narin R. , 2014, s. 19). 1899 yılında Haydarpaşa-Ankara arası inşa edilen tren yolunun Arifiye durak noktası Adapazarı'nın gelişmesinde

29-) Sakarya bölgesinde yapılan arkeolojik çalışmalar ve dikkat çeken örnekler için bkz. (Beksaç & Beksaç, 2019)

önemli rol oynamıştır (Narin R. , 2014, s. 155). Bir diğer önemli nokta ise özellikle 20. yüzyılın başlarında hem bölgeye hem de çevredeki diğer ovalara yerleştirilen muhacirlerin ticari faaliyetleri geliştirmiş olmasıdır (Şahin & Türüt, 2024, s. 1580-1583). Sakarya iliyle ilgili ön plana çıkan başka bir husus ise depremlerdir. Verimli topraklara sahip olan Sakarya, Cumhuriyet döneminde 1943, 1957, 1969 ve 1999 tarihlerinde büyük depremlere sahne olmuştur (Unat, 2018, s. 368). Beraberinde büyük acılar getiren bu depremler, şehrin yatayda inşa edilmesinin en önemli unsurlarından biridir. (Sünbül, Dağdeviren, Gündüz, & Arman, 2007, s. 441) Son depremin ardından kentin ihtiyaçlarının hızlı karşılanabilmesi amacıyla 6 Mart 2000 tarihinde, 593 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Adapazarı Büyükşehir belediyesi kurulmuştur (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2024). Ayrıca, şehir merkezi Camili, Karaman ve Korucuk köylerinin bulunduğu bölgeye doğru taşınmak istenilmiştir. Valilik ve adliye gibi idari hizmet binaları da bu bölgeye kurulsa da istenilen etki tam olarak alınamamış, Adapazarı merkezindeki ticari faaliyetlerinin yoğunluğu şehrin tam olarak yeni yerleşim bölgesine kaymasına engel olmuştur (Döker & Gül, 2019, s. 76).

2024 yılı itibarıyla Sakarya ilinde 1 Büyükşehir Belediyesi, 16 İlçe Belediyesi ve 705 Mahalle Muhtarlığı bulunmaktadır. (DETSİS, 2024) Sakarya'nın Serdivan ilçesi barındırdığı Üniversitesi, lüks konutları ve çeşitli alışveriş merkezleriyle ilgi odağı konumundadır. Adapazarı ilçesi, Sakarya'nın merkez ilçesi olması yanı sıra ticaret ve iş merkezlerine sahip olması açısından önemlidir. Sapanca ilçesi turizm, Arifiye ve Erenler ilçeleri büyük sanayi tesisleri, Geyve ve Pamukova ilçeleri tarım alanları, Akyazı, Kuzuluk ve Taraklı ilçeleri ise potansiyelinin gerisinde kalmış jeotermal turizm alanları ile dikkat çekmektedir.

Her açıdan çok renkliliği içinde barındıran Sakarya, tarihsel zenginliği, yaşadığı doğal afetler sonrası yeni inşa süreçleri, kır-kent oranının kentten yana sürekli artması, tarihsel göç süreçleriyle ilgili tecrübeye sahip olması ve geleneksel ile modern arasındaki geçişin soft olarak yaşandığı iyi bir örnek olması nedeniyle hipotezimizin doğruluğunun incelenmesi açısından seçilmiştir.

3.2. Sakarya İli Kentleşmesinin 1999 Depremi Öncesi ve Sonrası Dönüşümü

17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Marmara Depremi, merkez üssü Gölcük olmasına rağmen, Sakarya ve özellikle de Adapazarı şehri üzerinde yıkıcı bir etki

oluşturmuştur. Binlerce insanın hayatını kaybettiği, on binlerce binanın yıkıldığı veya ağır hasar gördüğü bu deprem, Sakarya'nın kentleşme sürecinde bir dönüm noktası olmuştur.

1999 depremi öncesinde Sakarya, demografik yapısı, yerleşim özellikleri, ekonomik faaliyetleri ve altyapısı ile kendine özgü bir kentleşme profili sergilemiştir. Demografik açıdan bakıldığında, Sakarya'nın nüfusu 1999 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. Özellikle kırsal kesimden kent merkezlerine doğru yaşanan göçler, şehirdeki nüfus yoğunluğunu önemli ölçüde artırmıştır. Türkiye genelindeki kentleşme oranlarındaki yükseliş trendi, Sakarya için de geçerli olmuş, 1965'te %34,4 olan kentsel nüfus oranı 1990'da %59'a ulaşmıştır (Kızıroğlu, 2017, s. 12). Bu demografik değişimde, 1948-1951 yılları arasında Avrupa esir kamplarından getirilen Türk-Müslüman mültecilerin Sakarya'ya yerleştirilmesi gibi tarihi göç hareketlerinin de etkisi bulunmaktadır (Alpan, 2011, s. 79).

Sakarya'nın coğrafi konumu, Kuzey Anadolu Fay Hattı'na yakınlığı nedeniyle sismik risk taşıyan bir bölge olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 1999 depremi öncesinde kente ait yürürlükte olan imar planı 1985 yılına aittir. Serdivan için daha önceki yıllarda (1964, 1969, 1976) yapılmış ve revize edilmiş imar planları ayrıca bulunmaktadır. Bu durum, kentin gelişimini yönlendiren planlama süreçlerinin deprem öncesinde de mevcut olduğunu gösterse de dönemin ihtiyaçlarına ne kadar cevap verdiği noktasında tartışmaya ve detaylı incelemeye açıktır. Konuyla ilgili Gedikli'nin aktardıkları ise şöyledir;

“Türkiye'nin planlı döneme geçtiği 1960'lı yıllardan itibaren, “kentsel gelişme” anlayışı, yer seçimi ölçütleri ciddiye alınmaksızın, ne pahasına olursa olsun “sanayileşme” ile özdeşleştirilmiştir. Türkiye'deki sanayileşme süreci, kentlerin tarihsel ve doğal farklılıklarını göz ardı eden ve belirli ölçütlere dayandırılmayan bir süreç olagelmıştır. 1960 sonrasında geliştirilen Doğu Marmara Bölge Planlama Projesi'nin hedefi, büyümesi öngörülen İstanbul'un, bu gelişmesinin yakın bölge içinde düzenlenmesi olmuştur. Sanayi, önce ulaşılabilirlik açısından en uygun kent olan Kocaeli ve sonra Sakarya'nın değerli tarım toprakları üzerinde yer seçmeye başlamıştır. Sanayileşmenin kaçınılmaz sonucu nüfus yığılmalarıdır.” (Gedikli, 2001, s. 55)

Deprem öncesi Sakarya ilindeki konut üretimine bakıldığında devlet eliyle yapılan kamuya ait lojmanlar haricinde doğrudan devletin yaptığı herhangi bir yapılaşma görülmemektedir. 1956 yılındaki İmar Komisyonu Raporunda belirtildiği üzere

Adapazarı'nın hem deprem zonu içerisinde olması hem de yeraltı sularının yüzeye çok yakın olması nedeniyle kurulacak kentlerle ilgili dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bir başka önemli husus yapı nizamı olarak bitişik nizamın ilgili raporda önerilmesidir. Fakat 1999 yılındaki depremden sonra bitişik nizam binaların çekiçleme etkisinden dolayı depremden daha çok etkilendiği belirtilecektir. Aynı raporun bir başka maddesinde ise binaların 2-3 katlı inşa edilmesine vurgu yapılmıştır. Bu kurala 1980'lerin sonlarına kadar dikkat edilse de hızlı kentleşme daha yüksek katlı apartman ihtiyaçlarını zaruri kılmıştır. Netice olarak 1980'li yıllarda Sakarya'da ev üretiminin, apartman üretiminden daha fazla olduğu görülmekteyken 1990'lara gelindiğinde ise apartman üretiminin ev üretimini geçtiği gözlemlenmektedir (Gedikli, 2001, s. 55-59).

Deprem sonrası döneme bakıldığında deprem, sadece insan hayatını değil, aynı zamanda kentin fiziksel yapısını da derinden etkilemiştir. Deprem ve ağır yıkım, Sakarya'nın kent yapısında köklü ve kalıcı değişikliklere yol açmıştır. Adapazarı'nda çok sayıda konut, ticari ve kamu binası yıkılmış veya ağır hasarlanmıştır. Camikebir Mahallesi'ndeki binaların %75'i, Cedidiye Mahallesi'nin ise %70'i ağır ve orta derecede hasar görmüştür. Binaların yıkılmasının temel nedenleri arasında yetersiz zemin taşıma kapasitesi, deprem yüküne bağlı artan taban basıncı, binaların narin yapısı (yükseklik/genişlik oranı) ve geçmişte kaçak yapıların imar affıyla meşrulaştırılması olarak sayılabilir (Bayraktar & Hossin, 2021). Depremi ardından hayata geçirilen yeniden yapılanma ve şehir planlama çalışmaları, kentin fiziksel, sosyal ve ekonomik dokusunu önemli ölçüde etkilemiştir. Netice olarak şehirdeki binaların yarıdan fazlasının yıkılması, büyük bir konut açığına neden olmuştur. (Hayır & Akyol, 2007, s. 177).

Depremi etkisiyle Sakarya'da yerleşim düzeninde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Çok sayıda insanın evsiz kalması, geçici barınma alanlarının kurulmasına neden olmuştur. Adapazarı şehir merkezinde ağır hasar gören bölgelerden, daha az etkilenen veya zemin yapısı daha sağlam olduğu düşünülen güney ve batı bölgelerine, özellikle Serdivan'a doğru bir nüfus kayması yaşanmıştır. Bu süreçte, yeni imar planları hazırlanmış, kentsel dönüşüm projeleri uygulanmış ve depremden etkilenenlerin konut ihtiyaçlarını karşılamak üzere Adapazarı ve çevresinde çeşitli konut politikaları hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, depremde

evlerini kaybedenler için kalıcı konutlar inşa edilmiş ve çeşitli mali destekler sağlanmıştır. Özellikle Serdivan gibi bölgelerde lüks konutlar ve sitelerin yapılması, konut tercihlerinde ve sosyo-ekonomik yapıda değişikliklere yol açmıştır. Her ne kadar Sakarya Üniversitesi deprem öncesinde kurulsaydı da, Serdivan ilçesinde kurulu olan ve her geçen gün büyüyen üniversite yerleşkesi, şehrin bu bölgeye doğru kaymasına ve Serdiva'nın bir çok açıdan cazibe merkezi olmasına sebep olmuştur. Sakarya Üniversitesi'nin fiziksel varlığı ve kampüs alanları, şehrin genel planlaması ve arazi kullanımı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle büyük bir kampüse sahip olan üniversiteler, bulundukları şehirlerde önemli bir arazi kullanımını temsil ederler ve bu durum, çevredeki yerleşim alanlarının gelişimi, ulaşım ağlarının düzenlenmesi ve diğer altyapı hizmetlerinin planlanması gibi birçok faktörü etkileyebilir (Hayır & Akyol, 2007, s. 179-181).

Kentin yeniden imarıyla ilgili, belediye tarafından alınan kararlarla, çok katlı binalara ruhsat verme konusunda daha temkinli davranılmış ve olası depremlerde can ve mal kaybını en aza indirmek amacıyla yatay kentleşme modeli benimsenmeye başlanmıştır. Şehir planlama süreçlerinde deprem riskini azaltma ve güvenli yapılaşmayı teşvik etme ilkeleri ön plana çıkmıştır. Zemin etütleri ve yapı denetimi süreçleri daha titizlikle uygulanmaya başlanmıştır. Depremde büyük hasar gören altyapı sistemleri (su, kanalizasyon, elektrik, doğalgaz vb.) yeniden inşa edilmiş ve modernizasyon çalışmaları yapılmıştır. Yeni yerleşim alanlarının gelişmesiyle birlikte ulaşım ağında da düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılmıştır. Depremi ekonomiye verdiği zararları telafi etmek amacıyla çeşitli ekonomik canlanma projeleri hayata geçirilmiştir. Sanayi bölgelerinin yeniden yapılandırılması ve yeni iş imkanlarının oluşturulmasına çalışılmıştır. Bunlara ek olarak yerel yönetimler, olası afetlere karşı risk yönetimi ve azaltma stratejileri geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmaya başlamıştır (AFAD - İRAP Raporu, 2025).

3.3. Sakarya İlindeki Muhtarlarla Yapılan Görüşme

Tezimizin ikinci bölümünün sonlarına doğru mahalle muhtarlıklarının güncel durumları hakkında bilgiler verilmiş olup, tarihsel işlevselliğinin uzağında olduğu vurgulanmıştır. Bu iddiamızın doğruluğunu test etmek için Sakarya ilinin merkez ilçesi olan ve içerisinde

Semerciler, Pabuççular, Tığcılar ve Yağcılar gibi geleneksel mahalleleri barındıran Adapazarı ilçesi ile deprem sonrası site tarzı yerleşim alanları ve üniversite yerleşkesiyle ön plana çıkan Serdivan ilçeleri örneklem olarak seçilmiştir.

Adapazarı ilçesi özellikle Orhan Camii ve Uzun Çarşı etrafındaki yerleşim alanlarıyla geleneksel mahalle yapısını temsil ediyorken, Serdivan İlçesi ise site tarzı yerleşim alanlarıyla modern yaşam alanlarını içerisinde barındırmaktadır. Bu iki ilçe kültürel ve tarihi mirası, şehir planları, yaşam alanlarının birbirinden farklılığı ve içerisinde barındırdığı sakinleriyle³⁰ anlamlı farklılıklar içermesi açısından seçilmiştir. Netice olarak, ana gayemiz istatistiksel bir veri ortaya koymak olmadığı için hipotezde iddia edilen husus yapılan görüşmeler ile örneklem üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışılan olguya dair çok yönlü bulguların elde edilmesine ve etraflıca analizlerin yapılmasına imkan tanıyan nitel araştırma yaklaşımı, aynı zamanda araştırmacı ve katılımcı arasında salt biçimsel ve nicel verilere dayanan bir ilişkinin ötesinde, anlam evrenlerinin gündelik dil vasıtasıyla paylaşıldığı bir ortam sunmaktadır. Araştırmada benimsenen fenomenoloji yaklaşımı, bilincinde olmamıza rağmen ayrıntılı bilgisine erişemediğimiz olgulara yoğunlaşan bir araştırma desenidir. Fenomenolojik çalışmalarda veri kaynağı, araştırmanın merkezindeki durumu deneyimlemiş bireyler veya gruplardır (Yalçın, 2022, s. 217-218). Bu minvalde, Adapazarı ve Serdivan ilçelerinden 15 mahalle muhtarıyla, katılımcıların öznel bakış açılarından hareketle, görev yaptıkları mahallelerin ve mahalle muhtarlıklarının güncel durumu ile muhtarlıkların fonksiyonelliği üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Fenomonolojik ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniklerinin uygulandığı görüşmelerimizde muhtarlar ile tezin içeriği hakkında özet bilgi paylaşılmış olup katılımcıları yönlendirmemek adına hipotez hakkında detaylı bilgi paylaşılmamıştır. Sosyal ve fiziki açıdan değişen mahallelerde yönetsel bir organ olarak varlığını sürdürmeye çalışan muhtarlıkların içerisinde bulundukları görev ve organizasyon hakkında fikir sahibi olup olmadıkları, kendi konumlandıklarını nasıl yaptıkları, mahalleli ile aralarında olan organik bağın ve bunun çıktılarının nasıl olduğu ve tüm

30-) Adapazarı ilçesi şehrin eski sakinlerinin daha çok apartman tarzı konutlarda daimi ikamet ettiği yerleşim alanıyken, Serdivan İlçesi üniversite yerleşkesinden dolayı hareketli öğrenci nüfusunun ve site tarzı konutlarda ikamet eden insanların ikamet ettiği ilçe olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca Sakarya iliyle ilgili istatistiksel veriler ve Sakarya Üniversitesi öğrencileriyle ilgili bilgiler için Bkz: (Özdemir, 2020) ve (Durmuş & Göl, 2022)

bunlardan hareketle yarına dair düşüncüleri yapılan görüşmelerde genel hatları ile öğrenilmeye çalışılmıştır.

Önceden belirlenmiş ana konular ve sorular çerçevesinde yürütülen görüşmelerde katılımcıların verdiği cevaplara göre ek sorular sorulmuş, konuyu anlamlandırmak adına ana konunun etrafından uzaklaşmamak kaydıyla farklı hususlar üzerine konuşulmuştur. Katılımcıların kendi bakış açılarını ve deneyimlerini özgürce ifade etmelerine olanak sağlanmıştır. Aynı zamanda muhtarlar ile mahallelerde ikamet eden insanlar arasındaki ilişki ağının anlaşılabilmesi için görüşmelerde olgular üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Görüşmeler neticesinde muhtarlık teşkilatının yerel yönetimler açısından işlevselliği incelenecek ve verilen yanıtlara istinaden betimsel analiz yöntemiyle mahalle muhtarlıklarının kent ve mahalle yapıları içerisindeki yeri ve yapılabilecek iyileştirmeler hakkında genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

3.3.1. Görüşme Formu İçeriği³¹

Gerçekleştirilecek görüşmelerde belirli bir standardın oluşması, başka bir deyişle bir yol haritasının ortaya çıkması için ilgili görüşme formu hazırlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşme formunun ilk kısmında şu sorular yer almaktadır;

1. Mahalle muhtarlığından önce yerel yönetimlerin herhangi bir kademesinde görev aldınız mı?
2. Muhtar olmayı tercih etmenizdeki en temel neden nedir?
3. Bir sonraki dönemde aday olmayı düşünüyor musunuz? Evet/hayır neden?

İlk soruyla, görüşme gerçekleştirilen mahalle muhtarlarının yerel yönetimlerle ilgili herhangi bir tecrübeye sahip olup olmadığı öğrenilmek istenilmiştir. ikinci soruyla muhtarlık yapmak için temel motivasyonlarının ne olduğu sorgulanmış ve son soruyla temel motivasyon kaynağının hala devam edip etmediği öğrenilmek istenilmiştir.

İlk bölümdeki üç sorunun temel amacı katılımcının muhtarlık görevini yapmadan önceki hayatını, muhtarlıkla ilgili genel düşüncelerini ve beklentilerinin ne yönde şekillendiğini

31-) Gerçekleştirilen görüşmelerin ilk kısmında yer alan tanışma faslı ve görüşme formunda yer almayan kişisel bilgiler etik ve KVKK gereği bu bölümde paylaşılmayacaktır. Ayrıca nitel araştırmalarda görüşme tekniğinin detayları için bkz: (Dömbekci & Erişen, 2022)

anlamak üzerinedir. Bu sorulardan hareketle katılımcının eğitim düzeyi, geçmiş tecrübeleri, misyonu ve vizyonu analiz edilmeye çalışılacaktır.

Görüşmenin ikinci kısmında ise şu sorular yer almaktadır;

1. Geleneksel Osmanlı Mahalle yapısı hakkında bir bilginiz var mı?
2. Mahallelerin yerel yönetimler açısından önemi hakkında neler söylemek istersiniz?
3. Günümüz mahalle yapısı ve muhtarlık kurumuyla ilgili genel değerlendirmeleriniz nelerdir?
4. Büyükşehir Belediyesindeki Muhtarlık Daire Başkanlığı ile koordineli çalışabiliyor musunuz? Sizlere bir faydası oluyor mu?
5. Sakarya elektronik muhtarlık otomasyon sistemini kullanıyor musunuz? Sizce faydalı mı?
6. Muhtarlık kurumunun mevcut yapısı ve işlevselliği ile ilgili neler söylemek istersiniz?
7. Fırsatınız olsaydı, muhtarlık kurumunun işlevselliğinin artırılması için hayata geçirmek isteyeceğiniz en önemli 2 projeyi paylaşır mısınız?

İkinci kısımdaki ilk iki soru ile geleneksel mahalle ve mahalle muhtarlıkları hakkında katılımcıların bilgileri ölçülmek istenilmiştir. Yönetmeye talip oldukları mahallelerin içerisinde barındırdığı geleneksel unsurların neler olduğu ve muhtarlık teşkilatının geçmişte hangi süreçlerden geçtiği hakkında görüşleri istenilmiştir. Akabinde mahalle ve yerel yönetim unsurlarını iç içe düşündüklerinde mahallerin önemi hakkında görüşülmüştür.

Üçüncü soru mevcut yapı içerisindeki durumu anlamak için katılımcılara sorulmuş olup, değişen mahalle yapılarına karşılık muhtarlık kurumunun bu durumdan etkilenip etkilenmediğini anlamak için sorulmuştur.

Akabinde muhtarlıkların yerel yönetimler ile olan bağları ve SEMOS sistemi hakkındaki görüşleri dördüncü ve beşinci sorularda sorgulanmıştır. Bu iki soru, yerel yönetimler ve mahalle muhtarlıklarının koordineli çalışıp çalışmadıklarını analizi edebilmek açısından sorulmuştur.

Altıncı soruda mahalle muhtarlıklarının mevcut organizasyon şekli ile işlevselliği üzerine görüşülmek istenilmiştir. Son soruda ise muhtarlıkların işlevselliğinin artırılması için sunabilecek öneriler üzerine görüşülmüştür.

Bir ve ikinci bölümdeki sorulara bütüncül bakıldığında, katılımcı öncesinde mahalle muhtarlığını niçin yaptığını anlatacak, akabinde görev yaptığı makamla ilgili

malumatının ne düzeyde olduğunu belirtecek ve muhtarların işlevselliğini değerlendirecektir. Buraya kadar ki sorularda katılımcı yanıtlarını verirken içerisinde bulunduğu mahalle olgusundan hareketle hem mahallelinin hem de yerel yöneticilerin kendisine hissettirdiklerini aktaracak hem de yasaların muhtarlara tanıdığı haklar çerçevesinde görüşlerini sunacaktır. Nihayetinde ise katılımcı ileriye dönük görüş ve düşüncelerini aktaracaktır.

3.3.2. Görüşmelerin Analizi

Analiz kısmına geçmeden önce bazı hususları belirtmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Görüşmeler esnasında özellikle ucu açık sorular için verilen yanıtlar görüşmenin amacının dışına kaymaya başladığında yönlendirici sorular ile görüşmeci tekrar istenilen alana çekilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde, verilen her yanıtı analiz etmektense, sorulan soruyla doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan yanıtlar gruplandırılacak ve elde edilen bulgular düzenli ve anlaşılır bir biçimde betimsel olarak analiz edilecektir. Başka bir deyişle, katılımcıların yanıtlarında derinlemesine anlam arayışından ziyade, verilerin temel özellikleri, ortak yanları ve eğilimleri tanımlanmaya çalışılacaktır. Analizdeki temel amacımız, elde edilen bulguların düzenlenmiş, özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde tezin hipoteziyle uygunluğunun test edilmesine argüman oluşturmasını sağlamaktır.

İlk kısımdaki sorularla muhtarların bu işi neden yaptığı, yetkinlik açısından yeterli olup olmadıkları ve geleceğe dair planlarının neler olduğu tespit edilmek istenilmiştir.

Kişisel sorulara verilen yanıtlar ve analizlerimiz şöyledir;

1. Mahalle muhtarlığından önce yerel yönetimlerin herhangi bir kademesinde görev aldınız mı?

Bu soruya verilen yanıtları iki kategoride gruplandırabiliriz. İlki herhangi bir yerel yönetim kademesinde görev almayanlar ki oransal olarak bu grup diğerine göre ezici üstün durumdadır, diğeri ise belediyelerin çeşitli müdürlüklerinde görev alanlardır.

15 muhtar ile yapılan görüşmelerin sadece 1 tanesinde, ilgili mahalle muhtarının ilçe belediyesinin çeşitli müdürlüklerinde görevli olarak çalıştığı görülmektedir. Görüşme yapılan 2 muhtarın önceki dönemlerde azalık yapması haricinde diğer muhtarların muhtarlık yönetimi ve yerel yönetimler hakkında detay herhangi bir bilgiye ve tecrübeye sahip olmadan muhtar seçildikleri anlaşılmıştır. Ekseriyeti serbest meslek sahibi olan

muhtarların bazıları tarım ve hayvancılık ile uğraşmış, bir kaçı emlak alım satım işi yapmış, belli sayıdakileri ise uzun süre çalıştıkları işten emekli olduktan sonra muhtarlığa başlamıştır. Bunun aksine bazı muhtarlar görevinin yanında fiilen başka işleri de yapmaya devam etmektedirler. Öyle ki bir muhtar ile yaptığımız görüşme fiiliyatta ticari faaliyet yaptığı bir dükkanda gerçekleşmiştir.

2. Muhtar olmayı tercih etmenizdeki en temel neden nedir?

Bu soruya verilen yanıtları üç kategoride gruplandırabiliriz. İlk grup, mahalledeki insanların sorunlarını çözmek, onlara yardımcı olmak isteyen genellikle ilk veya ikinci muhtarlık dönemini yaşayan heyecanlı ve diğerlerine göre kısmen genç yaşta olan muhtarlardır. İkinci grup, muhtarlık statüsünü adeta babasından devralan ve bu aile geleneği sürdüren muhtarlardır. Üçüncü grup ise karşıt görüşten muhtar olacağına bizim görüşten birileri mahalleye muhtar olsun mantığıyla aday olup kazanan muhtarlardır. Sonuncu gruptaki kişiler aynı zamanda diğer gruplara da dahil edilebilecek durumdadır ve fakat diğerlerinden ayrı bir kategoriye koymamızdaki asıl gaye kendilerini doğrudan bir partiye mensuplarmış gibi tanıtmaları ve görüşmeyi o şekilde yönlendirmeleridir. Burada şunu söylemek mümkündür, muhtarlar hem kendi hem de mahallede yaşayan insanların duygu ve düşüncülerini bulundukları makama yansıtma konusunda hiçbir şeyi gizlemeyerek açık ve cesur şekilde kendilerini ifade etmektedirler.

3. Bir sonraki dönemde aday olmayı düşünüyor musunuz? Evet/hayır neden?

Yaptığımız görüşmeler neticesinde bu soruya verilen yanıtları önce iki kategoride gruplandıracağız akabinde tekrar aday olmayı düşünenleri de kendi içinde iki ayrı gruba dahil edeceğiz. Öncelikle aday olmayı düşünmüyorum diyenlerin sayısının diğerlerine göre daha az olduğunu söylemek gerekir. Aday olmayı düşünmeyenlerin ana gerekçesi, gerek maddi gerekse de konumları açısından bekledikleri getiriyi bulamamış olmalarıdır. Tekrar aday olmayı düşünmeyen muhtarların mahallede yapılan tüm düğün, nişan, asker uğurlaması ve sünnet gibi etkinliklere davet edildiklerini belirtmeleri ve bunun maddi bir külfetinin olduğunu söylemeleri dikkat çekicidir.

Bir sonraki dönemde aday olmayı düşünen muhtarlar kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Birinci grup, muhtar olmasına rağmen mevcut yaptığı işleri devam ettiren ve bu nedenle muhtarlığı kendisi için yük görmeyen ve bir sonraki seçimde de tekrar aday olmayı düşünen muhtarlardır. İkinci grup muhtarlar ise başlattıkları projelerin yarım kalmasını istemeyen ve daha yapılacak çok işleri olduğunu düşünen muhtarlardır. Tüm bu kategori

edilmiş gruplara bakıldığında en son bahsi geçen muhtarların içerisinde çok az sayıdaki gerçekten elle tutulur birkaç proje aktardığını belirtmekte fayda vardır. Netice olarak bu soruyla ilgili muhtarların verdiği yanıtlar son derece pragmatisttir. Mahallenin seçilmiş yöneticisi muhtarların kendi önceliklerini birincil olarak konumlandıkları görülmektedir.

Görüşmenin devamında sorulacak ikinci kısım sorularla tezimizin değindiği konulara genel hatlarıyla dikkat çekilmek ve muhtarların bu konulardaki bilgi ve görüşleri alınmak istenilmiştir. Devam eden sorularda mahallelerin ve mahalle muhtarlıklarının mevcut yapısı, yerel yönetimlerle ve mahalle sakinleriyle olan ilişkileri, günümüz teknolojisine ayak uydurmaları ve geleceğe dair planları üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

1. Geleneksel Osmanlı Mahalle yapısı hakkında bir bilginiz var mı?

Söz konusu sorunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla mahalle yapısı kavramı, kültürel, fiziki ve ekonomik boyutlarıyla örneklendirilerek detaylandırılmıştır. Görüşülen muhtarların çoğunluğu, mahallelerin geçmişteki temel unsurlarına dair genel bir çerçeve sunarak komşuluk ilişkileri, kültürel çeşitlilik, dayanışma ve adalet gibi kavramlara değinmişlerdir. Bir muhtarın, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfus mübadelesi sırasında Selanik'ten Sakarya'ya göç eden dedesinin aktarımlarından edindiği bilgileri paylaşması, tez çalışmasının göç ve mahalle muhtarlığı arasındaki ilişkiyi ele alan bölümü açısından önem arz etmektedir. Bahsi geçen muhtar, dedesi ve neslinin o dönemde devletin yerel düzeydeki temsilcisi konumunda olan muhtarlıklardan önemli ölçüde destek aldığını ve bu durumun hem dedesinin hem de kendisinin muhtar olma kararında etkili olduğunu belirtmiştir.

2. Mahallelerin yerel yönetimler açısından önemi hakkında neler söylemek istersiniz?

Söz konusu soruya muhtarların verdiği yanıtlar genel bir çerçevede değerlendirilebilir. Katılımcılar, mahallelerin yerel yönetim sisteminin temel birimi olduğunu ve mahalle sakinlerinin memnuniyet düzeyinin il ve ilçe belediyelerinin başarısını doğrudan etkilediğini belirtmişlerdir. Bu nedenle, mahallelerde sosyal uyum ve refahın sağlanması amacıyla il ve ilçe belediyelerinin mahallelere ve muhtarlara doğrudan destek sunması gerektiği yönünde bir görüş birliği olduğu anlaşılmaktadır.

Bu ortak görüşlere ek olarak bir muhtar, yerel seçim süreçlerinde mahallelerin ve muhtarlıkların seçim sonuçlarını etkileme potansiyeline sahip olduğuna dair örnekler sunmuştur. Örneğin, bir mahalle sakininin konutunun önündeki yol bozukluğunun

giderilmesi için muhtardan yardım talep etmesi ve muhtarın bu talebi ilçe belediyesine iletmesine rağmen ilgili hizmetin zamanında sunulamaması durumunda, muhtarın bu durumu seçim döneminde seçmenlerin oy tercihleri üzerinde etkili olacak şekilde kullanabileceği ifade edilmiştir.

3. Günümüz mahalle yapısı ve muhtarlık kurumuyla ilgili genel değerlendirmeleriniz nelerdir?

Bu soruya verilen yanıtlar genel bir tema altında gruplandırılabilir: mahalle yapılarının yakın geçmişe kıyasla önemli ölçüde değiştiği ve özellikle komşuluk ilişkilerinde belirgin bir azalma yaşandığı vurgulanmıştır. Kültürel ve dini faktörlerin etkisinin zayıfladığı, savaş kaynaklı göç hareketleri ve üniversite öğrencilerinin neden olduğu nüfus hareketliliğinin mahalleler üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ifade edilmiştir. Komşuluğun ve hatta tanışma ihtiyacının azaldığı mahallelerde, bireyselleşmenin ön plana çıktığı ve ekonomik sınırların daha belirgin hale geldiği belirtilmiştir. Bazı site yerleşkelerinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal açıdan da yalıtılmış yapılar haline geldiği ve burada yaşayanların kendilerini dışarıdaki topluluklardan farklı algıladığı aktarılmıştır.

Muhtarlık kurumuna ilişkin olarak ise, teknolojik gelişmeler ve değişen yaşam biçimleri nedeniyle muhtarların işlevselliğinin giderek azaldığı, genç nüfusun muhtarlarla iletişim kurma sıklığının düşük olduğu ve muhtarlığın daha ziyade yaşlılar ve bürokratik süreçleri hızlandırmak isteyenler tarafından başvuru bir kurum haline dönüştüğü vurgulanmıştır. Yerel halkın muhtarlarla olan etkileşiminin azalması, muhtarlık kurumunun mevcut olumsuz imajını daha da kötüleştirdiği genel olarak ifade edilmiştir.

4. Büyükşehir Belediyesindeki Muhtarlık Daire Başkanlığı ile koordineli çalışabiliyor musunuz? Sizlere bir faydası oluyor mu?

Verilen yanıtları iki kategoride gruplandırabiliriz. İlk grupta yer alan muhtarlar, Büyükşehir Belediyesi altında bulunan Muhtarlık Daire Başkanlığı ile koordineli ve düzenli bir şekilde çalıştıklarını beyan etmiştir. Bu yanıtı veren muhtarlara devam sorusu olarak, seçimden bu yana (yaklaşık 8 ay) Muhtarlık Daire Başkanlığı ile kaç defa görüştükleri, her ay veya belli süreler ile bir araya gelip gelmedikleri sorulduğunda ne yazık ki net bir yanıt alınamamıştır. İlçelerde yer alan muhtarlık dernek başkanları sizleri temsilen daire başkanlığı ile görüşme yapıp sizleri bilgilendiriyor mu sorusuna ise yine muhtarların net cevap veremedikleri gözlemlenmiştir.

Diğer grupta yer alan muhtarlar ise, bu soruya daha net yanıt vermekten çekinmeyerek, yukarı yönlü ilettiğimiz talepler (basit hizmet içerikli talepler haricindeki, yapısal talepler vs.) bürokratik bariyerlere takılıyor ve bir çözüme kavuşturulamıyor demişlerdir. Belediyedeki yerel yöneticiler tarafından bazı konularda hakir görüldüklerini paylaşan bu katılımcılar, ayna masa etrafında gerçekten faydalı olmak adına yapılan tüm çalıştayların hem mahalleliye hem de yöneticilere her zaman fayda sağlayacağını belirtiyorlar.

5. Sakarya elektronik muhtarlık otomasyon sistemini kullanıyor musunuz? Sizce faydalı mı?

SEMOS olarak kısaltılan Sakarya Elektronik Muhtarlık Sistemi görüşme gerçekleştirilen tüm muhtarlar tarafından kullanılan ve faydalı olduğu belirtilen bir program olarak dikkat çekmektedir. Mahalle muhtarlarınca ilgili taleplerin sisteme girildiği ve belediyelerin ihtisas birimi tarafından da anında müdahaleye başlandığı aktarılmıştır. Bu program sayesinde taleplerin hayata geçirilmesi yakından takip edilebilmektedir.

Bir muhtarımızın SEMOS’da bulunan mahalleye ait demografik bilgilerin ve diğer hane halkı detaylarının KVKK gereği güncellemelere kapatılmış olmasından dolayı üzüldüğünü aktarmıştır. Başka bir muhtarımız ise, yapılacak olan geliştirmelerle SEMOS’u daha etkin kullanabileceklerini, öncelik durumu olan engelli, şehit yakını, yaşlı ve gazilerin tam olarak nerede oturduğu ve o aileyle ilgili tüm detayların bu sistem üzerinden takip edilebileceğini belirtmiştir.

6. Muhtarlık kurumunun mevcut yapısı ve işlevselliği ile ilgili neler söylemek istersiniz? Bu soruya verilen yanıtları, realist yanıtlar ve duygusal yanıtlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Realist yanıtlar, muhtarlıkların tabi olduğu kanunları ve bundan dolayı sahip oldukları yetkileri bilen muhtarlar tarafından verilmiştir. Yerel yönetimlerin hizmet sunma anlamında sahip olduğu imkanlar sayesinde muhtarlara bu manada faaliyette bulunma gereksinimi bırakmadığı, başka bir deyişle kanunda kendilerine biçilen koordinasyon rolünün yerine getirilmesinin mevcut mahalle yapılarında yeterli olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan, seçilmiş yerel temsilciler olarak muhtarlar, mahalle sakinlerine hizmet etme arzusunda olduklarını, ancak karar alma mekanizmalarına dahil edilmediklerini ve bu nedenle yetki eksikliği yaşadıklarını ifade etmektedirler. Bu muhtarlar, yerel yönetim yetkililerinin kendilerine yeterli önem vermediğini ve bazı konularda inisiyatif almak istediklerinde 'bu sizin göreviniz değil' şeklinde yanıtlar aldıklarını belirtmektedirler.

Genel olarak bu gruptaki muhtarlar, düşük özlük hakları, yardımcılarının (azaların) ücret almaması, kendilerine ait bir bütçenin bulunmaması ve hatta muhtarlık binalarının elektrik, doğalgaz ve su giderlerinin karşılanmaması gibi nedenlerle memnuniyetsizliklerini dile getirmektedirler.

7. Fırsatınız olsaydı, muhtarlık kurumunun işlevselliğinin arttırılması için hayata geçirmek isteyeceğiniz en önemli 2 projeyi paylaşır mısınız?

Bu soruya verilen yanıtlar proje kapsamının dışında muhtarlıkların daha işlevsel olmaları açısından ihtiyaç duydukları ana hususlar olarak algılanmış ve bu minvalde kısa, net, anlaşılır yanıtlar verilmiştir. Bunlar şöyledir;

- Nüfusu fazla olan ilçelerde muhtarlara yardım etmeleri amacıyla maaşları devlet tarafından karşılanan sekreterlere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Buradaki ana gerekçe, muhtarların bazı temel işler nedeniyle muhtarlık binasından ayrılamadığı ve bu nedenle sahaya inemedikleridir. Oysaki fazla nüfusu olan yerlerde muhtar asistanı olarak görevlendirilecek kişiler muhtarlık binalarının mesai saatleri içerisinde daimi açık kalmasını sağlayacak ve muhtarların da daha çok sahaya inmelerine olanak verecektir.
- Muhtarların maaşları haricinde herhangi bir gelirleri olmamasından hareketle; yasal düzenlemeler ile kontrol altında tutulacak muhtarlık ödeneğinin belirli şartları sağlayan muhtarlıklara verilmesinin faydalığı olabileceği belirtilmiştir.
 - Bütçenin belirlenmesi mahallede yaşayan ihtiyaç sahibi kişi sayısı ile doğru orantılı olabileceği gibi, mahalledeki gençler ile yapılabilecek sosyal aktiviteler üzerinden de bu konunun detaylandırılabilmesi aktarılmıştır.
 - Ayrıca bu ödenek ile muhtarlık binalarının temel ihtiyaçlarından olan su, elektrik ve doğalgaz faturalarının karşılanmasının da elzem olduğu vurgulanmıştır.
- Muhtarlar, bağlı bulundukları belediyelerin mahalleleri ile ilgili bir konuyu müzakere ederken veya karara bağlarken kendilerine de söz hakkı tanınmasının yasal bir zorunluluk teşkil etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.
- Seçimle kazanmış oldukları mahalleyi temsil etme yetkisi doğrultusunda muhtarların belediye meclisinde doğrudan üye olarak yer almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu önerinin hayata geçirilememesi durumunda ise, muhtar heyetleri tarafından seçilecek temsilciler aracılığıyla mahalle yönetimlerinin mecliste temsil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu alternatifin de mümkün olmaması halinde, en azından kendi

mahallelerini ilgilendiren konularda meclis görüşmelerine katılma ve söz hakkı talep etme beklentilerini dile getirmişlerdir.

- Muhtarlar, alıcısına ulaştırılamayan tebligatların muhtarlıklara teslim edilmesi uygulaması yerine, söz konusu tebligatların doğrudan elektronik ortamda ilgililerine iletilmesinin daha verimli bir yöntem olabileceğini belirtmişlerdir.

3.3.3. Genel Bir Değerlendirme

Gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında muhtarların verdiği yanıtlar herhangi bir yorum eklenmeden analiz kısmında kategorize edilerek paylaşılmıştır. Bu analizler üzerinden genel bir değerlendirmede bulunmadan önce Sakarya'nın Adapazarı ve Serdivan ilçelerinde görev yapmakta olan muhtarlara erişme hususunda yaşadığımız kolaylığı vurgulamadan geçmemiz mümkün değildir. Belediyenin internet sitesinde yer alan rehber sayesinde (SBB - Muhtar Rehberi, 2024) ilgili muhtarlarla öncelikle telefon aracılığıyla iletişime geçilerek tez çalışması hakkında genel bilgilendirme yapılmıştır. Belirtilen gün ve saatte görüşme teklifimizi kabul eden ve bu akademik çalışmaya katkıda bulunma konusunda yüksek düzeyde iş birliği sergileyen muhtarlara ve Sakarya İli Muhtarlar Federasyonu Başkanı'na teşekkür ederiz.

Yukarıda paylaşılan analizlerle birlikte değerlendirmelerimizi üç ana husus etrafında toparlamaya çalışacağız. Bunlar; muhtarlıkların zayıf, güçlü ve geliştirilebilir yönleri olarak ön plana çıkartılacaktır. Değerlendirmemize başlamadan hemen önce önemli olarak gördüğümüz şu hususa değinmek isteriz. Gelenekseli temsil eden Adapazarı ile modern site tarzı yerleşim yerlerinin daha çok olduğu yerleri temsil eden Serdivan ilçesindeki muhtarları görüşme sorularına verdiği yanıtlar açısından birbirinden ayıran ciddi bir ayrım görülmemiştir. Başka bir deyişle, iki ilçe özelinde yapılan görüşmeleri ayrı ayrı değerlendirmemize imkan veren belirgin ve kayda değer sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla görüşme sonuçlarından yapılacak değerlendirmeler her iki ilçedeki mahalle muhtarlıklarını kapsayacak şekilde dikkate alınmalıdır. Bu durum, muhtarlık teşkilatının, istisnai durumlar dışında, mahalle ölçeğinde ve yapısında belirgin farklılıklar göstermeksizin genel bir süreklilik arz ettiğinin önemli bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Muhtarlıkların zayıf yönleriyle başlayacak olursak ilk söylenebilecek husus kanunen tanımlanmış işlevsel yetkilerinin olmaması ve bize göre bunun bir yansıması olarak

muhtarların yetkinlikten uzak olmalarıdır. Şöyle ki, görüşme gerçekleştirilen muhtarların geneline bakıldığında muhtar olmalarındaki temel motivasyonlarının pek net ve bilinçli olmadığı gözlemlenmektedir. Yerel yönetimler karşısında tam olarak konumlandırılmamış mahalle muhtarlıkları, koordinasyon ve aracı kurum olma ötesine taşınamamıştır. Bu durum muhtarların çalışma motivasyonunu olumsuz anlamda etkilemiş, mahalleli gözünde muhtarlıkları müracaat edilecek bir birim olma hususunda her geçen gün zayıflatmıştır. Bir de bu duruma büyük mahallelerdeki ölçek problemi ve değişen yaşam şekilleri de eklenince mahalle muhtarının adının ve hatta muhtarlık binasının nerede olduğunun dahi bilinmediği bir tablo ortaya çıkmıştır. Özellikle Serdivan ilçesindeki kendi kendine yeten site tarzı yerleşimler ve bunların yönetimleri, olumsuz manada atomik bir yapı oluşturmuş, dışa kapalı bir hal almıştır. Sitelerin temel ihtiyaçlarının çoğunun giderilmesi için kurulan bu site yönetimleri muhtarlık kurumlarının hepten unutulmasına neden olmuştur.

Teknolojik gelişmelerin yaygınlaşmasıyla birlikte, mahalle sakinlerinin taleplerini basit bir mobil uygulama aracılığıyla doğrudan yerel yönetimlere iletebildiği bir ortamda, muhtarların öncelikli olarak belediye hizmetlerinin koordinatörü olarak algılanması, bu aktörlerin yerel yönetimdeki konumlarını ikincil hale getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu durumun etkisiyle, bazı muhtarlar mevcut yapıdaki rollerini sürdürme çabası gösterirken, diğerleri ise muhtarlık görevinin sağladığı ruhsat ve ek gelir gibi avantajlar nedeniyle bu pozisyonda kalmaktadır. Sonuç olarak, mahalle sakinleri sıklıkla muhtarlara başvurmak yerine doğrudan belediyelerle iletişime geçerek sorunlarına çözüm aramaktadırlar.

Görüşme gerçekleştirilen mahalle muhtarlık binalarının bakımsız ve kirli olması, muhtarların görüşme esnasında makamlarında sigara içiyor olması, ortalama 30 dakika süren görüşmeler esnasında neredeyse hiçbir vatandaşın bir derdini aktarmak için buralara gelmemiş olması mahalle muhtarlıklarının halihazırdaki mevcut durumunu resmetmek için önemli ipuçları olarak vurgulanabilir.

Mahalle muhtarlıklarının güçlü yönleri incelendiğinde, bu idari birimlerin mahallelere fiziki olarak yakın konumlanması, bölge sakinlerinin önemli bir kısmını tanıması ve mahalledeki güncel sorunları bizzat deneyimlemesi, yerel yönetimler için çözüm geliştirme ve sorunları kaynağında önleme açısından önemli bir avantaj teşkil etmektedir. Ayrıca, taşıdıkları kültürel miras, mahalle sakinlerinin kendilerini temsil ettiklerine dair

inançları ve muhtarlıkların yerel yönetim seçimleri aracılığıyla doğrudan seçilmesi de diğer belirgin güçlü yönleri arasında sayılabilir.

Geliştirilebilir yönler ise güçlü yönleriyle alakalı olarak işlevselliğinin artırılmasıyla ilişkilidir. Öncelikle muhtarlık kurumunun tarihsel geçmişini kabul etmek ve yerel yönetimler açısından doğru konumlandırmak son derece önemlidir. Cumhurbaşkanının muhtarlık teşkilatının yeniden yapılandırılmasına yönelik her fırsatta yaptığı açıklamalar, bu kurum için önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.³² Bu bağlamda, devlet yönetiminin konuya cesur ve yapısal bir yaklaşımla yaklaşması ve yerel yönetimlerde temsil ilkesini dikkate alarak muhtarlıklara yeni bir konumlandırma sunması, il ve ilçe belediyeleri açısından önemli kazanımlar sağlayabilir. Bu yeniden düzenleme sürecinde, muhtar adaylık kriterleri, yardımcı (aza) sistemi ile muhtar seçim usul ve yöntemlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve yetkinlikler açısından yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

32-) Sayın Cumhurbaşkanı'mızın 53. Muhtarlar Toplantısı'nda "Buradan İçişleri Bakanımıza talimat veriyorum, muhtarlıklarımızın günümüz şartlarına ve gelecekteki ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmaları mutlaka gündeme alın." söylemi tarihi bir fırsattır. Bkz: (53. Muhtarlar Toplantısı, 2024)

SONUÇ

Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahallelerin sahip oldukları özellikler ve içerisinde barındırdığı değişkenlikler genel hatırlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Bir mahallenin ortaya çıkışındaki temel yapı taşlarına değinilmiş, o mahalleyi özel kılan fiziki, toplumsal ve ekonomik hususlara vurgu yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı geleneksel mahallelerinin temelinde İslam şehri özelliklerini görebileceğiniz gibi bu coğrafyada yaşayan tüm medeniyetlerin eserlerini ve aktardıklarını dönemin kent yapısı içerisinde bulabilmek pek tabi mümkündür.

Farklılıkların bir araya gelerek adeta bir ahenk oluşturduğu Osmanlı geleneksel mahallerinde en dikkat çeken husus mahallelerin oluşum aşamasında merkeze caminin konulması ve akabinde pazar yerleri ile konaklama yerlerinin buna göre şekillenmesidir. Merkeze konulan camiler sadece ibadet yerleri olarak değil, aynı zamanda halkın vakit namazları haricinde de toplanıp gündelik hayatlarını idame ettirdikleri alanlardır. Buradan hareketle, merkezdeki camide imamlık yapan kişiler o mahallelerin yönetimlerinde de söz sahibi olmuşlardır. Muhtarlık kurumunun kurulmasından hemen önce ise ayanların ve kethüdaların mahalle merkezlerinde yönetim kademesi olarak görev aldıkları görülmektedir.

Tarihler ilerledikçe kent merkezlerindeki hareketlilik dünya ekonomik sisteminin de getirdikleriyle birlikte daha hızlı artmaya başlamıştır. Ekonomik gelişmelerin kent merkezlerinde ve liman kentlerinde oluşturduğu göç hareketleri, ayanların merkezi otoriteye karşı oluşturdukları potansiyel riskler ve idari açıdan meydana gelen otorite boşluğu muhtarlık kurumunun ortaya çıkmasındaki en temel gerekçelerdir. Tanzimat döneminin batı hayranlığı ve ne derler kaygısıyla yapılan reform hareketleri de geleneksel mahalle kültürünü derinden etkileyecek, düzeltilmesi güç sonuçlar ortaya çıkartacaktır. Muhtarlık kurumunu ortaya çıkaran temel hususlar incelendiğinde mahallelerdeki sorunları çözüme kavuşturmak ve dolayısıyla otorite boşluğunun doldurulması ön plana çıkmaktadır. Önemli nokta şudur ki, merkezi devlet anlayışının güçlendirilmesi için yerelde merkez adına pozisyon alabilecek yeni bir kurum inşa edilmiştir. Öyle ya da böyle o dönemin şartları düşünüldüğünde yerel kademelerin ilk noktasında seçimle iş başına gelen ve mahalleliye bu kadar yakın bir konumda bulunan bir yönetsel yapı son derece kıymetlidir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte gerek devlet ideolojisiyle yapılmaya çalışılan toplum mühendisliği gerekse de dönemin merkeziyetçi, ulus devlet anlayışıyla ortaya koydukları hem mahalle yapıları üzerinde etkili olmuştur hem de muhtarlık kurumunun konumlandırılmamasına sebebiyet vermiştir. İlgili dönemde yerelde belediyelerin kurulması ve muhtarlık teşkilatına artık modası geçmiş gözüyle bakılması muhtarlıkların ortadan kaldırılmasına kadar gidecek bir takım kararlar alınmasına neden olmuştur. Sonrasında devam eden süreçte emek gücünün kentlere göç etmesi ve kent hayatının tıpkı tanzimat dönemindeki gibi hareketlenmesiyle birlikte vatandaşa hizmet sunma anlamında geri kalan belediyelere destek olmaları açısından muhtarlık kurumunun tekrar kurulması son derece dikkat çekicidir.

1950'lerden sonra Türkiye'nin bir dönemine damga vuran gecekondu anlayışının ve konut yetersizliğinin ülke üzerindeki olumsuz etkileri adeta bir yerel yönetim kurumu olan muhtarlıklar üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır. Kısıtlı yetki ve imkanlarıyla köprü vazifesinin ötesinde kendisinden beklenileni fazlasıyla yerine getiren muhtarlık kurumu bu dönemdeki ikili ilişkileri ile mahallelerin en temel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli roller üstlenmiştir.

1980'lere gelindiğinde tarih sanki tekerrür ediyor ve tanzimat dönemine benzer şekilde batı hayranlığının küresel boyutta yansımaları hem kentler hem de dolayısıyla mahalleler derinden hissetmiştir. 80 öncesi dönemde yaşanan darboğazlar nedeniyle sıkışan ekonomik sistem kendisine yeni yatırım alanları olarak kent merkezlerini belirlemiştir. Sermayenin kent alanına doğrudan giriş yaptığı bu dönemlerde, geleneksele ve mahallenin özüne daire ne varsa dikkat edilmeden ikincil planı atılması ve kentlerin metalaştırılması birçok değerlerin yitirilmesine sebep olmuştur. Bu hususa ek olarak yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilebilecek internet kullanımının yaygınlaşması özellikle 2000'lerden sonra çok ciddi sonuçlar doğuracak ve insanların doğrudan yaşam tarzlarını değiştirecektir.

Modern kent sloganları altında geleneksel ve merkeze konulan değerlerden kopuşun yaşandığı 2000'ler sonrasında hem mahalle yönetimleri hem de muhtarlıklar yeni yaşam alanlarının gölgesi altında tıpkı cumhuriyetin ilk dönemlerinde olduğu gibi değersizleştirilip bir kenara konulmuştur. Kurulduğu tarihten günümüze kadar geçen sürece bütüncül olarak bakıldığında muhtarlıklar yasal düzenlemelerle korunmamış,

gerekli iyileştirmeler hem yetki açısından hem de özlük hakları açısından istenilen ölçüde yapılmamıştır.

Netice olarak, bireysel yaşam tarzının çekiciliğinin pompalandığı günümüz kent ve mahallelerinde 1+1, hatta 1+0 daireler yatırım aracı olarak insanlara sunulmuş ve insanlara kendi bireysel dünyalarında mutlu bir yaşam vadedilmiş, aile kavramı ve komşuluk ilişkileri ötekileştirilmiştir. Bu anlayışı kolayca sahiplenen toplum günlük yaşam koşturmacası içerisinde temel hizmet gereksinimlerine eriştiği takdirde yerel yönetimlerle olan ilişkisini sorgulama gereği dahi hissetmemiştir. Hal böyle olunca kanunen korunmayan ve kendisine çizilen görev-yetki dağılımı içerisinde işlevsizleşen muhtarlık teşkilatları mevcut yapı içerisinde savrilmaya devam etmektedir.

Tezimizin son kısmında Sakarya'nın Adapazarı ve Serdivan ilçelerindeki 15 muhtar ile yaptığımız görüşme ve analizler neticesinde hipotezimizin doğruluğunu gösteren çıktılar elde edilmiştir. Mevcut yapı içerisinde yasal düzenlemeler ile hak ettiği şekilde konumlandırılmayan muhtarlıklarımız, kendisine biçilen rolü sessizce oynamayı kabul etmiş ve kaymakamlıklara beyan ettikleri saatlerde muhtarlık binasını açık tutmanın ötesine geçememiştir. Yerelde katılım ve doğrudan demokrasi adına müthiş bir miras ve fırsat olan mahalle muhtarlıklarının işlevselliğinin arttırılması için yasal düzenlemelerin yapılması elzem durumdadır. Bize göre düzenlenmesi gereken ilk husus hem mahalle muhtarlıklarında hem de belediye meclis üyeliklerinde aranan şartlar kısmında en az ilkokul mezunu olmak ibaresinin, en az lisans mezunu olarak revize edilmesi gerekliliğidir. Günümüz şartlarında herhangi bir işe alım sürecinde dahi asgari lise mezuniyeti aranırken vatandaşı devlet nezdinde temsil edecek kişilerin ilkokul mezunu olmaları pek akla uygun bir durum değildir. Bu durumla paralel şekilde yerel yönetimlerin organizasyon şeması, belediye meclis üye yapıları da ayrıca yeniden yapılandırılabilir.

Genel olarak düşünüldüğünde; yereldeki halkı doğrudan temsil eden, belki o mahallede doğmuş ve büyümüş olan, birçok esnafı, insanı, fiziki mekanları tanıyan, mevki makam yerine mahallenin sorunlarıyla gerçekten dertlenen mahalle muhtarlarının seçimle göreve geliyor olması doğrudan meclis üyesi olarak mahalleliyi yerelde temsil etmesi açısından pek tabi mümkün olabilir. Hatta kurgulanacak yeni bir yapı ile belediyelerin çalışmalarını mahalleli adına bireysel denetleyiciler gibi takip edebilecek, gerektiğinde herhangi bir siyasi parti baskısı altında kalmadan yapılan işleri en ince ayrıntısına kadar

sorgulayabilecek, şeffaf yönetim anlayışını mahalleli ile yerel yönetim arasında inşa edebilecek bir organizasyon olarak inşa edilebilir.

Sonuç olarak tarihsel boyutu ve fiziki varlığı ile yerel halkta her zaman karşılığı bulunan mahalle muhtarlıklarının kentsel dönüşüm süreçlerindeki değişimi tarihsel sınırlar içerisinde incelenmiş olup çalışmanın genelinde muhtarlıkların sahip olduğu potansiyelin önemi vurgulanmıştır. Sakarya ilindeki güncel örnekler üzerinden yapılan incelemede muhtarlık teşkilatının mevcut işlevsizliği ve yerel yönetimlerin dışında konumlandırılması resmedilmeye çalışılmıştır. Günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanan ve şiddetle önerilen mahalle muhtarlıklarının yerel yönetimler açısından önemli bir fırsat ve kazanım olacağı savunulmaktadır.

Tez çalışmamızı 19 Ekim 2024 tarihinde 54. sü düzenlenen Muhtarlar Buluşmasında Sayın Cumhurbaşkanımızın aktardığı şu cümleler ile noktalamak istiyoruz; “Demokrasinin halka dönük yüzü muhtarlarla başlar, devletin başı olan Reisicumhur ile sona erer.” (54. Muhtarlar Toplantısı, 2024)

KAYNAKÇA

53. Muhtarlar Toplantısı. (2024). 12 24, 2024 tarihinde <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-53-muhtarlar-toplantisinda-konustu> adresinden alındı
54. Muhtarlar Toplantısı. (2024). 12 25, 2024 tarihinde <https://www.turkisdunyasihaber.com/2024/10/20/turkiyeyi-demokrasiyle-kardeslikle-adaletle-ve-ozgurlukler-temelinde-buyutecegiz/> adresinden alındı
- Acun, F. (2013). Değişme ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları. M. Zencirkıran içinde, Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (s. 41-59). Bursa: Dora Yayınları.
- AFAD - İRAP Raporu. (2025). 10.04.2025 tarihinde https://sakarya.afad.gov.tr/kurumlar/sakarya.afad/Dokumanlar/Sakarya-IRAP-planı-onaylanmis-_1_.pdf adresinden alındı
- Akan, M. H. (2012). Siyasetin Mekânı Kent. K. Alver içinde, Kent Sosyolojisi (s. 275-289). Ankara: Hece Yayınları.
- Akgündüz, A. (1996). İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, A. (2008). Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akın, O., & Erkan, N. (2012). Kentsel Dönüşüm ve Mahalle Yenileme Olgusu Bağlamında Planlama – Tasarım İlkeleri. E. Erdönmez içinde, Modernite ve Mimarlık (s. 121-149). İstanbul: Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- Akyıldız, A. (2006). Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi(14), 11-30.
- Akyüz, V. (2005). Hz. Peygamber Dönemi Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 59-80). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Akyüz, V. (2005). Selçuklularda Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 253-266). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Alada, A. (1994). Cumhuriyet Döneminde İstanbul’un Yönetimi. İstanbul(8), 133-138.
- Alada, A. B. (2001). Türkiye’de “Belediye”nin Yetmiş Yıllık Tarihine Kronolojik Bir Yaklaşım. Kollektif içinde, Cevat Geray’a Armağan (s. 125-208). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

- Alada, A. B. (2008). Türkiye’de Yerel Yönetimleri “Özerklik Meselesi” Üzerinden Yeniden Düşünmek. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(4), 5-44.
- Alada, A. B. (2012). Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Deneyimi: ‘Belediye’ ‘Mahalle’yi İkame Edebildi mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 12(1), 1-15.
- Alpan, S. (2011). Sakarya’nın Fizik, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(7), 71-104.
- Altınay, A. R. (2000). Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altun, D. A. (2010). Kapalı Konut Siteleri ve ‘Mahalle’ Kavramı. *İdealkent*, 1(2), 216-244.
- Antoloji. (2024). 18.12.2024 tarihinde <https://www.antoloji.com/mahalle-kahvesi-3-siiri> adresinden alındı
- Arı, S. H. (2012). Mahalle Kültürümüzden Yansımalar. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- Arıkboğa, E. (1990). Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8(3), 103-125.
- Arıkboğa, E. (2000). Boşluk Doldurucu ve Aracı Kurum: Mahalle Muhtarlığı. B. A. Güler, & A. Sabuktay (Dü.), *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 167-176). Ankara: TODAİE YYAEM Yayınları.
- Atam, Ş. (2013). Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(1), 291-310.
- Ateş, H., & Yıldız, N. M. (2022). Kentin Yeni Gettoları: Kapalı Konut Sitelerinin Yönetimsel ve Sosyal Sorunları. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 48-60.
- Aydın, S., & Yazar, B. (2007). Kentleşme ve Konut Politikaları Açısından Neo-Liberalizmin Eleştirel Bir Değerlendirmesi ve Sosyal Adalet Fikrinin Yeniden İnşası. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*(1), 28-56.
- Aydınlı, H. İ. (2003). 1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(5), 73-86.
- Bakara Suresi 146. Ayet. (tarih yok). 18.12.2024 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/155/148-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- Bal, H. (2015). Kent Sosyolojisi. Bursa: Sentez Yayıncılık.

- Baltacı, C. (2005). Dört Halife Devri Şehir Hayatı ve Yerel Yönetim Hizmetleri. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 81-95). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Baykara, T. (2004). Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bayraktar, H., & Hossin, A. (2021). Sakarya İlinin Depreme Duyarlı Bölgelerinde CBS Tabanlı Hasar Tahmini. Dirençlilik Dergisi, 5(2), 173-185.
- Bayramoğlu Alada, A. (2008). Osmanlı Şehrinde Mahalle. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Baysun, M. C. (1960). Mustafa Reşid Paşa'nın Siyasi Yazıları. Tarih Dergisi, 11(15), 121-142.
- Beksaç, E., & Beksaç, Ş. N. (2019). Sakarya'nın Arkeolojisi Ve Sakarya Müzesi. Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3(6), 1-15.
- Berköz, L. (2012). Güvenlikli Yerleşimler: Konut Kullanıcılarının Yaşam Tercihlerindeki Değişim. İdealkent, 3(6), 172-189.
- Bey, A. (2000). Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri. (K. Arısan, & D. A. Günay, Dü) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bingöl, İ. (2013). Osmanlı'da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekanları. Ankara: Gram Yayınları.
- Brockelmann, C. (2002). İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi. (N. Çağatay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bulut, Y. (2001). Mahalle Muhtarlığı Üzerine Bir Araştırma. Çağdaş Yerel Yönetimler(3), 32-51.
- Cahen, C. (2011). Osmanlılardan Önce Anadolu. (E. Üyepazarcı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Canan, İ. (1995). Hz. Peygamberin Mesken Telakkisi. Kolektif içinde, Mesken ve Mesken Mimarimiz içinde (s. 17-36). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Cansever, T. (2005). Osmanlı Şehri. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 307-323). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Castells, M. (2014). Kent, Sınıf, İktidar. (A. Türkün, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ceylan, K. (2013). Ahilik: Türk-İslâm Medeniyetinde Dünyevî Ve Uhrevî Sistem. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Cezar, M. (2005). Türkler ve Şehirleri. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (Cilt 1, s. 297-306). İstanbul: İlke Yayıncılık.

- Çadırcı, M. (1970). Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme. Belleten Dergisi, XXXIV(135), 409-420.
- Çadırcı, M. (1970). Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme. Belleten Dergisi, XXXIV(135), 409-420.
- Çadırcı, M. (1987). Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839). Belleten Dergisi, LI(201), 1215-1240.
- Çadırcı, M. (1993). Türkiye’de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi. Çağdaş Yerel Yönetimler, 2(3), 3-11.
- Çadırcı, M. (1997). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çağatay, N. (1981). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Çaha, Ö. (1995). Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Yıllarında Sivil Toplum. İslami Araştırmalar Dergisi, 8(2), 99-113.
- Çakır, S. (2011). Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(23), 209-222.
- Çaylak, A. (1998). Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Konut Politikası. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67(3), 75-108.
- DETSİS. (2024). 15.12.2024 tarihinde <https://detsis.gov.tr/ozellikli-turlere-gore-devlet-teskilati> adresinden alındı
- DETSİS. (2024, 12 22). <https://detsis.gov.tr/ozellikli-turlere-gore-devlet-teskilati> adresinden alındı
- DİA - Ezanın Türkçeleştirilmesi. (2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezan#2-ezanin-turkcelestirilmesi> adresinden alındı
- DİA - Gayri Müslim. (2024). 19.12.2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim> adresinden alındı
- Doğaner, Y. (2007). Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Sosyo-Kültürel Değişim. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi - (ICANAS 38) (s. 235-260). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Döker, M. F., & Gül, A. (2019). Adapazarı’nda Şehirsel Büyüme Süreci ve Arazi Kullanım Değişiminin İzlenmesi (1985-2019). Türk Coğrafya Dergisi(73), 67-78.
- Dömbekci, H. A., & Erişen, M. A. (2022). Nitel Araştırmalarda Görüşme Tekniği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 141-160.

- Dönmezer, S. (1990). Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılapları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII(19), 21-28.
- Durmuş, H., & Göl, B. (2022). Uluslararası Öğrencilerin Sakarya İli Ekonomisine Katkıları. Journal of Academic Opinion, 2(1), 1-9.
- En'âm Suresi 92. Ayet. (tarih yok). 15.12.2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En%C3%A2m-suresi/881/92-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- Ercan, Y. (1983). Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu. Belleten Dergisi, XLVII(188), 1119-1150.
- Ercan, Y. (1991). Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar. Belleten Dergisi, LV(213), 371-392.
- Ercan, Y. (2011). Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Azınlık Sorunu. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ercoşkun, T. (2012). Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler. Bilig(60), 131-154.
- Erder, S. (1998). Kentlerdeki Enformel Örgütlenmeler, “Yeni” Eğilimler ve Kent Yoksulları Ya Da Eski Hamamdaki Yeni Taslar. Y. Sey içinde, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık (s. 107-114). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erder, S. (2011). İstanbul'a Bir Kent Kondu; Ümraniye. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, Ş. N. (2016). Mahalle ve Türkiye’de Mahalle Muhtarlığı. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Ergenç, Ö. (1976). Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. H. İnalçık, N. Göyünç, & W. H. Lowry içinde, Osmanlı Araştırmaları IV (s. 69-78). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ergenç, Ö. (2013). Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergin, O. N. (1936). Şehirciliğin Tarihi İnkışafı. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- Ergin, O. N. (1995). Mecelle-i Umûr-ı Belediye. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Erkan, N. Ç., & Akın, O. (2011). Konut Alanı Tasarım Sürecinde Unutulan Bir Kavram; Mahalle. S. Tönük, A. P. Biket, & M. P. Sağıroğlu içinde, Çevre Tasarım Kongresi

Bildiri Kitabı (s. 437-448). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

Erman, T. (1998). Kentteki Kırsal Kökenli Göçmenlerin Yaşamında Gecekondu ve Apartman. Y. Sey içinde, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık (s. 317-324). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Eryılmaz, B. (2010). Tanzimat ve Yönetiminde Modernleşme. İstanbul: İşaret Yayınları.

Farooqi, S. (1997). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gaste Arşivi. (1933). 12 11, 2024 tarihinde <https://www.gastearsi.com/gazete/cumhuriyet/1933-12-25/1> adresinden alındı

Gedikli, B. (2001). Adapazarı'nda, Doğu Marmara Depreminin Sonuçlarının, Kentleşme ve Planlama Süreçleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Planlama Dergisi(3), 54-64.

Georgeon, F. (1999). Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi. P. Dumont, & F. Georgeon içinde, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri (A. Berktaş, Çev., s. 99-115). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Geray, C. (1995). Habitat II Yaklaşırken: Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (MAHALLE) Biriminin Önemi. Çağdaş Yerel Yönetimler, 4(6), 27-38.

Gökgür, P. (2005). 1933'den 2003'e Atina Kartasındaki Değişimler, CIAM'dan CEU'ya. Planlama(31), 35-42.

Görgülü, T. (2016). Apartman Tipolojisinde Geçmişten Bugüne; Kira Apartmanından "Rezidans'a" Geçiş. TÜBA-KED(14), 165-178.

Görgülü, T. (2016). Apartman Tipolojisinde Geçmişten Bugüne; Kira Apartmanından "Rezidans'a" Geçiş. TÜBA-KED(14), 165-178.

Güler, B. A. (2007). Otuzlu Yıllarda Yönetim 1929-1939. B. A. Güler içinde, Açıklamalı Yönetim Zamandizini (s. 1-20). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Güler, B. A. (2013). Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım. Ankara: İmge Kitabevi.

Gündoğdu, R. (2011). Osmanlı'da Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Düşünceler. B. Çakır, & İ. Gümüş içinde, Ahilik (s. 61-79). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları.

Güven, S. K., & Kar, A. (2013). Kutuplaş(tır)manın Yeni Mekanları: Kapalı Siteler. Folklor/Edebiyat, 19(75), 9-36.

- Halaçoğlu, Y. (1989). XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik Ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri. *Belleten Dergisi*, LIII(207-208), 637-678.
- Halim Paşa, S. (2013). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (2005). *İslâm Anayasa Hukuku*. (V. Akyüz, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hamidullah, M. (2012). *İslâm'a Giriş*. (İ. A. Koytak, & V. Uysal, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Sermaye Muamması*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehir*. (A. D. Temiz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayır, M., & Akyol, M. (2007). 17 Ağustos 1999 Depremi Sonrasında Serdivan'ın Şehirsel Gelişimi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(2), 175-186.
- İlhan, T. (2006). Kentleri Dönüşüm Mekanı Olarak Düşünmek. P. Özden içinde, *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (11-12-13 Haziran 2003) (s. 270-278). Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları.
- İlter, F. (1996). Ankara'nın Eski Kent Dokusunda Yahudi Mahallesi ve Sinagog. *Belleten Dergisi*, LX(229), 719-732.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Belleten Dergisi*, CXXVIII(109-112), 603-622.
- İnalcık, H. (1990). Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi. *Türkiye Günlüğü*(11), 30-41.
- İnalcık, H. (1995). İstanbul: Bir İslam Şehri. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*(9), 243-246.
- İnan, H. (1983). Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme. *Toplum ve Bilim*(23), 9-39.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2008). *Nöbetleşe Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kala, A. (2014). Şehirlerin Kurulması, Geliştirilmesi ve Kalkınmasında Selçuklu ve Osmanlı Vakıf İktisadi İşletmeleri. M. Kurtoglu içinde, *Vakıf ve İktisat* (s. 60-86). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Kamu Yönetimi Araştırma Projesi Yönetim Kurulu. (1991). *Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor*. Ankara: TODAİE.
- Karadağ, A., & Durukan, Z. (2022). Neoliberal Kentleşmenin Mekânsal Yansıması Olarak Güvenlikli Siteler Ve Türkiye. *Ege Coğrafya Dergisi*, 31(1), 207-220.

- Karal, E. Z. (1964). Gülhane Hatt-ı Hümayunda Batının Etkisi. Belleten Dergisi, XXVIII(112), 581-602.
- Karataş, A. İ. (2007). Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Gayrimüslim Yapılarının Düzenlenmesi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16(2), 123-154.
- Karataş, A. İ. (2009). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2006). Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2010). Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasâs Suresi 77. Ayet. (tarih yok). 18.12.2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kasas-suresi/3328/76-77-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- Kaya, E. (2017). Kentleşme ve Kentlileşme. Ankara: İşaret Yayınları.
- Kaynar, H. (2012). Projesiz Modernleşme; Cumhuriyet İstanbul'undan Gündelik Fragmanlar. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2005). Osmanlılarda Mahalle İmamları ve Yerel Yönetim İlişkisi. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 25-32). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Kazıcı, Z. (2014). Osmanlı Medeniyeti Tarihi 4; Osmanlı'da Toplum Yapısı. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Keleş, R. (1998). Küreselleşme ve Yerel Özerklik. Kollektif içinde, Suna Kili'ye Armağan (s. 209-227). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Keleş, R. (2001). Küreselleşme ve Yerel Yönetimler. Kollektif içinde, Cevat Geray'a Armağan (s. 563-574). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Keleş, R. (2013). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2015). 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keskin, N. E. (2007). 1930: Muhalefet ve Belediyeler Yılıçinde. B. A. Güler içinde, Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939 (s. 107-227). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 2.

- Keyder, Ç. (2013). Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, Ö., & İpek, S. (2022). Kırsal Mahalle: Büyükşehirlerde Tekrar Köye Dönüş mü? Troy Academy, 7(1), 1-16.
- Kıray, M. (1979). Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar. Çevre: Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi(4).
- Kırlı, C. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol. Toplum ve Bilim(83), 58-79.
- Kızıroğlu, A. M. (2017). Türkiye'nin Nüfus Değişimine Göre İl Bazında Kentleşmesine Bir Bakış (1965-2014). Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 9(16), 153-183.
- Korkmaz, F. (2013). Malatya Mahalle Kültürü ve Komşuluk İlişkileri. Malatya: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları.
- Koyuncu, A. (2015). Kentleşme ve Göç. İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Kozak, E. (1994). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Köprülü, F. (2013). Vakıfların Hukuki Mahiyeti. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Köprülü, M. F. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kuban, D. (1953). Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. Vakıflar Dergisi, VII(7), 53-73.
- Kuban, D. (2004). İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2003). Mekanda Billurlaşan Kentsel Kimlikler. Doğu Batı(23), 75-99.
- Kurtuluş, H. (2003). Mekanda Billurlaşan Kentsel Kimlikler: İstanbul'da Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekânsal Ayrışmanın Bazı Boyutları. Doğu Batı(23), 75-96.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı - İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lewis, B. (1996). İslam Dünyasında Yahudiler. (B. S. Şener, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Lewis, B. (2008). Modern Türkiye'nin Doğuşu. (B. B. Turna, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2012). Türk Modernleşmesi Makaleler 4. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mazaheri, A. (2005). Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Yaşantısı. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 219-235). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Meriç, N. (2005). Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Meriç, N. (2007). Âdâb-ı Muâşeret; Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (Turkey). Yönetim Kurulu. (Ankara). Merkezî Hükümet Teşkilâtı Kuruluş ve Görevleri. 1966: TODAİE.
- Metin, R. (2009). XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 20(20), 45-58.
- Mevzuat - 4541 Sayılı Kanun. (1944). 12 21, 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.4541.pdf> adresinden alındı
- Mevzuat - 5216 Sayılı Kanun. (2004). 12 22, 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf> adresinden alındı
- Mevzuat - 5393 Sayılı Kanun. (2005). 12 22, 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> adresinden alındı
- Mevzuat - 5747 Sayılı Kanun. (2008). 12 22, 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5747.pdf> adresinden alındı
- Mevzuat - 6360 Sayılı Kanun. (2012). 12 22, 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf> adresinden alındı
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2024). 15.12.2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=593&MevzuatTur=4&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Muhtar Bilgi Sistemi. (2024). 12 22, 2024 tarihinde <https://www.muhtar.gov.tr/cumhurbaskanligi-kulliyesinde-48-muhtarlar-toplantisi> adresinden alındı
- Narin, R. (2014). Ada'dan Pazar'a Sakarya. Sakarya: Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Narin, R. (2014). Ada'dan Pazar'a Sakarya. Sakarya: Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Nisa Suresi 36. Ayet. (tarih yok). 18.12.2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/529/36-39-ayet-tefsiri> adresinden alındı

- Onur, D. (2020). Kentsel Güvenlik İhtiyacının Toplumsal Ve Mekânsal Yansıması: Kapılı Topluluklar. *Journal of Awareness*, 5(2), 202-212.
- Ortaylı, İ. (1977). İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bakış. *Amme İdaresi Dergisi*, 10(2), 77-97.
- Ortaylı, İ. (2000). Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ortaylı, İ. (2010). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2016). Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı. İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- OSAMER. (2024). 12 15, 2024 tarihinde <https://osamer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/16334/83462/gecmisten-gunumuze-sakarya-adresinden-alindi>
- Ökmen, M. (2003). Globalleşme - Yerelleşme Dinamikleri ve Bir İnsan Hakkı Olarak Yerel Haklar. M. A. Çukurçayır, & A. Tekel içinde, *Yerel ve Kentsel Politikalar* (s. 17-63). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Öktem, B. (2011). İstanbul'da Neoliberal Kentleşme Modelinin Sosyo-Mekansal İzdüşümleri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(44), 23-40.
- Öncü, A., & Weyland, P. (2010). Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri. A. Öncü, & P. Weyland içinde, *Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* (s. 9-39). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbay, F., & Yücel, B. (2001). Türkiye'de Nüfus Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı. F. Özbay, & Diğerleri içinde, *Nüfus ve Kalkınma* (s. 1-51). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Özdemir, M. Ç. (2020). Sakarya'nın Sosyo-Ekonomik Analizi (IV) (2017-2018 Dönemi). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Özden, P. P. (2016). Kentsel Yenileme. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özer, İ. (2004). İstanbul'da Sosyal Değişim (1920-1930) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Özer, İ. (2004). Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Özer, İ. (2013). Cumhuriyet Döneminde Devrimler, Toplumsal Yaşama Etkileri ve Gündelik Hayat. M. Zencirkıran içinde, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 120-146). Bursa: Dora Yayınları.
- Öztürk, Y. (2005). XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası. M. Demir içinde, *Sakarya İli Tarihi* (s. 223-304). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

- Özünel, E. Ö. (2015). Eşiktekiler; Gecekondu Folklorunda İnsan – Zaman – Mekân. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Palabıyık, H., & Atak, Ş. (2000). 21. Yüzyıla Giderken Mahalle Yönetimi. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yerel Gündem 21 Yayını.
- Palabıyık, H., & Atak, Ş. (2002). Türkiye’de Mahalle Yönetimi. B. Parlak, & H. Özgür içinde, Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler (s. 331-371). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2011). Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poggi, G. (2012). Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım. (Ş. Kut, & B. Toprak, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, K. (2011). Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Raphaella, L. (2009). Osmanlı’da Günlük Yaşam. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Resmi Gazete - 1580 Sayılı Kanun. (2004). 21.12.2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf> adresinden alındı
- Resmi Gazete - 2845 Sayılı Kanun. (2024). 21.12.2024 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3163.pdf> adresinden alındı
- Resmi Gazete - 5218 Sayılı Kanun. (1948). 12 21, 2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6938.pdf> adresinden alındı
- Resmi Gazete - 5991 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. (1945). 12 21, 2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5991.pdf> adresinden alındı
- Resmi Gazete - 775 Sayılı Kanun. (1966). 12 21, 2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12362.pdf> adresinden alındı
- Resmi Gazete - 1/603 Numaralı Kanun Lâyihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası. (2024). 12 21, 2024 tarihinde <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/tbmm04016068ss0156.pdf> adresinden alındı
- SBB - Muhtar Rehberi. (2024). 12 23, 2024 tarihinde <https://www.sakarya.bel.tr/tr/Muhtarliklar/0> adresinden alındı
- SBB - Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (2001-2005). 12 22, 2024 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf adresinden alındı

- SBB - Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (1996-2000). 12 21, 2024 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf adresinden alındı
- Sennett, R. (2010). Kamusal İnsanın Çöküşü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sevengil, R. A. (1985). İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar). (S. Önal, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Singer, A. (2004). Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Singer, A. (2004). Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sofuoğlu, M. (1989). Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi (Cilt 13 - 31. Bâb). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sofuoğlu, M. (1989). Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi (Cilt 13 - 28. Bâb). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Somel, C. (2002). Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme. Doğu Batı(18), 199-208.
- Sünbül, A., Dağdeviren, U., Gündüz, Z., & Arman, H. (2007). 1999 Marmara Depremi Sonrası Adapazarı Şehir Merkezi Hasar Durumlarının Analizi ve Depremiın Ekonomik Boyutu. TMMOB AFET SEMPOZYUMU (s. 433-442). Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası.
- Şahin, C., & Türüt, F. (2024). Türk Siyasi Tarihinde Mübadele Süreci: Sakarya-Serdivan Örneği. İdeal Kent, 16(45), 1576-1610.
- Şen, B. (2007). Soylulaştırma ve Konut Sorunu: Kente Dair İyimser Beklentilerin Karşılanamaması. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü, 6. Türkiye Şehircilik Kongresi, Planlama, Siyaset, Siyasalar: Bildiriler Kitabı (s. 183-195). içinde Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi ve TMMOB Şehir Plancıları Od.
- Şen, B. (2011). Kentsel Mekanda Üçlü İttifak: Sanayisizleşme, Soylulaştırma, Yeni Orta Sınıf. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi(44), 1-21.
- Şengül, H. T. (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şengül, H. T. (2017). Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi. F. Alpkaya, & B. Duru içinde, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim (s. 407-453). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Şentürk, M. (2012). Kentsel Dönüşümün Sosyolojisi içinde. K. Alver içinde, Kent Sosyolojisi (s. 349-364). Ankara: Hece Yayınları.

- Taş, L., & Sağlam, E. B. (2020). Güvenlikli Sitelerde Yeni Eğilimler ve Sosyo-Mekânsal İlişkiler. *Journal of Economy Culture and Society*(62), 1-21.
- Taştan, Z., & Oto, E. D. (2014). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Mahalle Hayatı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- TBMM - 120 Sayılı Kanun. (1960). 12 21, 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300120.pdf adresinden alındı
- TBMM - 2108 Sayılı Kanun. (1977). 12 21, 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc061/kanuntbmmc061/kanuntbmmc06102108.pdf adresinden alındı
- TBMM - 2295 Sayılı Kanun. (1933). 12 12, 2024 tarihinde <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/b068/tbmm040160680160.pdf> adresinden alındı
- TBMM - 287 Sayılı Kanun. (1963). 12 21, 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc046/kanuntbmmc046/kanuntbmmc04600287.pdf adresinden alındı
- TBMM - 49. Dönem Hükümet Programı. (1991-1993). 12 22, 2024 tarihinde <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/9c6fa236-f65c-4859-82d9-01866e8f1baf.pdf> adresinden alındı
- TBMM - 50. Dönem Hükümet Programı. (1993-1995). 12 22, 2024 tarihinde <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/9c6fa236-f65c-4859-82d9-01866e8f1baf.pdf> adresinden alındı
- TBMM - 57. Dönem Hükümet Programı. (1999-2002). 12 22, 2024 tarihinde <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/2e241c38-7f59-4fea-861b-01866e8f1bca.pdf> adresinden alındı
- TDK. (2024). E.T. 18.12.2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekeli, F., & Keş, İ. (2024). Güvenlikli Sitede Yaşam: Kentin Kaosundan Sitenin Güvenliğine. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 45-62.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey içinde, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık (s. 106-134). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999). 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü. P. Dumont, & G. François içinde, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri (A. Berktaş, Çev., s. 19-30). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (s. 51-68). İstanbul: İlke Yayıncılık.

- Tekin, R. (2008). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Atatürk Üniversitesi SBE.
- Timur, T. (2004). Türkiye Nasıl Küreselleşti? Ankara: İmge Kitabevi.
- Tok, Ö. (2005). Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(18), 155-173.
- TOKİ. (2025). 04.04.2025 tarihinde <https://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar> adresinden alındı
- Topal, A. K. (2003). Global Kapitalizmde Sermaye Birikimi İçin Yeni Mekansal Ölçekler: Dünya Kentleri/Global Kentler. Çağdaş Yerel Yönetimler, 12(2), 41-61.
- Topal, A. K. (2004). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir? Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 276-294.
- Topal, A. K., & Akyazı, H. (1997). Yeni Küresel Ekonomik Sistem ve Ulusal Kalkınmada Kentlerin Önemi. Çağdaş Yerel Yönetimler, 6(4), 12-18.
- TUİK. (2022). 04.04.2025 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> adresinden alındı
- Tural, E. (2004). 1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi. Çağdaş Yerel Yönetimler, 13(2), 93-123.
- Turan, O. (2010). Selçuklular ve İslamiyet. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tümtaş, M. S. (2012). Kent, Mekan ve Ayrışma: Kentsel Mekanda Ayrışma Dinamikleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (2014). Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Uğurlu, Ö. (2013). Neoliberal Politikalar Ekseninde Türkiye'de Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi. Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 13(47), 2-12.
- Unat, K. (2018). 1943 Adapazarı-Hendek Depremi ve Yankıları. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi(63), 365-385.
- Ünlü, S. (2005). Selçuklu ve Şehir. V. Akyüz içinde, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler (Cilt 1, s. 249-252). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Wallerstein, İ. (2009). Tarihsel Kapitalizm. (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalçın, H. (2022). Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 213-232.

Yalçındağ, S. (1998). Yerel Demokrasinin Örgütlenmesi Ve Yerinden Yönetimin Geliştirilmesi Açısından Muhtarlık Kurumu. Çağdaş Yerel Yönetimler, 7(3), 37-56.

Yelken, R. (2012). Cemaatin Yeni Evi: Kent-Metropol. K. Alver içinde, Kent Sosyolojisi (s. 257-274). Ankara: Heca Yayınları.

Yerasimos, S. (1999). Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine. P. Dumont, & F. Georgeon içinde, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri (A. Berktaş, Çev., s. 1-19). İstanbul: Tarıf Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldız, C. (2007). Kahvehane Kültürü. Ankara: Beyan Yayınları.

YSK - 2023/1567 Sayılı Karar. (2023). 12 22, 2024 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/46637375/2023-1567.pdf> adresinden alındı

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Onur AYDOĞDU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Makale ve Bildiriler	
1. Aydoğdu, O., & Tuncer, A. (2018). Tanzimat Sürecinin Dönüştürücü Etkisi ve Mahalle Muhtarlıklarının Kurulması. Journal of Political Administrative and Local Studies, 1(1), 87-112. 2. Özgül, M. H., & Aydoğdu, O. (2019). Yerel Yönetimlerin Katılım Kültürü Oluşturmasında E-Katılım Mekanizmalarının İşlevi. Y. Ç. Özservet, & H. Küçük içinde, Mahalle Odaklı Katılım (s. 111-135). Ankara: Astana Yayınları.	